

Ս Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Կրօնական մեծ շարժում մը. հնդգրկն. —2. Վարդափառ
և Ասուածածին. Բ. Ե. —3. Պարզ Քարոզներ. Հեղեր. Ղ. Ե.
Դ. —4. Բնագծին. Սուգ. Արսեն Երկար. —5. Եսայիի Հարցումը. Թ. Ե.
—6. Այն Քեարիս գիւղի Հայոց Վանքի ու Եկեղեցին. Մ. Ե. Ա. —
7. Դարանաղեսաց Դաւառը. Երուանդ Եպիսկ. —8. Բանասիրական.
Վարժ Մաշքոցի՝ ուղղեալ եւ սրբագրեալ. Դաւենիկ Յրենքըզեան. —
9. Յուշեր Արմաշի Չեռագրերէն. Յ. Թօփանեան. —10. Բանաստեղ-
ծական. Մանուան առջեւ. Անտաի մը խորշը մեկուսի. Թրգմ. Մ.
Տաւասեան. —11. ՍԻՌԻԻ Լուսարանութիւնները. Բ. Ե. —12. Էջ
մը ժամանակակից Հայ պատմութենէն. Սգգապասում եւ Ռուսանայոց
կաշումներու գրաւումը. գրեց՝ Մալափա Արեւս. Օրմանեան. —
13. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսները. Բ. Կարապետ Եւդոկացի. Բ. Ե. —
14. Մասնակցական. Ամենասուրբ Երրորդութիւն եւ Հայութիւն.
ԲԱԿ. —15. Նշխարք Լափնեաց մասնագրութեան. Նորադիւս գրութե-
ան Սիրափայ գիրքին հին բարգմանութենէն. Ե. Ե. Դ. —16. Աղօթք
եւ Այլակերպութիւն. Ճ. Ռ. Իվլըս եւ Նորայր Սարկաւազ. —17. Քիչնա-
ւի Ասուածարանական Դպրոցը Անգղիոյ մէջ. Հայր Հ. Պրֆրաքըն
եւ Ներսիս Սարկաւազ. —18. Եփրեմ Խորի կամ Խորի. Դաւենիկ
Յրենքըզեան. —19. Ս. Յակոբի Ներսէն. —20. Ս. Տեղեաց Խնդիր:

The S I O N, an Armenian Monthly of Religion
Printed in JERUSALEM - PALESTINE

ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

ՍԻՈՆ կրկին կրկին կը խնդրէ իր սիրելի քաժանորդներէն եւ համակիրներէն որ իրեն յրկուին այնպիսի յօդուածներ եւ գրուածներ, որոնք օրաթերթերու միայն կը պատշաճին:

Հակառակ մեր խնդրանքին յրկուած այնպիսի գրութիւններ չեն հրատարակուիր, եւ այս առթիւ գրուած նամակներ կը քողուին անպատասխանի:

“ՍԻՈՆ”ԻՆ ՆՈՒՒՐԱՏՈՒՆԵՐԸ

Գեր. Տ. Մեսրոպ Եպս. Նշանեան Երուսաղէմէն. Սալմեան Արմենակին, Կ. Պոլիս:

Գեր. Տ. Սմբատ Եպս. Գաղաղեան Կ. Պոլիսէն. Ս. Փրկչի Ազգ. Հիւսղանոցին, Կ. Պոլիս:

Յակոբճան Եղուպեան Երուսաղէմէն. Գէորգեան Առուրին, Դամասկոս:

Օ. Եսայեան Նիսէն (Ֆրանսա). 1. Հայոց Եկեղեցւոյն Սերաստիա եւ 2. Հայոց Եկեղեցւոյն Հայֆա:

Օ. Տօնէլեան Նիւ-Եօրքէն. Տօնէլեան Կարապետին Ալէն (Ֆրանսա), Տիվարճեան Տ. Սահակ Քհնյ. ին Էնկիւրիւ, Պետրոսեան Տ. Գրիգոր Քհնյ. ին Էվէրէք, Խ. Պ. Քարտալին Պէյրուս, Սէմէրճեան Մինասին Ա-

թէնք, Տէր Յովհաննէսեան Տ. Արսէն Քհնյ. ին Դամասկոս, Համալեան Յակոբին Հալէպ, Գարամանուկեան Յակոբին Հալէպ եւ Պարսուճեան Դաւիթին Հալէպ:

Միհրդատ Թրաքեան Նիւ-Եօրքէն. Հայոց Եկեղեցւոյն Դասթէմուշի, Հայկ. Որբանոցին Կորնթոս, Մեսրոպեան Ճեմարանին Բազլովօ, Մանուչակեան Նազարէթին Հալէպ, Թէքէեան Աւետիսին Սաֆատ, Տոնմուշի Տ. Եփրեմ Վրդ. ին Պէյրուս, Ճէպէճեան Յարութիւնին Մանսուրա, Ազգ. Վարժարանին Քէսապ, Տէմիրճեան Էղբարց Հալէպ եւ Հայոց Եկեղեցւոյն Թրիփօլի (Սիւրիա):

”ԲՈՒԺԱՆՔ” ԱՄՍԱԳԻՐ

Առողջապահական, Գիտական եւ Ընկերային

ՄԻԱԿԸ ԻՐ ՏԵՍԱԿԻՆ ՄԷՋ, որ Բ. տարեշրջանէն սկսեալ կը հրատարակուի օժանդակութեամբ Փարիզի Հայ Տիկնանց Միութեան Կարմիր Խաչի Մասնաճիւղին:

Խմբագրական Մարմին

ՏՕՔԹ. Վ. ԲՈՐԳՈՐԵԱՆ, ՏՕՔԹ. Պ. ՔՕԼՕԼԵԱՆ, Պ. Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ, ՏՕՔԹ. Ե. ՄԵՆԱՍԵԱՆ եւ ՏՕՔԹ. Լ. ԴՐԻԳՈՐԵԱՆ

ԲԱՏՈՒԱՆ Է ԵՐԿՐՈՐԻ ՏԱՐՈՒԱՆ ԲԱԺԱՆՈՐԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Պաղեստինի համար Տարեկան մէկուկէս Տօլար: Բոլոր անոնք որ իրենց բաժնեկիւն ուզակի մեղի կը զրկեն մինչեւ ՕԴՈՍՏՈՍ 1, կը վճարեն միայն 1 Տօլար: Չէք, Մանտափօսթ եւ Նամակներ զրկել միայն հետեւեալ հասցէին՝

Docteur L. Krikorian, 126, Faub. St. Denis, Paris (Xe) France.

Ք Ո Ւ Ժ Ա Ն Ք

ԲՃՂԿԱ-Առողջապահական Ամսագիրը կը նուիրէ ՍԵՌԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԸ ԵՒ ԻՐ ՎՏԱՆԳՆԵՐԸ Գրքոյը ՍԻՈՆԻ ԸՆԹԵՐԳՈՂՆԵՐՈՆ: Դրկէ՛ անմիջապէս հասցէ՛ք՝
“POUJANK”, 126 Faub. St. Denis, Paris, France.

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՄԵԾ ԵԱՐԺՈՒՄ ՄԸ

Այս տարի (1927), Օգոստոս 3—21, Լոզանի մէջ տեղի պիտի ունենան Հաւաստի և Կարգի Համաեւարհային ժողովին նիստերը (*).

Այս ժողովը (World Conference on Faith and Order) Ամերիկեան քրիստոնէութեան կողմէ մտածուած և ծրագրուած շարժում մըն է, առաջնորդութեամբ Ամերիկայի եպիսկոպոսական եկեղեցւոյն: Իսկ շարժումին նպատակն է քրիստոնէական բոլոր եկեղեցիները, հին թէ նոր, և կրօնական կազմակերպութիւնները միացնել Հաւաստի (Faith) և Կարգի (Order) խնդիրներուն շուրջ: Բայց միացումը քսելով պէտք է հասկնալ, եկեղեցիներու գործաւանակաւ (organic) միութիւնը, ինչ որ անկարելի եղած է և է՝ այլ պարզապէս սիրոյ միութիւնը, զիրար մօտէն հասկընալով, իրապէս և ներքնապէս ճանչնալով զիրար և հաստատելով իրենց միջև գործակցական (co-operative) միութիւն մը: Թէև այս շարժումին վախճանական ձգտումն է որ մը իրագործել — եթէ հնար է — Մի հոս եւ մի հովիւ աւետարանական սկզբունքը:

Քրիստոնէական եկեղեցւոյն պատմութիւնը, ինչպէս նաև մեր փորձառութիւնները ցոյց կուտան թէ եկեղեցւոյն մէջ առաջ եկած բաժանումներ ունէ՞նք ու չափով, պատճառ եղած են որ Քրիստոնէութիւնը տկարանայ և պէտք եղածին պէս չձաւարի ընդհանուր մարդկութեան մէջ: Վասն զի քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ յառաջ եկած բաժանումներ, կամ յարանուանութիւններ, աշխատած են վարկաբեկել զիրար, իրարու ժողովուրդը որսալ, յիսորտալ իրարու վրայ, նոյն իսկ թշնամութիւններ և դաւաճանութիւններ ընել իրարու դէմ, և այս բոլորին հետեանքը եղած է ո՛չ միայն Յիսուս-Քրիստոսի եկեղեցւոյն ներքին տկարացումը, այլ նաև Աւետարանին նախատուիլը և քրիստոնէութեան վարկաբեկումը ուրիշ կրօններու հանդէպ:

Խորհող միտքերու և հաւատացեալ հոգիներու համար Քրիստոսի անձին ու Աւետարանին հասկցողութեան շուրջ յառաջ եկած այս բաժանումներ ու տարբերութիւններ ամէնէն դաշխակղելի ու ամէնէն ամօթալի իրողութիւններ են, և հետեւաբար անոնք ուղեցին վերջ տալ այդ վիճակին, և բռն ամէնէն յառաջ թէ բոլոր եկեղեցիներ ու յարանուանութիւններ զիրար պէտք է սիրեն ու յարգեն, եւ

(*) Հոս Հաւաստի և Կարգ կը նշանակէ, թէ Քրիստոսի եկեղեցին ի՞նչ բանի պիտի հաւատայ եւ ի՞նչ կերպով պիտի կառավարուի:

վերջ տան իրարու ժողովուրդը հրապուրելու և որսալու ողորմելի հոգեբանութեան։ Իւրաքանչիւր եկեղեցի թո՛ղ պահէ իր համոզումը, իր հաւատքը, իր ինքնուրոյնութիւնը, բայց միանգամայն թո՛ղ յարգէ միւս եկեղեցիներու համոզումը, հաւատքը և ինքնուրոյնութիւնը, որպէս զի եկեղեցիներ զօրանան ներքնապէս և կարող ըլլան ամէնքը միասին համագործակցաբար և իւրաքանչիւր իր սահմանին և կարողութեան մէջ, կռուիլ ընդդէմ անհաւատութեան, և՛ ընդդէմ ոչ-քրիստոնեայ դրութիւններուն որք թշնամի են քրիստոնէութեան։

Այս ոգին, ոգին է 20րդ դարու քրիստոնէութեան, որ ստոյգ խաղաղութիւն բերած է եկեղեցիներու ներքին կեանքին, այնպէս որ այլևս «Իմ եկեղեցիս աղէկ է», «Քու եկեղեցին գէշ է» ի պէս հակաւետարանական և շահագիտական հաւատաւմներ, զրեթէ դադրած են քրիստոնեայ եկեղեցիներու միջև։ Եւ Ամերիկայի մէջ երեսունէ աւելի յարանուանութիւններ դաշնակցած են իրարու հետ և յառաջ բերած են սիրոյ միութիւնը իրենց մէջ, և սկսած են զօրծել Քրիստոսի եկեղեցւոյն ներքին և արտաքին թշնամիներուն դէմ։

Պէտք է խստովանիլ որ այս շարժումը մեր ժամանակներուն կրօնական ամէնէն մեծ շարժումն է, և կարելի է ըսել նոյն ինքն Աւետարանին և Քրիստոնէութեան՝ մարդկօրէն ամէնէն հարազատ ու ամէնէն գեղեցիկ արտայայտութիւնն է։

Հին ժամանակներու մէջ, «տիեզերական» ըսուած ժողովներ՝ տեսակ մը հաւատաքննական ժողովներ էին, որոնց զէնքն էր նղովը և բանադրանք, իրենց սարօք, տարբեր կարծիքները և ըմբռնումները լռեցնելու համար։ Իսկ այս համայնարհային ժողովին նպատակն է չխօսիլ այդպիսի տարբերութիւններու վրայ, այլ ոչ-տարբերութիւնները միացնել և կեդրոնացնել՝ հոգեկան հզօր զօրութիւն մը արտադրելու նպատակով, իբրև ներքին ապացոյց Սիրոյ կրօնքին — Քրիստոնէութեան — գերազանցապէս աստուածայնութեան, որ կ'ապահովէ խաղաղութիւնը երկրի վրայ և հաճութիւնը մարդոց մէջ։

Պատմականօրէն դիտելի կէտ մըն է որ երբ Արևելքի վաղեմի, հին եկեղեցիները ամուր կառչած էին դաւանագիտական ուղղափառ չափանիշի մը, որուն հակառակ և որմէ խոտորոզ ունէ կարծիք և հայեացք վարկաբեկում և պատուհաս կը հրաւիրէր իր հեղինակներուն վրայ, այսօր Ամերիկայի և Եւրոպայի եկեղեցիներ — բացի հռոմէականէն — առանց չեչտելու ուղղափառ չափանիշը, կը յարգեն իրարմէ տարբեր և իրարու հակառակ կարծիքներն ու հայեացքները, և սիրոյ և միաբանութեան և համագործակցութեան մեթոտով կ'ուզեն հարթել գետինը, և եկեղեցիները այս կերպով իրարու սիրցնելէ և յարգել տալէ ետքն է որ կ'ուզեն Հաւասթի և Կարգի միութիւնը իրագործել օր մը։ Քրիստոնէական եկեղեցիներու հին և նոր կեանքին մէջ յառաջ եկած այս փոփոխութիւնը միաբերու, սքանչելի իրողութիւն մըն է։ մասնաւոր երբ գիտենք որ այս շարժումը կուգայ կը ծաւալի այն Ամերիկայէն, որ ամէնէն շատ չեքոտաւորումներ ունի իր կրօնական և եկեղեցական կեանքին մէջ։ այն Ամերիկայէն որուն միսիօնարական ցանցերը լարուած են ծայրագոյն Արևելքէն մինչև մօտաւոր Արևելքին ամէնէն աննշան անկիւնները։ այն Ամերիկայէն որուն միսիօնարական սխալ գործունէութիւնը մօտաւոր Արևելքի քրիստոն

նէական հին եկեղեցիներուն մէջ, անդարձանելի չարիքներու պատճառ եղած է, և միւս կողմէն բարիքներ ալ սփռած է իր կրթական և մարդասիրական հաստատութիւններով :

Եւ Ամերիկեան եկեղեցիներ տեսան թէ անօգուտ և անպատիւ մրցանք մըն է իրարու դէմ կռուիլ : Իրենց պարտքն է կռուիլ ոչ թէ քրիստոնէական ըմբռնումներու տարբերութեանց դէմ, իրենց մէջ, այլ զօրաւոր ճակատ մը կազմել ու կռուիլ քրիստոնէութեան ներքին և արտաքին թշնամիներուն դէմ :

Սիրեցիկ զմիմեանս : Տէրունի պատգամին ընդարձակ և ճոխ մէկ գործադրութիւնն է որ կ'արտացոլայ Հաւատքի և Կարգի միութեան համաշխարհային շարժումին մէջ, և ասիկա ստուգիւ ցոյց կուտայ թէ Աւետարանը և Քրիստոնէութիւնը կրցած են թափանցել միտքերու և հոգիներու խորքն ու ալքը, և դատած են իրեն քարոզած սիրոյն և եղբայրութեան ամէնէն գործնական ու ամէնէն օգտակար մեկնութեան կերպը :

Հայաստանի եկեղեցին, շատ բնական է, անտարբեր չի կրնար մնալ այս շարժումին հանդէպ : Բայց դժբախտաբար, Հայ ժողովուրդը և իր եկեղեցին այս պահուս կ'անցնին տաղնապի այնպիսի շրջանէ մը, որուն նմանը անդի չէ ունեցած իր պատմութեան ունէ ժամանակամիջոցին : Վասն զի Խորհրդային Հայաստանի անձուկ սահմաններուն մէջ Հայութեան ընկերային բովանդակ կարգուսարքն ենթարկուած է Խորհրդային դրութեան խտտութիւններուն, նոյն իսկ Հայու լեզուն : Իսկ ասդին՝ Խափիւռու աշխարհի ցիրուցան եղած Հայութիւնը, թիւրք հալածանքներուն հետեանքով, ապրուստի պայքարին մէջ, հազիւ թէ միջոց և դիւրութիւն ունի, իր աչքերը վերցնելու և տեսնելու թէ ի՞նչ կ'անցնի կը դառնայ քրիստոնէայ աշխարհի մէջ :

Բայց յուսով ենք որ Լօզանի մէջ գումարուելիք համաշխարհային ժողովը, իր վրայ պիտի հրաւիրէ ամէնէն սաստիկ նեղութիւններու ենթարկուած ժողովուրդներն իսկ, և զոնէ այս նեղութիւնները յարանուանական շահերով շահագործողներուն պիտի զգացնէ թէ ի զո՛ւր կը վատնէք ձեր եռանդը, ձեր գործունէութիւնը, ձեր քաջութիւնը, ձեր առաքելական ոգին, զոր — եթէ ունիք — կազմակերպեցէ՛ք, լարեցէ՛ք և ուղղեցէ՛ք դէպի անհաւատութիւնը, դէպի հեթանոսութիւնը, դէպի ոչ-քրիստոնէայ մարդերը աշխարհիս, և ոչ թէ դէպի ձեր համազդի և համարիւն եղբայրները : Եթէ Յիսուս-Քրիստոսին և անոր Աւետարանին ծառայելու քաջութիւնն ու նուիրումը ունիք, ձեր այս շնորհները տարէ՛ք ոչ-քրիստոնէաներուն, և դրամի ու հացի համար մի՛ վրդովէք ձեր ազգակիցներուն և ձեր հաւատակիցներուն խղճին խաղաղութիւնը և մի՛ պղտորէք անոնց մօրքին պարզութիւնը :

Լօզանի Համաշխարհային ժողովին դասը զոնէ այս պիտի ըլլայ Հայ ժողովուրդի յարանուանական զաւակներուն համար : Եթէ Լօզանի գիւնանագիտական ժողովէն խլէ մը չտեսաւ Հայ ժողովուրդը, զոնէ Կրօնական Համաժողովէն սորվի նոր դաս մը, որ ներքնապէս պիտի բարեշրջէ իր յարանուանական ըմբռնումներն ու կեանքը :

Համաեխարհային ժողովին կազմը եւ նիւթերը

Լոզանի Համաշխարհային ժողովին պիտի մասնակցին, այլեւայլ յարանաւանութիւններէ, 86 եկեղեցիներ. այսինքն՝ Ամերիկայի եւ Եւրոպիոյ գրեթէ բոլոր բողոքական եւ ոչ-բողոքական եկեղեցիները, ինչպէս նաեւ Արեւելեան եկեղեցիներ, եւ ժողովը պիտի ունենայ 500 է աւելի անդամներ :

Ուսումնասիրութեան եւ խորհրդակցութեան առարկայ ըլլալիք նիւթերը դասաւորուած են կանխաւ, եւ որոշուած է նաեւ թէ ո՞ր նիւթերը ո՞ր նիստերու մէջ նկատի պիտի առնուին :

Ութը խումբի վերածուած են նիւթերը .

Ա. Կոչ Միութեան .

Բ. Եկեղեցւոյն Պատգամը Աշխարհին . — Աւետարանն է այն .

Դ. Եկեղեցւոյն Բնութիւնը .

Դ. Եկեղեցւոյն Ընդհանուր Դաւանութիւնը Հաւատքի մասին .

Ե. Եկեղեցւոյ Պաշտօնէութիւնը .

Զ. Խորհուրդներ .

Զ. Մէկ Քրիստոնէութիւն եւ եկեղեցիներու յարաբերութիւնները իրարու հետ .

Ը. Համաժողովին գործը շարունակելու համար կարգադրութիւններ :

Ա. Կոչ ուղղել բոլոր քրիստոնեայ ժողովուրդներու որ խորապէս զղջան եկեղեցիներու անմիաբանութեան համար, եւ ամէնէն մեծ ու աւելի վճռական ջանքեր ընեն դէպի Քրիստոնէութեան Միութիւնը :

Եկեղեցին պէտք է ցոլացնէ Աստուծոյ միութիւնը. իբրեւ արդիւնք նոր կը տակարանի ուսուցման, Ս. Հոգին է որ կը մղէ դէպի Միութիւն :

Այս միացեալ եկեղեցւոյն միջոցաւ է որ ոչ-քրիստոնեայ աշխարհը հաւատքի պիտի գայ եւ բոլոր մարդկային ընկերութիւնը պիտի մաքրագործուի եւ պիտի ներշնչուի, մանաւանդ սա մեր օրերուն իրարու հակառակ եւ ընդդիմամարտ ոյթերէն ու բռնութիւններէն :

Բ. Միացեալ եկեղեցւոյ կողմէն բոլոր մարդկութեան ուղղուելիք Կոչը նոյն ինքն Աւետարանն է, եւ ատոր ալ կեդրոնն է նոյն ինքն Յիսուս-Քրիստոս, որ իր անձով ու վարդապետութեամբ կը յայտնէ զԱստուած, մեր Հայրը, եւ մեր պարտքերն ու յոյսերը իբրեւ Աստուծոյ որդիներ եւ եղբայրներ Անոր գերդաստանին մէջ : Աւետարանն է որ կուտայ մեզայ թողութիւնը եւ յաւիտեան կան կեանքը Տէրն մեր Յիսուս-Քրիստոսի միջոցաւ :

Դ. Յիսուս Քրիստոսի հաւատացողներուն ընկերութիւնն է եկեղեցին, Աստուած է անոր շինողը — Յիսուս Քրիստոս ատոր գլուխը՝ եւ Սուրբ-Հոգին ալ կենսատուն : Եկեղեցին է այն ազդակը, որով Քրիստոս, Սուրբ Հոգւոյն միջոցաւ, մարդիկը հաւատքով կը միացնէ Աստուծոյ, եւ Աստուծոյ գերիշխանութեան :

թիւներ կը տարածէ անոնց կամքին վրայ, մասնակից կ'ընէ զանոնք իր սրբութեան և կը միացնէ զանոնք սիրոյ և ծառայութեան մէջ:

Եկեղեցիներուն միջև տիրող նշանակելի անհամաձայնութիւններ բնական են և յառաջ եկած են եկեղեցիի գաղափարին այլազան ըմբռնումէն, և ատենք կ'ազդեն թէ՛ եկեղեցւոյ տեսականին և թէ՛ քրիստոնեայ ընկերութեանց սովորութիւններուն: Կարելի՞ է հաշտեցնել իրարու հետ այս անհամաձայնութիւնները, կամ թէ կարելի՞ է դնել համաձայնութեան այնպիսի դետին մը, ուր կարող ըլլային եկեղեցիներ միասին գործել:

Գ. Միացեալ Քրիստոնէութեան մը համար անհրաժեշտ է Հաւատամք մը ունենալ, զոր օրինակ, Առաքելականին կամ Նիկիականին պէս:

Քանի որ Ս. Հոգին կ'ազդէ և կ'առաջնորդէ եկեղեցին բոլոր ճշմարտութիւններու մէջ, նոյն Ս. Հոգին թոյլ չի՞ տար որ եկեղեցին հաւատքի ճշմարտութիւնները յայտնէ ուրիշ ձևով ապագայ ժամանակի պահանջներուն համեմատ:

Ե. Եկեղեցիներու բաժանման մէջ գլխաւոր կէտերէն մէկը սա է որ մէկ եկեղեցի չի ճանչնար ուրիշ եկեղեցիի մը պաշտօնէութիւնը: Այս խնդիրը երկու կողմ ունի. նախ՝ պաշտօնէին դիրքն ու աստիճանը, յետոյ՝ իր պաշտօնին պարտաւորութիւնը դործադրելու կերպը, նկատի առնելով այս տարբերութիւնները կարելի՞ է ամէնէն հաւաստարապէս ճանչցուելիք պաշտօնէութիւն մը ստեղծել:

Զ. Եկեղեցւոյ մէջ խորհուրդներուն տալ հարկ եղած կարևորութիւնը, իրբն միջոց Շնորհաց. Այսինքն՝ եկեղեցւոյ մէջ խորհուրդին պարզ կատարումը բաւական չէ եթէ խորհուրդ ընդունողը անտարբեր է: Եկեղեցիներու միութեան տեսակետէն կարևոր կը համարուի որ խորհուրդները, մանաւանդ Մըկըրտութիւնն ու Հաղորդութիւնը, որ ուղղակի Քրիստոսէ հաստատուած են, տեսական պարտաւորութիւն մը պէտք է ըլլայ եկեղեցւոյ համար:

Է. Պօղոս Առաքեալի ըսածին պէս մարմնի մը միութիւնը չի նշանակեր միաձևութիւն, այլ պէսպիսութիւն. և եկեղեցին, որ է Քրիստոսի մարմինը, իր միութեան մէջ պիտի պահէ ու պիտի պաշտպանէ պէսպիսութիւնը:

Եկեղեցին ամէն ատեն Աւետարանը կը տանի կը քարոզէ բոլոր աշխարհ, և ասով հետզհետէ արժանի կ'ըլլայ իր վաղեմի Կաթողիկէ (ընդհանրական) կոչումին, հաւատարիմ մնալով Աւետարանին, զոր ստացաւ Յիսուս Քրիստոսէն՝ Առաքեալներու միջոցաւ:

Արդեօք կարելի՞ է վերահաստատել առաքելական դարու եկեղեցիներուն վիճակը, այսինքն երբ ամէն մէկ տեղական եկեղեցի մասը կը կազմէր Մի եկեղեցւոյն:

Առանձին խմբակցութիւն կազմող եկեղեցիներ, կրնան Միացեալ եկեղեցւոյ շրջանակին մէջ մնալ, տալով իրենց տուրքը (Gifts), եկեղեցւոյ ամբողջ մարմնին համար:

Առաջարկներ եղած են նաև բովանդակ քրիստոնէութեան համար կեդրոնական իշխանութիւն մը հաստատելու. բայց համաժողովը, զնահատելով հան-

դերձ ատոր կարևորութիւնը, խորհուրդ չէ տուած համաժողովի նկատողութեան յանձնել զանոնք առ այժմ:

Այս տեղեկութիւններ ցոյց կուտան թէ Լօղանի Համալսարհայինը շատ փափուկ խնդիրներ ունի իր սեղանին վրայ: Ազօթքով, մասնաւոր պաշտամունքներով և խնամուած ու ընտրուած ճառախօսութիւններով պիտի խօսին ու պիտի խորհրդակցին այս բոլոր նիւթերու վրայ:

Լօղանի Մայր եկեղեցին և Համալսարանը տրամադրուած են պաշտամունքի և նիստերու համար: Հրապարակային ժողովներ ալ պիտի սարքուին, և այլազան երկիրներու և լեզուներու քրիստոնեայ ներկայացուցիչներ պիտի աշխատին զիրար հասկընալու:

Համալսարհային ժողովին պաշտօնական լեզուները պիտի ըլլան Բուսնէ, Բելգի, Գերմաներէն և Անգլիերէն:

Ձեռք դիտեր թէ Հայց. եկեղեցին ինչ կերպով պիտի մասնակցի այս ժողովին:

Երուսաղէմի Ամեն. Պատրիարքը, Դուբան եղիչ Սրբաշան, ի պաւսօնէ (Ex officio) անդամ նշանակուած է Համալսարհային ժողովին՝ Արևելեան եկեղեցւոյ միւս պատրիարքներու հետ, թափուր տեղ մըն ալ նշանակուած է անդամացուցակի մէջ, և ասկէ զատ երեք անգամ վերապահուած է պաշտօնապէս նշանակուելիք երեք Հայ ներկայացուցիչներու համար (*):

ՏՕՆԱԿԱՆ

ՎԱՐԴԱՎԱՌ ԵՒ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ

Յուլիս և Օգոստոս ամիսներուն մէջ Հայաստանեայց եկեղեցին կը կատարէ երկու մեծ տօնախմբութիւններ, որոնք խորունկ նշանակութիւն մը ունին Հայոց կրօնական և ազգային կեանքին համար:

Ասոնց առաջինն է Վարդավառ կամ Պայծառակերպութիւն (Ն. Տ. Յուլիս 24, Կիր.), իսկ երկրորդը՝ Աստուածածին (Ն. Տ. Օգոստ. 14 Կիր.):

Ա.

Վարդավառ . . .

Հայ լեզուին այն բառերէն է, որ ազ-

գային պատմութեան ամբողջ մէկ գրուած կը խտացնէ իր մէջ: Հայու հերմանս կրօնքէն յիշատակ մըն է այն, որ չէ ջրնջուած աւանդութիւն բոլորած կենդանի պատմութեան էջերէն, և ընդհակառակն ընդելուզուելով Աւետարանի պատմութեան ամէնէն սքանչելիներէն մէկուն վրայ, աւելի ևս զեղեցկացած ու բանաստեղծացած է. վասն զի Վարդավառ ո՛չ միայն կը փոխադրէ մեր միտքը Հայ պատմութեան վաղեմի փայլուն շրջաններուն, երբ Հայաստանի վարչական և զինուորական ոյժերը ի հանդէս կուգային իրենց պերճանքին բոլոր մեծ վայելչութիւններով՝ Բագրեանդի աշխարհաժողովին մէջ, ուր Հայոց «թագաւորն իր այրաբատեան չորս բիւր զընդունի, նախարարք ութ բիւր զուժարտակօք, 600 զաւառատեարք և 400 զահալա իշխանք, բազմութիւն կրօնական

(*) Նիւ Եորքի մէջ տեղի ունեցած Գործառնութեանց Յանձնաժողովին (Business Committee) Մարտ 18ի հաղորդագրութիւնէն կ'իմանանք որ Եւրոպոյ կաթողիկոսական պատուիրակը, Գրո. Եպս. Պալաւան, Համալսարնային ժողովի Գործադիր Յանձնաժողովին (Continuation Committee) անդամ նշանակուած է Վեր. Նազարեանի տեղ:

աւագ պաշտօնէից, ամենքն իրենց սեպունհերով, պաշտօնէիւք, ճորտերով. որով միայն քաղաքական, գինուորական և կրօնական ազգային հանդիսացեալք իրենց մարդիկներով, քանի մը բիւր կ'ըլլային զաս ի հասարակ զօրականէն: Իսկ բազմութիւն ազնուաց և ռամկաց՝ միլիոնաւոր պիտի ըլլային» (Ալիշան, Յուշիկք. Ա. 295-96), այլ նաև մեր միտքը կը սաւառնի Գալիլիոյ Թաբօրը, ուր Փրկչին աստուածային փառքերը լուսեղէն երևոյթով մը ճառագայթեցին, և Հայը սիրեց այդ լոյսի պատմութիւնը, և ատոր տօնը նոյնացուց և միացուց Վարդապետի կամ Հայկական հին Ամանորի տօնին հետ:

Մըշափ փառաւոր և զբաւիշ են մեր հին պատմութեան վարդապետան յիշատակները, այնչափ փառաւորագոյն են և հոգեզմայլ՝ Պայծառակերպութեան Տօնին իրականութիւնները Հայ քրիստոնէութեան պատմութեան մէջ:

Աւետարանին նպատակն է եղած մարդու հոգիին մշակումն ու զարգացումը, առանց ուրանալու մարմնին օրինաւոր իրաւունքները: Այս իրողութիւնը ապացուցուած է մեր Փրկչին կեանքով, որ սրբացուց մարդկային մարմինը՝ սպաննելով Մեղքի ըսուած թշնամին: Եւ սուրբ լերին վրայ կատարուած այլակերպութիւնը Անոր սուրբ կամ անմեղ հոգիին ճառագայթումն է:

Թէ մարդը կրնայ մաքրագործուիլ, սրբանալ, ուրիշ խօսքով, թէ մարդ կրնայ յաղթել մեղքին, ասիկա առասպել մը չէ: Մեղքն է որ կը խաւարեցնէ հոգին և կը խափանէ անոր ճառագայթումը: Մարդը օգտուած է այնպիսի ձգտումներով ու կարողութիւններով որոնք կրնան զինքն մեծցնել, փառաւորել, աստուածացնել: Եթէ մարդոց կարողութիւններն ու ծառայութիւններն են որ կը ցայտեցնեն անոնցմէ իւրաքանչիւրին նկարագրիւր, և զանազանի կուտան անհատները իրարմէ, այն ատեն զիւրին է ըմբռնել թէ տարբեր է մեղքի շղթաներով պրկուած հոգիի մը տըխուր վիճակը, և տարբեր՝ անմեղ հոգիի մը զուարթ արտացոլումը:

Այլակերպութեան Տօնին մէջ հոգեբանական և կրօնական զաս մը կայ, հը-

րաչքէ մը աւելի, և այդ դասն է որ պէտք է հետաքրքրէ և խանդավառէ մեզ: Որովհետեւ Փրկչին այլակերպութիւնը Թաբօր լերին յատուկ երևոյթ մը չէ միայն: Փրկչին բոլոր կեանքը պայծառակերպութիւն մը եղաւ. Բեթղէնէ մի մտորին մէջ, Թաբօրի ամպերուն տակ և Գողգոթայի Քաշին վրայ միևնոյն պայծառացեալ գէմքն է Յիսուս-Քրիստոս: Ըսեմքնոս քարերու տարափին տակ այլակերպեցաւ, և անոր գէմքը հրէշտակի մը՝ գէմքին պէս պայծառացաւ, Պօղոս Դամասկոսի ճամբուն վրայ այլակերպուեցաւ երբ գէմ գէմի եկաւ Փրկչին հետ, մեծապայծառ լոյսի մը շողումներուն մէջ. Ս. Գ. Լուսաւորիչ, Մեծն Ներսէս, Մեծն Սահակ՝ պայծառատեսութեան հերոսներ եղան. Մեսրոպ Մաշթոց լուսաւոր հոգիի մը փողփողումներուն մէջ նշանագրեց մեր այբուբենքը. և նոյն ինքն Ս. Մեսրոպ, իր աշակերտներէն Կորիւնին և Արձանին հետ իրենց աչքերով տեսան պատանի Ղևոնդին գէմքին լուսաճաճանչ պայծառութիւնը, երբ ան կը քնանար. . . հոգեկան խաղաղութեան մէջ խորասուզ: Վահան Մամիկոնեան պատերազմի դաշտին վրայ զիտեց թէ ի՞նչպէս կը փայլէր ու կը փառաւորուէր իր եղբոր Վասակին գէմքը՝ նահատակութեան մը պայծառութեամբ. . . իրեն վախ ազդելու չափ (*):

Նայինք Թաբօրին և հրճուինք Պետրոս Առաքեալին զգացումներով, որ կը վկայէ թէ իրենց աչքերով տեսան Փրկչին այլակերպութիւնը և իրենց ականջներով լսեցին աստուածային ձայնը (Բ. Պետր. Ա. 15-18), բայց Հայ շարականագրին հետ պէտք է նայիլ աւելի վերերը, իմանալի Թաբօրնէր. այդ ձգտումին մէջն է ամէն մէկ հաւատացեալին պայծառակերպութեան գաղտնիքն ու ազդակը:

— «Համբարձցես ըզմեզ Տէր, առաւել քան ըզգալի զԹաբօրական ըզլեառքն, յեղմաբերէ եւ յիմամալի խառնակ»:

(*) Ղևոնդ երեցի եւ Վասակ Մամիկոնեանի պայծառակերպութեան հակիրճ մէկ վերլուծումը տուած եմ ուրիշ տեղ (ՏԵՍ ՏԱԻՐԱՍ, Ազատ Հայաթիբի, Պոստն, 1918, էջ 508-510):

Ք.

Աստուածածին . . .

Աստղիկին և Անահտին կրօնական յարգանք ընծայող հեթանոս Հայութիւնը, քրիստոնէականէ կտքը ամենեւին դժուարութիւն պիտի չքաշէր Տիրամայր Աստուածածնին տալ սրբութեան լուսապսակը քրիստոնէայ վաղեմի բոլոր եկեղեցիներուն հետ, և ներս անուշով պանծացնել իր բազմաթիւ սրբապետներն ու խորանները:

— Ի՞նչ զարմանալի փոփոխութիւն եւ անմասն յարմարութիւն Աստղիկին և Անահայ ոսկէծղի ոսկէնոյ ոսկիամայր անդրեաց տղ, փառեայ խառն անուշ պսակէր մը. բայց կեդարեանսք անոնցմէ շատ եւ շատ մեծ, աստուածային խորունկ մը, ոչ լեռ եւ դաւեր կամ կնոջ դից, այլ **Մօր Աստուծոյ**, եւ անմասնի մօր, որ է ըսել կին եւ կոյս, միայլ բառիւ՝ **Կուսամայր**, հրաշալի՝ բան, բայտ հեթանոսայ խմաստրեմէ վեր. ուր Աստղիկ եւ Անահայ ցման մեծաւոր կոյսերը՝ դրին դարձուցին ի կազմ անպարկեւէ կանանց. Բրիտանայի՝ կուսի մը գերագոյն շնորհ իր յաւերճ կուսութիւնը հանձնադր՝ հաւատաց զճա Մայր Աստուծոյ, եւ միայ միայն Աստուծոյ. որով եւ միայն Տիրակի երկնից եւ երկրի» (**Ալիշան, Յուլիէ, Ա.** էջ 303):

Տարակոյս չկայ որ Տիրամօր գաւած յարգանքը քրիստոնէական վաղեմի եկեղեցւոյն մէջ, արդիւնք է նեատորի դրապաշտիկ հաւատքին. վասն զի նեատոր՝ երբ կը մերժէր Յիսուս Քրիստոսի աստուածային ծնունդը Սուրբ Կոյս Մարիամէն, միանգամայն կ'ըսէր, Մարիամին համար թէ նէ Աստուածածին չէ, այլ պարզապէս Մարդասին:

Հալածանք տարածանք:

Որչափ հակառակութիւն ցոյց տրուեցաւ Մարիամի տիրամայրութեան դաւանանքին դէմ, այնքան տարածուեցաւ և հաստատուեցաւ այդ դաւանանքը: Իսկ թէ Հայաստանի եկեղեցին ո՞րչափ հաւատարիմ մնաց այդ դաւանանքին, բաւական է նկատի առնել ո՛չ միայն Հայոց. եկեղեցւոյն համաձայնութիւնը ատոր, վաղեմի եկեղեցիներուն հետ, այլ նաեւ նոյն ինքն Հայուն ժողովրդական ըմբռնումներն ու աւանդութիւնները Աստուածածնի մասին, որուն համաձայն մինչև Բարթողիմէոս Առաքեալ և Լուսաւորիչ պէտք է վերանալ, գտնելու համար Տիրամօր Տօներուն ծագումն ու հաստատութիւնը:

Այս տողերուն նպատակը այդ չէ սակայն:

Աստուածածնի այս մեծազոյն և հրաշափառազոյն տօնին առթիւ ես կ'ուզէի

մասնանիչ ընել Մայրութեան ընծայուած յարգանքը քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ:

Բողոքական Ամերիկա Աստուածածնի Տօն չունի. բայց Ամերիկա տարին անգամ մը ՄԱՅՐԵՐՈՒ ՕՐ մը ունի, (Մայիսի Բրդ կիրակի) և այդ օր բոլոր Ամերիկա, առանց կրօնական խտրութեան, Մայրութեան տօնախմբութիւն մը կը կատարէ ընտանեկան յարկի տակ, եւ մայրեր մասնաւոր յարգանքի ու ակնածանքի առարկայ կ'ըլլան: Ամերիկայի այս տօնը եկեղեցական չէ, բայց անտարակոյս կրօնական խորունկ նշանակութիւն ունի:

Պէտք է ուշադրութիւն ընել որ յարգանքի գաղափարը կեդրոնացած է ՄՕՐ վրայ և ոչ թէ ԿՆՈՋ վրայ. վասն զի ամէն կին մայր չէ: Երկուքը իրարմէ տարբեր վիճակներ են ու իրարմէ տարբեր իրողութիւններ:

Հեթանոս Հայաստանի մէջ, Անահիտ՝ դիցունհին չէր անառակութեան և խնէշութեան. նէ մալրեւ եւ «ամենայն զգաստութեանց», որ ժամանակին հեթանոսական ըմբռնումովը կը մարմնացնէր աստուածացունի բոլոր յատկութիւններն ու պայմանները, և հետեւաբար արժանի՝ էր պաշտամունքի: Ինչպէս կը տեսնուի, նոյն իսկ հեթանոս մօքի և հեթանոս կրօնքի մէջ, տիրող գաղափարն է մայրութիւնը կնոջ մը վրայ, իբրեւ աստուածային նկարագիր, որ կը խորհրդանշէ բեղմնաւոր կեանքը:

Եւ երբ Աստուածածինը դիտենք ո՛չ միայն իբրեւ Մայր Փրկիչին, այլ նաեւ իբրեւ տիպար մայր, այն ատեն սովորականէն տարբեր արժէքով կրնանք գնահատել ներառ տօնին նշանակութիւնը:

Մեր եկեղեցին ամէն օր, և պաշտամունքի ամէն պահուն, արձագանգը կուտայ քրիստոնէական հին եկեղեցւոյ ըմբռնումին հանդէպ Աստուածածնի իր երգերով ու մաղթանքներով, իր շարականներով ու աղօթքներով:

Նարեկացիին երկու աղօթանուէր բանաստեղծութիւնները, (Գուսմար խնդից և Արդ ի վերայ այսմանաց յուսմանսրեանց) բաւական են գաղափար մը տալու թէ իբրեւ Մայրութիւն ի՞նչ դիրք կը բռնէ Աստուածածին հաւատացեալ սրտի մը խորը:

Բայց արժէք մը պիտի չունենար Ս.

կոյս Մարիամ Եթէ նէ մայր չըլլար մեր փրկչին. և ո՛չ մէկ սուրբ արժէք մը պիտի ներկայացնէր քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ, Եթէ անոնց կեանքը դաս մը չի պարունակէր հաւատացեալներու համար:

ՊԱՐԶ ՔԱՐՈՋՆԵՐ

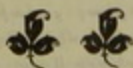
ՀԵԶԵՐԸ

«Երանի՛կ հեղաց, զի նոյա
ժառանգեցեն զերկիր»:
(Մատթ. Ե. 5):

Շատ ուրախալի է որ մեր մէջ Աստուածածնի տօներ արդէն նկատուած է հայուհիներու, աւելի ճիշդ բառով, Հայ մայրերու տօն մը: Եւ Հայ մայրերէն շատեր ու շատեր Տիրամօր բազմերանդ անուններով կոչուած են: Ասիկա չոյց կուտայ թէ ո՛րչափ սիրուած ու յարգուած է «Մարիամ Մայր Քրիստոսի» Հայոց մէջ: Եւ սակայն մեր մէջ Մայրութեան դադափարը, հաւատքը և պարտքը սկսած է փոփոխուիլ օտարախի և թեթևալիկ մտայնութիւններու ազդեցութեան ներքև:

Ամուսնութիւնը սկսած են օտարանալ Մայրութիւնը և Տանիկները նուիրագործող աստուածային օրէնքէն: Հաճոյքը սկսած է հիմնակէտ ըլլալ ամուսնութեանց: Բայց պէտք է մտահան ընել որ ազգի մը աճման և ուժաւորման կեդրոնը Տունն է, օրհնեալ տունը, որ կը պահէ մայրութիւնը, և փոխադարձաբար մայրութիւնն է որ ազրիւրը կ'ըլլայ օրհնեալ տան մը, ուր կեանքը կ'աճի ու կ'ուսանայ, և կը դառնայ վառարանը սիրոյ, զօրութեան, զործակցութեան, հաւատքի, բարութեան, ճշմարիտ աստուածապաշտութեան, ազգային կեանքի գանձերուն և աւանդութեանց պահպանումին, և մայրն է որ կեանք կուտայ այս բոլորին իր նուիրումով: Այս է Աստուածածնի Տօնին կրօնական դասը մեր ժամանակին համար:

Բ. Ե.

Ո՞վ կը հաւատայ, սա մեր դարուն մէջ, այսպիսի խօսքի մը: Երկիրը հեղեղուն ժառանգութիւն . . . Ո՛ւր տեսնուած է որ հեղեղը ժառանգած ըլլան երկիրը. Ի՞նչ կը օգրվեցնէ մեզ պատմութիւնը. և Ի՞նչ կը տեսնենք ամէն օր երկրի վրայ, և մանաւանդ սա օրերուն: Զէ՞ք տեսնեք որ հեղեղը ամէն օր կը ջախջախուին բռնակալներէ, և իրենց դիրքերէն կը հանուին ու կը հեռացուին աւելի զօրաւորներէ և հարպիկներէ: Այս իրականութիւնները տեսնելէ վերջ, տարօրինակ չէ՞ խոստանալ երկիրը հեղեղուն: Հասկնալի է երբ անոնց կը խոստացուի ներքին խաղաղութիւն, քրտի ուրախութիւն, Աստուծոյ հետ հաղորդակցութեան երջանկութիւն. բայց երբ կը խոստացուի երկիրը, որուն տիրանալու համար ինչքա՞ն արիւններ կը թափուին, Ի՞նչ անգթութիւններ ի գործ կը դրուին. անհասկնալի կը մնայ շատերուն թերեւս ոմանց կողմէ խորհուէր բնագրական ճշդում մը ընել. և ստուգիւ կը գտնուին խուճի մը մեկնաբաններ որ ուզելով Աւետարանը յարմարցնել ներկայ կեանքի, կ'ընեն մեզ թէ բնագրին մէջ յիշատակուած «Երկիրը» պէտք է հասկնալ «Երկիրք», և թէ հետեւաբար Յիսուս կ'ուզէր միայնաբեղ հեղեղը ծանուցանելով իրենց թէ անոնք պիտի ժառանգեն ուրիշ աշխարհ մը աստիճանական վերջ: Բայց այս բացատրութիւնն ալ չի օգնացներ: Շատ որոշ է Յիսուսի խօսքը. ան որոշակի կը խոստանայ հեղեղուն երկիրը իբր ժառանգութիւն: «Հեղ» կը նշանակէ հանդարտաբար. համբերատար, քաղցրաբար մէկը, որ ո՛չ բռնաւոր է և ոչ աշխարհակալ, և նոյն իսկ հակոտնեայ է այսպիսեաց: Ինչո՞ւ ուրեմն Յիսուս կը խօսի այսպէս, Ինչո՞ւ կ'ախորժի դարձանել և պիտի բռնի, ազնահար թողուլ իր ունեցիւթները: Արդեօք խօսելու եղանակ մըն է պարզապէս Մարդ կը տարուի խորհելու թէ եթէ Քրիստոս ապրած ըլլար մեր դարուն, եթէ ան ներկայ ըլլար ներկայիս զարհուրելի դէպքերուն պիտի չարտանայտէր այսպէս: Ներկայ աշխարհաստան դէպքերուն հեւիհեւ հետեւողներ ըլլալով գրեթէ ամէնքս ալ՝ այն համոզման եկած ենք որ յաղթութիւնը պիտի մնայ զօրաւորներուն և յաջողակներուն և թէ վերջապէս հեղեղը կրնան ապահով ըլլալ իրենց խորտակուելուն . . .

Ո՛չ սիրելիներ, ո՛չ, Յիսուս արտասանեց պարզ և միանգամայն փսիւմ այս խօսքը ամենամեծ բռնակալներու օրով, և հետեւաբար

Յիսուս գիտակ էր այս արիւնաբերու եւ վատոգի բռնակալներու զօրութեանց: Հակառակ բոլոր աննպատ Երեւոյթներուն եւ համոզուած եմ որ Յիսուս իրաւունք ունէր երբ կ'ըսէր թէ հեղերն են որ պիտի յաղթանակեն եւ պիտի ժառանգեն երկիրը:

Անգլիացի հեղինակ մը գիտած է որ կենդանարանական աշխարհի մէջ գաղանները եւ գիշատիչ թռչունները, հակառակ իրենց վայրագ եւ ահարկու զօրութեամբ ներկայանալուն, հետզհետեւ կը պակսին երկրի վրայէն. եւ պիտի գայ ժամանակ որ բոլորովին ջնջուին, եւ ընդհանրապէս հեղ կենդանիներն են որ կը շատան եւ կը ծածկեն երկիրը կամ այն մասերն երկրին ուր կրնան ապրիլ:

Պատմութեան մէջ ալ նոյն երեւոյթը կը տեսնենք ինչպէս կայսրութիւնները, բոլոր թագաւորութիւնները, նոյն իսկ ամենէն զօրեղներն որք հիմնուած են զօրութեամբ եւ բռնութեամբ, կործանուած եւ անհետացած են: Ամենէն զօրաւոր աշխարհակալներն իսկ ոչ մէկ բան կրցած են շինել իրապէս տեսական իրաց առեւթ թեւեւ քանի մը յիշատակարաններ կամ բուրգեր: Ի միտ բերէք Ռամսէս Բ.ը, ի միտ բերէք Նաբուգոնոսորը, Մեծն Ալեքսանդրը, Սոստոս կայսրը, Նաբոլէոն Ա.ը, կրնա՞ք բնկ թէ անոնք իրապէս ժառանգեցին երկիրը: Անոնցմէ շատեր իրենց կենդանութեան իսկ տեսան իրենց երկիրներուն կործանումը. ինչպէս Նաբոլէոն Ա. մին ամենէն հանձարեղ եւ անխնայ աշխարհակալներէն, որ ջղայնացած եւ յուսահատ ականաւոր տես եղաւ իր կայսրութեան կործանմանը:

Ահ, որքան միսիմարական է սա խոս վայրոյ շրջանին հաւատալ թէ այն ամէն իշխանութիւն կամ հանրապարտութիւն, որ հետեւանք է բռնակալութեան, պիտի խորտակուի ո՞րքան ալ միջոցներ խորհուած ըլլայ իր պաշտօնման կամ տեսականացման մասին. զի հարկ է գիտնալ թէ բռնակալութեան վրայ հիմնուած որեւէ իշխանութիւն որ մէջ ինքնին ունի կործանման սկզբունքը, որ ապահովապէս պիտի առաջնորդէ ու կամ կանուխ աւերուի: Ընդհակառակը այն իշխանութիւնը, որ յաջողած է պահել արդարութեան հետ իրաւունքը, անհատականութեանց յարգանքը, խղճի ազատութիւնը, այնպիսին պիտի մնայ տեսական ամենուն մէջ, նոյն իսկ եթէ առժամանակ մի տեսնենք հակառակը:

Յիսուս չէր սխալած երբ «երանի» կուտար հեղերուն՝ յայտարարելով թէ անոնք պիտի ժառանգեն երկիրը: Ասիկա որքան ճիշդ է բոլոր քաղաքական կայրուածի մէջ, նոյնքան եւ առաւել ճշմարիտ է հոգեկան եւ բարոյական կայրուածներու մէջ: Եւ ինչո՞ւ արդեօք. ահա այս կէտն է որ կ'ուզեմ բացատրել ձեզ:

Նախ եւ առաջ անոր համար որ իրականին մէջ հեղերն ճշմարիտ զօրեղներն են: Արդարեւ հեղ բնիկ թռչ, մեղկ, տկարոգի, անոյժ չի նշանակեր. այլ կը նշանակէ աւելի առնական, զօրեղ եւ յարատեւող: Հեղութեան մէջ կայ ներքին յաղթանակ մը, իշխանութիւն մը, զրա-

պում մը որ ինքնին կ'ենթադրէ ամենամեծ ոյժ մը: Յաճախ նշմարած եմ որ իրականին մէջ զօրեղ մարդերն անոնք են որ ամենէն քաղցր են, եւ ամէն անոնց քով որ կը պակսի հեղութիւնը՝ ամենէն տկարներն եղած են, բան մը որ թերեւս չէինք նշմարած առաջին առիթի: Իրական զօրաւորներն անոնք են որ գիտեն զսպել իրենց շիջերը, իրենց ուժը, որ գիտեն քաղցրացնել իրենց ձայնի առախճանը եւ հանգարտեցնել իրենց արիւնը. անոնք որեւէ ոգուտ չեն տեսներ ուրիշները ջախջախելուն մէջ. եւ երբ պատե՞ն առիթը ներկայանայ ինքզինքնին ցոյց տալու, պիտի տեսնուի որ իրենց ցոյց տուած քաղցրութեան ետեւ կեղծացած է անպարտելի բարոյական ուժ մը:

Այլոց վրայ ազդելու համար նախ պէտք է որ մարդ գիտնայ տէր ըլլալ իր անձին: Յաղթանակեցուն առաջինը իր անձին վրայ յաղթանակելուն մէջ կը կայանայ. անգամ մը որ կրցած ենք յաղթել մեր անձին, զժուար չէ այլեւս յաղթանակը տարածել եւ մեր շուրջը. «Իսկ է երկարաժամ տեսնուի քան զզօր. եւ որ իշխէ ողւոյ իւրում» քան որ առնուցու գրադար» (Առակ, ԺԶ. 32):

Հին կտակարանի մէջ կայ դէպք մը որ կրնայ այս մասին յարացոյց ըլլալ մեզի. Մեծն Մովսէսն է այն. դէպք մը ահա որ իր ժամանակակիցներուն եւ ի մասնաւորի իր ժողովուրդին վրայ անբարոյացողի ազդեցութիւն մը ունեցած է. այս ազդեցութեան պատճառը պէտք է փնտռել իր հեղութեան մէջ. «Ասիկա եղաւ ամենէն հեղը երբոր վրայ եղող մարդոց մէջ» (Թիմ. ԺԲ. 3): Հակառակ անոր որ ան բնութեամբ բարկաւոր մէկն էր, որ 40 տարեկանին իր բարկութեան մէջ նոպային սպաննած էր Եփրատացին, որ աւելի չեսոյ 80 տարեկանին դարձեալ բարկութեան հետեւանք օրէնքի տախտակները փշրած էր տեսնելով որ իր ժողովուրդը թողած ճշմարիտ Աստուծոյ՝ կը պաշտէ Ոսկի Հորթը. այսուամենայնիւ նա իր կամբին ուժովը եւ յարատեւութեամբ յաղթանակը տարած էր իր կրքոտ խոռոտածքին վրայ իր եւ կատարեալ տէրը դարձած էր իւր անձին, եւ այսու՝ այլոց եւս վրայ կրցած էր ի գործ դնել արտակարգօրէն ազդեցութիւն մը:

Հեղութիւնը՝ որու մասին կը խօսի Յիսուս՝ ընդհանրապէս ձեռք բերուելիք առաքինութիւն մըն է: Մարդ ի բնուստ քաղցր չէ. աւելիկա հեղեցեալ կ'առանայ զայն՝ երբ գիտէ յաղթել իր անձին. . . եւ տէրը դառնալ իր ետին: Պողոս Առաքեալ յանձն հեղութիւն կը յանձնարարէ ինքզինքն մէջ. «Զգեցարուք այսուհետեւ իրբեւ ընտրեալք Աստուծոյ գնդութիւն, զերկայնմտութիւն» (Կոր. Գ. 12): «Հեղութիւն մեր յայտնի լիցի ամենայն մարդկան» (Փիլիպ. Գ. 5): «Ամենայն խոնարհութեամբ եւ հեղութեամբ եւ երկայնմտութեամբ անոյժ միմեանց սիրով՝ փութալ պահել զմիարեւութիւն հոգւոյն յողութազգութեան» (Եփես. Գ. 2-3): «Իսկ պտուղ Հոգւոյն այս է. սէր, . . . երկայնմտութիւն, . . .

հեղուքիւն, . . . » (ՊՆՏ. Ե. 22-23):

Կրքոտ եւ բռնակալ մարդիկ ասպարէզ չունին աշխարհի որեւէ մարդի մէջ: Թէ իսկ նարայիկ միջոցներով ձեռք անցրեն որեւէ դիրք, կամ պաշտօն, կամ իշխանութիւն, թող մտաւ ըլլան թէ որքան ատեն իրենց վրայէն չեն թափած կիրքը, ամբարտաւան բռնակալութիւնը, այդպիսի իշխանութիւն մը ուշ կամ կանուխ կը վերջանայ աւերումով: Թերեւս առաջին առթիւ յաջողութիւններ ունենան այդպիսիք իրենց բռնակալութեան եւ անարեկուծի դրութեամբ, բայց աւելի ուշ ինքզինքնին պիտի գտնեն ապահովարար խորտակուած եւ ջախջախուած:

Այո՛, մտաւ կրնաք ըլլալ որ հեղեբը պիտի ժառանգեն երկիրը. մասնիկ անոնք քաղցր ըլլալով ոչ միայն գիտեն գրաւել այլոց համակրութիւնը եւ ուժովնայ այլոց համակրութեամբ, այլ նաեւ արդէն իրենք պէտք կ'զգան համակրութեան եւ չեն ուզեր ու չեն կրնաք մնալ միայնակ: Անոնք պարտուած պիտի ըլլային ինքէ համակրութիւնը միայնած չլրլային այլոց. և այլոց համակրութիւնը միայն քաղցրութեամբ եւ հեղուքեամբ կարելի է գրաւել: Անոնք պէտք կ'զգան իրերաօգնութեան եւ համագործակցութեան. եւ այդ նպատակին հասնելու համար ամէն ջանք չեն խնայեր:

Իրողութիւնները ցոյց կուտան թէ անկախ եւ ազատ վիճակը մարդուն անհատական կենսութիւն համար աւելի մտանց մըն է քան ընկերակցութեամբ ապրուած կեանքը: Դէպքերը կը հաստատեն թէ մրցակցութիւնը ապագայ չունի: Ազատացն համագործակցութեան է: Ուր մրցակցութիւն կայ կ'ենթադրուի թէ հոն բռնակալութիւն կայ. համագործակցութիւնը անաղիտալի ուժ մըն է եւ ան կ'ստեղծուի միայն հեղուքեամբ եւ քաղցրութեամբ: Բռնապետական ոգին պէտք է վերջանայ այլեւս եւ անոր տեղ պէտք է անցնի քաղցր եւ հեղ ոգին: Մարդ մարդու գայլը կրնայ նշանաբան մը ըլլալ միայն բարբարոս ազգերու, բայց քաղաքակիրթ ազգերու համար ոչ երբեք:

Տեսէ՛ք անա Սողոմոն: Որքան ատեն ան կը ներկայանար իբր բռնաւոր մարդ, ան չկրցաւ ոչ դոք յաղթահարել. բայց ընդհակառակը երբ հեղութեան մարմնացում եղող Յիսուսէն պարտուեցաւ յայնժամ անիկա դարձաւ արանելի Պօղոս առաքեալը. մասնիկ ան նախ գիտցաւ իր անձին իշխել եւ իր սիրոյ անհուն եռանդովը գիտցաւ ըլլալ հեղութիւն եւ քաղցրութիւն եւ այդու իրապէս յաղկեց աշխարհի եւ թողուց պատմութեան մէջ ամենամեծ յաղթողներու յիշատակը եւ իր հոգիովը ժառանգեց երկիրը:

Բայց ինչ որ ամենէն իրական է՝ այն ալ Յիսուսի անձն է, որ ինքն իսկ իր անձին համար վկայեց ըսելով. «Զի հեղ եմ եւ խոնարհ որով» (Մք. ԺԱ. 29): Իր ծնունդէն զարիւր առաջ մարդաբէն ետայի ողջունած է զինք սա գրաւիչ խօսքերով. «Ամաւասիկ ծառայ իմ, օգնական եղէց մնա, բւերալ իմ զոր քնկալաւ անձն իմ, ետա զնոյի իմ ի վերայ նորա, եւ իրաւունքս ցն

բանոցսց նանցէ: Մի՛ աղաղակեցէ եւ մի՛ վիճեցի, եւ մի՛ ո՛ր լուիցէ արտաք զբարաւ նորա: Զեղեզն զախփախեալ մի՛ բնկցէ, եւ զպատկոյն տուպայեալ մի՛ շիջուցէ, այլ նանցէ ի նեմարտիւն գիտունա: Մի՛ շիջի, եւ մի՛ խոտակեցի, մինչեւ դիցէ յերկի ըզդասասան, եւ յորէն նորա կղզի յուսացին» (ԵՍ. ԽԲ. 1-5): Եղիա մարդաբէն եւս կանուխ ողջունեց երբ իր անխիլին մէջ տեսաւ զայն ոչ թէ փոթորիկին մէջ, կամ երկաշարժին մէջ եւ կամ կրակին մէջ, այլ գարնանային քաղցր սիւքի հանգարտիկ մրմունջին մէջ: Զմբան բռնաշունչ հողմերն աւերներ կը գործեն ու ամէն ինչ կը ծածկուի ու կը կծկուի ձմբան օստոմամբիքին խորութեան ներքեւ: Բայց անա անէք, մայիսի օս՝ հեղիկ չըջանին բրնձիկեան մէջ ամէն ինչ կենդանութիւն կ'ըստանայ: Ամէն կողմ կեանքն է որ կը վերածնի: Գարնան տօնն է որ կ'սկսի: Հեղութիւնը յաղթանակած է:

Երանի թէ զէթ բնութեան օս խօսուն եւ առինքնող տեսարաններէն ազդուած ամէնքս ալ, առաջնորդող և առաջնորդուող, հոգեւորական եւ աշխարհական, բոտ Առաքեալի պատուէրին, հեղութիւնը հազնէինք (Պող. Գ. 12) եւ մեր կեանքին մէջ միշտ հեղութիւնով բնիւնայինք (Եփ. Գ. 2): Ամէն

Մանեպր

ԳԵՆՈՒԴ ԵՊՍ. ԴՈՒՐԵԱՆ

ՍՈՒՓ

Դեռ կը շողայ նազը որուն լոյսը տեսաւ,
Այս գիշերին մէջ ինկած, բոր ծաղիկի պէս,
Անմուտ պսակէն արշալոյսի մը փայտաւ
Որ ինձի մօտ կ'երեւի դառ իմ արցունքէս:

Ու համբայն ուր մենաւոր լրդիկ անցաւ,
Կու գայ նորէն լուսինը որը ազիկի պէս,
Մինչ դուն հեռա՛ւն ես, հանգրուանն արդէն անձայր,
Գու արշալոյսն հողից լեցուն իմ տեսիլէս . . .

Որովհետեւ ա՛յ խելաբիւնն ես բիւրեղին
Ուր կը ցոյայ պատկերներուն դարձը միայն՝
Պարկակելով անհուն մաւրինդ ասեղային,—

Դուցէ տեսնե՛ս, մըրքնազին մէջ երէկուան,
Որ նազին բոցն եղբայրական սիրտի մը պէս
Կը բարախէ, ու կը մարի՛ հեծկրտանէս . . .

Գանիւրէ

ԱՐՄԷՆ ԵՐԱՍՔ

ԵՍԱՅԻԻ ՀԱՐՑՈՒՄԸ

Շարունակե՛նք Աստուածաշունչին մէջ կարգաւ մեր կեցեային արդի պատմութեան ուրիշ մէկ էջը:

Այսօր առջեւ է նստիլի ԼԹ. գլուխը, ուր կը պատմուի թողաւորին եւ մարգարէին տեսակցութիւնը:

Բարեկացեաց Մերովդակ թագաւորը, լուծ ըլլալով Եղեկիայի ծանր հիւանդութենէ մը ապաքինուած, խնդակցութեան համար իր կողմէ Երուսաղէմ զրկեր էր պատգամաւորութիւն մը, որ Հրէից արքային կը բերէր Արեւելքի հզօր ինքնակալին ողջոյնն ու մողթանքները:

Այս այցելութիւնը իր քաղաքավարական ձևին տակ իրապէս քաղաքական նըպատակ մը կը ծածկէր:

Բարեկոն, Նինուէի գէմ իր ապագայ ծրագիրներուն առթիւ, Յուդայի կառավարութեան ղինակցութեանը տենչացած էր. զաղափարը ժպտեր էր Եղեկիայի, որ այս պատճառաւ մտերմական յարաբերութեան մէջ էր արդէն Մերովդակի հետ. ուստի եւ պատգամաւորները խանդավառութեամբ կ'ընդունուին Հրէից արքունիքին մէջ:

Հանգէսներ կը սարքուին անոնց ի պատիւ. Եղեկիայ իր թագաւորութեան ամբողջ զօրութիւնը կը ցուցադրէ անոնց. իր տնտեսական եւ ղինուորական վիճակը, իր գանձարաններն ու ղինարանները. ամէն ինչ վերջապէս, որ կրնար օտարին աչքին արժէքաւոր ներկայացնել այնքան հեռուներէն ըզձացուած եւ փնտռուած իր բաւեկամութիւնը:

Ու հիւրերը կը մեկնին խորհրդապահ լուծութեան մը մէջ, մեծ սիրտ մը կրող այս փոքրիկ ժողովրդին ունեցածն աւելի բովանդակ չունեցածը մանաւանդ տեսնելէ վերջ, անոր անվերապահ միամտութեանը շնորհիւ:

Նստիլ, որ Նինուէի քաղաքականութեան համակրողներու հոսանքին կը պատկանէր իբրեւ մտաւորական եւ ազգային գործիչ, կը վրդովի եղելութեան առջեւ, ու այն համարձակութեամբ, որով օր մը Նաթան մինչեւ Դաւթի զահուն ոտքը տարած

էր հանրային խղճմտանքին բողոքը, տնեկիւղ ներս կը մտնէ պալատէն, թագաւորին լսելի ընելու համար իր ժողովուրդին տրտունջն ու սասար:

— Ի՞նչպէս արտօնեցիր դուն զքեզ, ո՛վ թագաւոր, տանելու այնքան անհեռատես այդ քայլը, որ օր մը ամէնէն ծանր ազէտքը պիտի պայթեցնէ հայրենիքիդ զլխուն: Պէտք չկայ մեկնարանութեանց, ըմբռնելու համար ծանրութիւնը հարուածին՝ զոր Նստիլի հետտորութեան կրակը տուած էր բարեմոյն Եղեկիայի սրտին:

Չգաց անիկայ իր սխալը, երբ սակայն շատ ուշ էր արդէն: Այդ սխալը կատարուած էր երեք ուղղութեան վրայ.

Անտեսելով մերձաւորին փորձուած ոյժը, Յոյս ղնելով հեռաւորին ենթադրական զօրութեան վրայ,

Կամաւոր ինքնախաբէութեան մատնելով ազգին զգացումը՝ իր ներքին եւ րնիկ արժանիքներուն վերաբերմամբ:

Բարեկոն չկրցաւ յաջողիլ Նինուէի գէմ փորձած իր անկախութեան շարժումին մէջ. հետեւանք եղաւ իր ազիտաւոր կործանումը: Անոր հետաւանալից երկաթէ լուծին ներքեւ: Անոր բախտակից եղան հետզհետէ բոլոր իրեն համախոհ ժողովուրդները, որոնց մէջ նաեւ Յուդայիները:— Հազիւ դար մը անցած էր Նստիլի եւ Եղեկիայի տեսակցութեան վրայ, Նաբուգոդոնոսոր նըւաճեց Հրէաստանը. ու, ինչպէս նախատեսած էր մարգարէն, Մերովդակի պատուիրակներու ցուցուած բոլոր զեղեցիկութիւններն ու զօրութիւնները, հարստութիւն եւ ժողովուրդ, զերի տարուեցան Բարեկոն:

* * *

Բախտէն զարնուած ժողովուրդներուն ամէնէն մեծ փորձութիւններէն մին եղած է գրեթէ միշտ՝ իրենց չըջապատը ճանչնալու եւ նոյն իսկ տեսնելու անկարողութիւնը: Անոնք իսկուպէս կարճատեսութիւն կը համարին ստէպ՝ ինչ որ չըջահայեցողութիւն միայն պէտք էր նկատուեր իրապէս. ու անծայր հեռատեսութեան մը մարմաջը կը մոլորեցնէ յաճախ անոնց աչքը, անորոշ հաւանականութեանց հեռապատկերին մէջ ցրուելով իրենց միտքն ու դատումը:

Եղած են պարագաներ, ուր այդ թե-

բուժիչներ կուրցուցած է հասարակութեան միայն սրտը մէկ դասակարգին տեսութիւնը. երբեմն միայն ամբողջը, մերթիւղի բանակը, կամ մի միայն ընտրանին եւ առաջնորդող իշխանութիւնը, եւ երբեմն մին կամ միւսն ի միասին ենթարկելով այդ կամակոր գայթակման. բայց եղած են երբեմն պարագաներ, ուր — ամէնէն գծախառն ժամը որ կրնայ երբեք հնչել ազգի մը ճակատագրին վրայ — վերուստ ի վայր հրդեհող բռնկումի մը թափովը՝ սխալը վարակած է ազգն ամբողջը:

Մեծ պետութիւններու կողքին երբեմն գոյութիւն ունեցող փոքր ժողովուրդներ, որոնք ստուերի անցք մը միայն ունեցած են պատմութեան թատերարեմին վրայ, ահապարակ զոհ են եղած այդ բարոյական տկարութեան:

Ինչպէս անհատներուն նոյնպէս համայնքներուն համար ո՛րքան անհրաժեշտ առաքելութիւն մըն է ինքնաճանաչութիւնը, նոյնքան կարեւոր պարտականութիւն մըն է նաեւ ճանաչումը այն բոլոր տարրերուն եւ պայմաններուն, որոնք չըջապատի բարոյական եւ ընկերային միջավայրը կը յօրինեն. որովհետեւ անկարելի է երեւակայել բացարձակապէս ինքնակաց՝ իր ճակատագրին այլամերժօրէն տէր եւ իր կենցաղական պայմաններուն մէջ բոլորովին անկախ ժողովուրդ մը:

Ամէնքը իրարու համար եւ իրարմով սկզբունքը, որ բնութեան եւ բնական կեանքին մէջ ամէնէն լայնօրէն զործադրուած օրէնքն է, օրէնքն է նաեւ ժողովուրդներուն, եւ անոնցը մանաւանդ, որոնք բխտի եւ շահու աղբնութիւններով հասարակորդուած գոյութիւն մը ունին: Իրենց անձին օգուտը նոյն իսկ կը պահանջէ ուրեմն որ ազգերը ճանչնան ու քաջ ճանչնան զանոնք որոնց հետ կամ մօտ ապրիլ են ճակատագրուած:

Դժբախտաբար, ինչպէս անհատները, նոյնպէս ազգերը, ո՛րքան քիչ արամողիլ են տեսնելու իրենց թերութիւնները, նոյնքան աւելի հակամէտ են շտեմնելու իրենց մերձաւորին առաւելութիւնները:

Նախապաշարում մըն է այս, որչափ մարդկային այնչափ իրական, որ կը խռկէ մեծ երազներէ զգլխած փոքրիկ ժողովուրդներուն սիրտը մանաւանդ: Անգամ մը որ

այս մօտ զգացումը կը պղտորէ տեսողութիւնը, ա՛յլ կեանքը կ'սկսի ընթանալ բոլորովին բռնապետուած ուղութեան մը վրայէն:

Ու, մշուշին մէջէն տեսնուած, երէկի կամ անցեալ դարու հսկան, որուն ստուերն իսկ ստրատի կը ցանէր իր չորս դին, ահա՛ քամահուած գանձ մըն է արդէն, ծաղրու ծիծաղի միայն արժանի: Տեսութեան տնկիւնը այնքան թւարուած է այլ եւս որ ոչ մէկ մտապատկեր կը համապատասխանէ իրականութեան: Ամէն ինչ կը վերածուի անհիշեթ համեմատութեանց: Ամէնէն մեղմ շրջիւնը, որ անկէ կուգայ, փուլումի ճարձատիւն կը մեկնուի. երկչոտութիւն կը կարծուի անոր վերապահ լուծութիւնը: Ու ինչ որ խօսքն ու գրիչը կը թուին թերի թողած ըլլալ այս մասին, երբ կուգայ շուտով յրացնել, ծափի ու ցնծումի զլուրին ոգեւորութեան մէջ խեղդելով ոչնչացնելով ողջմտութեան յետին նշոյնն անգամ:

Հմտութեամբ եւ փորձառութեամբ հաբուստ սակաւաթիւ միտքերի զուր հօտանքն ի վեր կը նստեն հասարակաց կարծիքի փոթորկած ալիքներուն վրայ, ջտնալով մատնացոյց ընել վտանգը որ կ'սպասէ իրենց մօտը:—Հանրային զգացման առջեւ երկչոտներ կամ դաւաճաններ են անոնք, որոնք կամ անձնական նկատումներէ տորուած պէտք է լինին եւ կամ թշնամիին թակարդին մէջ ինկած են անգամ մը ընդմիջտ:

Ու վտանգը, իր բոլոր աղետալի հետեւանքներովը քանդումի եւ նախնիքի ճամբէն յանկարծ խուժող վտանգն է միայն որ պիտի կրնայ հասկցնել յետոյ թէ ո՛րքան մեծ իմաստութիւն կար արհամարհուած այդ քանի մը մտքոց խորհուրդներուն եւ խօսքերուն մէջ:—Այո՛, թէն է ի գին անվերադառնալի կորուստներու, բայց ամէնքը կը համոզուին օր մը վերջապէս թէ ի՛նչ ահաւոր ոյժ եւ երբեմն խելք, ի՛նչ արեւնառչտ կատաղութիւն եւ երբեմն ամուր հայրենաւ սիրութիւն, ի՛նչ խորատես նենգամտութիւն եւ ստէպ քաղաքագիտական նրբադատութիւն, ամբոխավար յիմարութեանց հետ խառնուած ի՛նչ մտացի կորով կայ եղեր անդունուած ու անտեսուած այն զանգուածին մէջ, որ իրենց մօտը՝ իրենց մէջն ու վրան էր բազմեր քանի մը դարերէ ի վեր:

Ամէնքը կը համոզուին օր մը ատոր,

երբ «ամենայն ինչ կատարեալ» է արդէն, ու երբ տակաւին ամէնուն նշաշուածքը պաշտօն է հեռաւոր յոյսերու հորիզոնին վրայ:

* * *

Հեռաւորը . . . փորձութեան ինչ ահաւոր հրապոյրներ ունի անիկա մակերեսային դատողութիւններուն համար մանաւանդ: Անոր անունը համբաւն իսկ է արդէն: Ամէն ինչ որ կ'ըսուի կամ կ'ըսուի իր մասին, գերազանցութեանց շարք մըն է լոկ, առասպելին թեւերովը տարածայնուած ու տարփողուած ամէն ինչով: Ու եթէ երբեմն կ'ակնարկուին թերութիւններու, անոնք կը յիշուին կարծես պարզապէս՝ հերքուելու կամ առ առաւելն բացատրուելու համար իսկոյն:

Անոնք որ չեն կրնար, աւելի ճիշդ՝ չեն ուզեր տեսնել մոտաւորը, ինքզինքնին կը բռնադատեն հեռուն ուղղելու իրենց նայուածքը. վասնզի պէտք է վերջապէս տեսնել աշխարհը. ու իր շրջապատէն փրթած ու հեռաւորին ճամբուն վրայ տարադնած նայուածքը, երբ անկարող լինի ինչ մը տեսնելու, կը տեսնէ այլ եւս ինչ որ կայ իր ետին խորհող ուղեղին մէջ, իբրեւ ենթակայական տեսիլ կամ մտապատկեր: Ասոնք է որ կ'արտաքնանան հիմակ իր չմտած տեսողութեան առջև: Ան ինքզինքը միայն կը տեսնէ ու կը լսէ այնուհետև: Իր յոյսն է որ կը պատկերանայ ամէն նոր երեւոյթի մէջ. իր իղձը կը թուի երգել ամէն ձայն որ հեռուներէն կը հնչէ:

Ու եթէ ազգ մը, քաղաքական արկածներով և ներքին պառակտումներով բղբատուած ժողովուրդ մըն է որ կ'ենթարկուի հոգեբանական այդ գրութեան, աւելի զբոսաւորին և ծանր է ազէտքը որ կը ծնի անկէ. վասնզի աւելի լայն շրջանակի մը մէջ է որ կ'իրականանայ սխալը, խորագոյն և բարդ հետեւանքներով:

Հանրային զգացումը ամէն օր պատրանքէ պատրանք կը գահաւթի այն ատեն: Միամիտ՝ այն հնարքներուն հանդէպ, զորս զիւանդադատութիւնը կը սարքէ մերթ մամուլին էջերէն և մերթ ամպիոններու բարձունքէն, երկու պարագային ալ, կամ ամբոխավարութեան փոշիին և կամ սոփիստութեանց ամպրոպներուն մէջ անյայտացնելով մարդկային բարոյական ինքնին ամէնէն նուիրական սկզբունքները, ան կը մղուի ամէն գէպք կամ լուր մեկնել իրեն ի նպաստ բա-

ցատրութիւններով: Ու երբ, օր մը, անհամեմատ դառնութիւններէ և մահու չափ տողտողանքներէ ետքը, կը բռնայ իր աշխարհը իր կուրծքին վրայ ողջունելու համար իր գարաւոր յոյսին մարմնաւորումը, ոչինչ կը տեսնէ հոն իր համբոյրին տակ, ո՛չ իսկ ստուերի մը անցքը. ու կ'զգայ թէ ինչ չարատանջ երազէ մըն է որ կ'արթննայ:

* * *

Բարձր իտեաներով մտասեւեռուած փոքրիկ բայց կենսունակ ժողովուրդներու գոյութեան մէջ պատահած այս աղիտալի սխալներուն և յուսախաբութեանց գլխաւոր պատճառն է ամէնէն աւելի այն անճիշդ ըմբռնումը, զոր անոնք անգամ մը ունեցած են իրենց բուն և սեփական արժէքներուն մասին, և զոր յետոյ կարելի չէ եղած երբեք ուղղել:

Տարուած՝ գեղեցիկ տպագայի մը յոյսերէն, զորս գեղեցկագոյն անցեալի մը պատմական գիտակցութիւնը ամէն օր աւելի կ'ողակոյէ և կը պայծառացնէ իրենց մէջ, անոնք հետզհետէ կը կորսնցնեն ներկային զգացումը և խկամտութիւնը այն պայմաններուն, որոնցմով միայն կրնայ հեռաւորաւոր ըլլալ իրենց տեսնացած տպագային իրականացումը:

Անոնք չեն կրնար ճշգրտօրէն կշռել իրենց կրօնական և բարոյական ոյժերը, չեն կրնար յստակօրէն ըմբռնել իրենց քաղաքական և բնկերային ձգտումներն ու ընդունակութիւնները, որովհետև այդ ամէնուն վրայ չկը նային ո՛չ թէ ներկայ և չօչափելի իրականութեան փաստերուն մէջէն, այլ պատմութեան, աւելի ճիշդ՝ գրականացած պատմութեան անկիւնէն:

Ստոյգ է. «պատմութիւնը կենքի լոյսն է». բայց այդ լոյսը կրնայ ծառայել ջուշունելու ո՛չ այնքան ճամբան՝ ուսկից կրնանք անցնել, այլ ա՛յն՝ ուսկից կրցած ենք անցնել: Առաջնորդել աւելի՛ կը հրահանգէ ան, կը հայթայթէ տուիքներ, որոնց նկատմամբ օգտակար կ'ըլլայ ա՛յն ատեն միայն, երբ կրնանք գտնել զանոնք ծնող պայմաններուն համեմատութիւնը այն պայմաններուն հետ, որոնք նոր տուեալներ նոր սկզբունքներ կը ծնին ամէն դարաշրջանի հետ:

Առանց այդ համեմատութեան ոգիին, լոկ պատմութեան ու մանաւանդ գրական-

չափազանց ցուցմունքներով կտրուած ճամբան չի կրնար տանիլ գէպի իրականութիւնը: Կ'ընդգծենք այդ երկու բառերը. վասնզի տղերքու պատմական գրականութեան կամ պատմագրութեան մէջ կան գործեր և երբեմն ամբողջ շրջաններ, ուր իրականութենէն աւելի երեւակոյցութիւնը և կեանքէն աւելի արուեստն է որ կը շինեն կը յօրինեն ամէն բան: Ու ասիկա կը պատահի, երբ որոշ և ձկտումնաւոր շարժառիթներ, մասնաւոր նպատակներէ զսպանակուած, կ'սկսին գործել ժողովուրդի մը կեանքին մէջ: Այն ատեն, փոխանակ իրերու և կեանքի պարզ ու ստոյգ լեզուին, հետադարձութիւնը և հայրենասիրութիւնը կը խօսին, ու պատմութիւնը կը գրուի, ո՛չ թէ պատմական այլ պատմական: Նամար միայն:

Կեանքը այսպիսի պատմութեան մը պատուհանէն դիտող ժողովուրդը կը նմանի իրերուն վրայ շարունակ օսպնտպակիով նայող այն մարդուն, որ այդ պատճառաւ ամէն բան արտակարգ մեծութեան չափի մը վրայ կը տեսնէ միշտ, և չի կրնար ունենալ ճշմարտութեան կշռուած գզացումը:

Իսկ երբ հետադարձութեան և հայրենաստեան ձկտումներուն վրայ կ'աւելնայ վէպին եզրութիւնը, երբ պատմութիւնը կը զբոսի վիպագրար, այսինքն իբր վէպ, ժողովուրդին ամենամեծ մասին Նամար կ'այլայլի տեսողութեան ծիրը: Մարդիկ ա'լ չեն տեսներ ինչ որ իրենց մօտն է և իրական. ու կը ձկտին տեսնել միայն ինչ որ հեռու է իրենցմէ և երեւակոյցական: Եւ, ինչ որ յոռեկոյն ևս է, չեն կրնար ունենալ ճշմարտ գզացումը իրենց լինելութեան: Մեծամիտ հովեր կը լինեն իրենց դատումին առաջատարները. կը կարծեն լինիլ ինչ որ չեն երբեք, ու կը քննեն այսպէս ևս ցուցողիկ ինքզինքնին ամէնուն:

Կը պարզեն, կը հրապարակեն, բովանդակ աշխարհի առջև ի տես կը գնեն իրենց բոլոր ունեցած ու մասնաւոր չունեցած առաւելութիւնները, ի գուրժնելով ինքզինքնին նշաւակ երբեմն ամենց տաքութեան, շատերու նախանձին, և այլոց արհամարհանքին:

Աննշուն համակրական ցոյց մը բաւական է որ յանկարծ ամէնէն օտար եկուորին առջև բանան ու տարածեն իրենց բոլոր յոյսերն ու վիշտերը, իղձերն ու նպատակ-

ները, միջոցներն ու պէտքերը: Յեղային խորհրդապահութիւնը, որ աշխարհի ինչ ինչ հանգամանքներուն առջև լրջութեան ամէնէն կարեւոր մէկ ձեւն է, արժէք չունի բունաւ իրենց համար:

Ու Եսայիի մը նախանձախնդրութիւնը երբ իր ցնցող հարցումովը կուգայ գորդել հանրային խղճատոնքը, շատ ուշ է արդէն:

Յոստովանի՛նք. յեղաշրջական շարժումներու այս վերջին շրջանին, պատմական հըզոր ակզրունքներէ և իրատես համոզումներէ աւելի, վէպերէ ծնած երազատես հայրենասիրութեան վրայ կանգներ ենք մեր ազգային վիտակցութիւնը, Իմաստութիւնը չունեցանք ճանչնալու մեր շրջապատը, մեր գլխուն վրայ ու կողքին տպրող զօրութիւնները. ու հեռաւոր և երեւակոյցական քաղաքներուն հաւատալու անխոհմտութիւնը գիտենք թէ ո՛ւր տարաւ զմեզ:

Գանիր:

ԹՈՐԳՈՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ԱՅՆՔԵԱՐԻՄ ԳԻՒՂԻ ՀԱՅՈՑ

ՎԱՆՔԸ ՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Ա.

1. Այնքեարիմը Ս. Գրոց մէջ:

Այնքեարիմը՝ երեսադէմէն, գէպի Արեւմուտք, վեցուկէս քրիսմթի հեռաւորութեամբ գիւղ մըն է, շրջապատուած լեռներով, այգիներով և ձիթաստաններով: Ան՝ Յեսուայ գրքին, ըստ Եօթանասնից թարգմանութեան, (ԺԵ. 60) Կաթի քաղաքն է. Կաթի կը նշանակէ այգի, և մին է Յուդայի տասնեւմէկ քաղաքներէն, որ կը յիշուին նոյն գրքին մէջ. Կաթի կը պակսի երբայեցեղէն բնագրին մէջ, ոմանք կը կարծեն թէ նոյն համարները բնագրէն ինկած են. իսկ Հերոնիմոս այդ գիւղին շատ մօտիկ ապրած ըլլալով հանդերձ, նոյն համարին պակսելուն մասին ենթադրական մեկնութիւններ կուտայ, որք ընդունելի չեն նկատուած: Երեմիայի (Ջ. 1) և Նէեմիի (Գ. 14) մէջ «կարիմը» կը յիշատակուի Բեթսաթիմ, որ կը նշանակէ Կաթի, իսկ

Այն Քեռի՝ «աղբիւր այգիի»։ Հաւանական է նաեւ որ նոյն ըլլայ Բեթ-է-Էլ-Նա, որ դարձեալ կը յիշուի (Ա. Թագ. է. 11) ի մէջ։ Այս տեղւոյն արդի գիւղին մօտ, գլխաւորաբար լերան կողին վրայ, կը գտնուին հրէական գերեզմաններ, որ կ'ապացուցանեն այս վայրերուն հնութիւնը։ Այն Քեռի մը Ս. Յովհաննէս Մկրտչի աւանդական հայրենիքն է. հետեւաբար աստուածաշնչական քաղաք մը, որ գոյութիւն ունէր Աւետեաց երկրին Իսրայէլացոց գրաւումէն յառաջ, և ա՛ն դադրած չէ երբեք զեր մը կատարելի Իսրայէլի պատմութեան մէջ։ Ղուկ. Ա. 39-ի մէջ կան հետեւեալ խօսքերը. «Յարուցեալ Մարիամ յաւուրն յայնոսի՛ գնաց ի լեռնակողմն փութապէս ի քաղաքն Յուզայ. և եմուտ ի տուն Զաքարիայ...»։ Այս խօսքերուն մէջ յիշուած «լեռնակողմը» վերոյգրեալ Այնքեարիմ քաղաքը կ'իմացուի, ինչպէս որ կ'ապացուցանէ Ս. Գերեզմանի կանոնիկոս՝ Երուսաղէմացի Յովհաննէս Մարիամ ծանօթ Պաղեստինագէտը իր հնախօսական մէկ գրքուածին մէջ զոր, հոս կ'ամփոփենք։ Ան կը գրէ թէ 1253-ին, Առատ Իպն Ասուլ՝ իպտի առուանի մատենագիր մը կը ձեռնարկէ չորս Աւետարանաց արարերէն քըննական թարգմանութեան մը, ինչպէս որ ինքն ալ կը պատմէ, այս նպատակին համար կը գործածէ բազմաթիւ յունարէն, արաբերէն և խապերէն օրինակներ։ Յիշեալ կանոնիկոսը 1884-ին, իպտոց Երուսաղէմի Ս. Գեորգ վանքին մէջ կը գտնէ Իպն էլ Ասուլի աշխատութեան ամբողջ մէկ օրինակը, ընդօրինակուած 1359-ին, այդ թարգմանութեան մէջ նշանակուած է թանկագին ապացոյց մը հաստատող թէ Այնքեարիմը Յովհաննէս Մկրտչի հայրենիքն էր։ Ղուկասի վերոյիշեալ համարը՝ «Յարուցեալ Մարիամ յաւուրն յայնոսիկ գնաց է Բեթ-է-Էլ-Նա փութապէս» գնել է յետոյ, Իպն էլ Ասուլ յուսանցքին վրայ կը գրէ թէ՛ իպտի և արաբ թարգմանութեանց ձեռագիրները, Էմ-մոն-տանա (Im-montana) բառին տեղ կը գնեն Այն Քեռի՛ն։ Կանոնիկոսը՝ այս ծանօթութիւնը յիշելէ վկնի կը յարէ թէ ինքն հաստատած է այս պարագան արաբերէն ձեռագրի մը մէջ, որ կը գտնուի Երուսաղէմի իպտիներու մօտ, 1326-ին ընդօրինակուած Թովմաս Սայեղի

կողմէն. այս թարգմանութիւնը, ինչպէս գրած է ընդօրինակողը, կատարած է յունարէն բնագրի մը վրայէն։ Ղուկ. Ա. 39 համարին խօսքերը՝ ոչ թէ՛ յուսանցքին վրայ, այլ նոյն իսկ բնագրին մէջ կը կարգացուին հետեւեալ կերպով «Յարուցեալ Մարիամ յաւուրն այնոսիկ գնաց յԱյն Քեռի՛, ի քաղաքն Յուզայ...»։ Խապական և եթովպական ուրիշ ձեռագիրներ ալ նոյն բառերը ունին (տե՛ս. La Patrie de Saint Jean—Baptiste. էջ 123-126)։ Նոյնը կը կը հաստատէ նաեւ Փարիզի Ազգ. Մատենադարանին (թ. 3) Երուսաղէմի վրայերէն ձեռագիր ծխարանը (Ժ—ԺԿ դար), որ Օգոստ. 28-ին, Ս. Յովհաննէս Մկրտչի գլխատման տօնին առթիւ, կը ծանօթագրէ հետեւեալը, «ի գիւղն Այն Քեռի՛, յեկեղեցւոյն Սրբոյն Եղիսարէթի, կատարի այս կանոն...» (տե՛ս (Revue Biblique, 1924, էջ 611)։ Աւերմն, այս վկայութիւններէն կը հետեւի թէ Արեւելքի քրիստոնեայ ժողովուրդները աւանդաբար գիտէին որ Այն Քեարիմը Յովհաննէս Կարապետի հայրենիքն էր. նոյն աւանդութիւնը կը հաստատեն նաեւ Պաղեստինի ուխտաւոր ուղեգրաց վկայութիւնքն և ա՛յն եկեղեցիներուն շէնքերը, որ պատմականօրէն գոյութիւն ունէին անցեկոյն մէջ։ Նոյն պատմական տեղւոյն մէջ, գլխաւոր երկու եկեղեցիներ կային։ Մին նախապէս կը պատկանէր Յունաց, ինչպէս ցոյց կուտայ հոն գտնուած մոզայիքի մը յունարէն արձանագրութիւնը, իսկ միւսն՝ Հայոց։ Առաջինը ինչպէս յիշեցինք, բոստ աւանդութեան, Զաքարիա քահանային տան տեղւոյն վրայ կառուցուած էր յանուն Ս. Յովհաննու ծննդեան, բայց ա՛ն դուրս կը մնայ մեր այս ուսումնասիրութենէն։ Այս յօդուածին նըպատակը պիտի ըլլայ հաստատել Այն Քեարիմի հայկական եկեղեցիին և յարակից վանքին պատմականութիւնը։

2. Այն Քեարիմի հայկական վանքին ու եկեղեցւոյն ծագումը.

Ղուկասու Աւետարանէն (Ա. 23—35) և աւանդութենէ կը հասկցուի թէ Զաքարիա քահանան Այն Քեարիմի մէջ երկու տուն ունէր. մին քաղաքին մէջ. իսկ միւսը քաղաքէն դուրս, սարահարթի մը վրայ։ Հայոց վանքն ու եկեղեցին շինուած էին

այդ լերան վրայ, Զաքարիայի միւս տան տեղը, հո՛ւն ուր եղիսարէթը «թագուցանէր զանձն ամբոս հինգ», ո՛ւր Ս. Կոյսը նազարէթէն այցելութեան եկած էր իր մօրաքրոջ աղջկան՝ եղիսարէթի. հայկական աւանդութիւնը այս յիշատակներուն կցած է անվաւերականի մը (Apocryphe) ուրիշ գրուագը, եղիսարէթ՝ իր դաւակը մանկապետը Լեւոնի գին ուրիշներէն ազատելու համար. կը փախչի լերան կողմերը և ժամանակ մը կը մնայ Բաբելոն մէջ. Ան կ'աղօթէ Աստուծոյ ու կ'ըսէ «...բացցէ երկիր հրամանաւ քո տէր և կլցէ զմայրս հանդերձ մանկամբս իմով և մի հայեացին աչք իմ տեսանել զմահ որդւոյ իմոյ: Եւ զայս ասացեալ նորա առ ժամայն պատառեցաւ լեռն և բնկալաւ զնա հանդերձ մանկամբ և կամարած և ծածկեաց զնոսա լեռն», («Մանկութեան Աւետարան» Զեմ. Ս. Աթոռոյ մատենագարանին, թիւ 1432): Աւետարանին այս յիշատակներով ողբերուած, հին դարերուն, հայ բարեպաշտութիւնը հոյակապ կառուցած է Այն Քեարթի եկեղեցին ու վանքը. բայց դիտելի պարագայ մըն է որ եկեղեցւոյ մեր նախնիք, Ս. Երկրին մէջ, իրենց ներշնչարան ընտրած են ո՛չ միայն վաւերական Աւետարանաց գրուագները, այլ նաև օգտուած են անվաւեր գրուածքներու շինիչ և օգտակար պատմութեան, մասնաւորապէս եկեղեցեաց շինութեանց առթիւ, անխոր ազդուած են նոյն գիրքէն, և այս կերպով, Երուսաղէմի և չլակայից մէջ բարեպաշտօրէն կառուցած են Յովսէփ-Աննայի, Գաթիգմայի Ս. Կուսին և Այն Քեարթի մեծածախս եկեղեցիներն, նոյն իսկ մեր եկեղեցւոյ վարդապետներէն ոմանք իրենց մեկնողական գրուածոց մէջ աչքէ հեռի չեն պահած հայերէնի թարգմանուած անվաւերականներն, (տեսնել այս մասին մեր յօդուածը «Հայ Խօսակ», 1925 էջ 110): Այն Քեարթի հայ հաստատութեանց ծագումը շատ հին է. ինչպէս յետոյ պիտի տեսնենք, հնաթօսութեան հայթայթած ապացոյցները մեզի պիտի համոզեն թէ անոնք շինուած են նոյն իսկ Դ. դարուն վերջերը: Վերոյիշեալ Յովսէփ-Արթա կանոնիկոսն է դարձեալ որ իր մէկ գրուածքին մէջ (Անգ. էջ 126-127), իբր ապացոյց նոյն եկեղեցւոյ հնութեան, մէջ

կը բերէ Դ. դարուն, Սերաստիոյ Պետրոս եպիսկոպոսին մէկ ճառը ընդդէմ եւնոմիոսի, և, ի մէջ այլ ապացոյցներու, կը յիշէ այն տեղերը, որ, ըստ Աւետարանի, վերկաները եղան Քրիստոսի զօրութեան և աստուածային առաքելութեան, և այդ տեղերը քրիստոնեայք սրբազան յիշատակներով դարգարած են: Նազարէթի Աւետարան եկեղեցիէն յետոյ կը յիշէ Զաքարիայ եկեղեցին, Երուսաղէմի մօտերը, ի յիշատակ Ս. Կուսին, որ զնաց իր մօրաքրոջ դստեր եղիսարէթի մօտ:

Այն Քեարթի հայ եկեղեցւոյն և վանքին մեր այս ուսումնասիրութեան առթիւ, մեր ձեռք հասած հայերէն յիշատակարաններն զնելէ յառաջ, զլսաւոր օտար ուղեւորաց տեղագրութեան և հնաթօսութեան ամփոփոյքը կը փութամք քաղել վերոգրուեալ աշխատասիրութենէն (էջ 127-166) և կը զնենք հոս, նոյն վանքին և եկեղեցւոյն նկարագրութեան ամբողջութիւնը լրացուցած ըլլալու համար:

3. Զամազան ժամանակի օտար ուղեգրաց վկայութիւնք Այն Քեարթի Հայոց վանքին ու եկեղեցւոյն նկարագրին:

Այն բոլոր օտար ուղեւորներէն, որք այցելած և ուղեգրած են իրենց ծանօթութիւնները, ոչ մին կը յայտարարէ թէ նոյն հաստատութիւնք Խաչակրաց կողմէն շինուած ըլլան. և կ'ընդունին թէ՛ նոյն վանքն ու եկեղեցին Խաչակրաց թուականէն շատ յառաջ շինուած են, միայն ցաւալի է ըսել թէ բացի մէկէն, զոր պիտի յիշենք, խորհրդաւոր լուծեամբ մը, չեն խոստովանիր թէ Այն Քեարթի նոյն հաստատութիւնք հայկական հնադարեան, հոյակապ հիմնարկութիւններ են՝ որոնց կը վկայեն հայերէն յիշատակարանք, ինչպէս որ պիտի տեսնենք: Նոյն հաստատութիւնք, իբր հաստակաւորոյց և զարմանալի կոթողներ և հայ ճարտարապետութեան գլուխ գործոցներ. Ս. Երկրին մէջ, չեն ունեցած իրենց հաւասարը:

Վկայութիւնք օտար ուղեգիրներէ:

Ա. Սերաստիոյ Պետրոս եպիսկոպոսն յետոյ, 530ին, նոյն վանքն ու եկեղեցին կը յիշատակէ Թէոֆիլ-Աբգար, որ այցելած է Այն Քեարթ և ծանօթագրած է

զայն հետեւեալ կերպով, «Երուսաղէմէն
մինչև Յովհ. Մկրտչի մօր» Եղիսաբէթի բը-
նակած տեղը, հինգ մղոն կը հաշուուի»։
Երուսաղէմէն Այն Քեսրիմ հեռաւորութեան
ճիշդ չափն է այս։

Բ. 808-ին, ընդհանուր էջ, որ
երեսագլխի և շրջակայ վանքերու քահա-
նայից զիհակադրութեան վրայ ունի տե-
ղեկագիրք մը (commemoratorium de casis
Dei), որուն մէջ, Ս. Յովհաննէս Կարա-
պետի վանքը կը դասակարգէ ա՛յն վանքե-
րուն մէջ, որ Ս. Քաղաքէն երկու փար-
սախ հեռի կը գտնուին. իր խօսքերն են.
«Ս. Յովհ. Կարապետի վանքը, ո՛ր քան
մնած է, կը գտնուին երկու քահանաներ.
—Ս. Թեոդորի մէջ՝ երկու.—Ս. Սարգիսի
մէջ՝ մէկ»։

Գ. ԵՊԻՓԱՆՆ անուն ուխտաւոր մը, թ-
ժԱ գար, Յովհ. Մկրտիչի հայրենիքը ցոյց
կուտայ Երուսաղէմի և Էմմաուս-նիկոպոլի-
սոյ մէջ, Կ-ը՛հ լերան վրայ: «Ս. Քաղա-
քին մօտ, կը յորէ ան, զէպ արեւմուտք
կը գտնուին երկու այրեր, որ կը պարու-
նակեն Հերոդէսէն նահատակուած Բեթ-
ղեսէմի Մանկանց նշխարները: Անկէց
գրեթէ վեց մղոն, զէպ արեւմուտք կը
գտնուի Կ-ը՛հ քաղաքը»: Կարիմը, ինչպէս
տեսանք, Այն Քեարիմն է, որ Ռաչակրաց
ժամանակ, յոյները կը կոչէին Օշէնէ, իսկ
լատին թագաւորութեան սկզբնական տա-
րիներուն, պետական արձանագրութեանց
մէջ կը կոչուէր Montana և Ֆրանկ տի-
րապետութենէն սկսեալ, լատին պետական
հոգերու մասն կը կազմէր: 1110 ին սեպտ.
28 ին, Պաղտին Ա. թագաւորը՝ կը հաս-
տատէ ի նպաստ Երուսաղէմի Ս. Յովհան-
նէս Հիւանդանոցին, կատարուած նուիրա-
տութիւն մը, որուն արձանագրութիւն
հետեւեալն է, «կը հաստատեմ նաև իմ
նուիրատութիւնը, որ է երկու դիւզ Պե-
լ-Ֆ-է-է և Մ-է-է-ն, հողեր և տուներ Ե-
րուսղէմի զանազան տեղերու մէջ»: Պե-
լ-Ֆ-է-է՝ այժմու Պել-ն-Ֆ-է-ն է, որ Երու-
սղէմի հր. արեւմտեան կողմը կը զրա-
նուի Այն Քեարիմի մօտ: Պաղտին Գ. ևս
կը հաստատէ նոյն նուիրատութիւնը
1154 յուլիս 30 ին:

Դ. Ռուսաստանի Դաշնության Հանրապետություն 1113/ին
կ'այցելել Այն Գնաբերմը. եղիսարելթը ու
անոր զաւակը պահպանող Հին աւանդա-

կան պարագան յիշելէ յետոյ, կը յարէ թէ նոյն տեղւոյն վրայ կը գտնուի եկեղեցի մը՝ որուն տակ կար փոքրիկ այր մը, ու անոր դրան կոթնած էր ուրիշ եկեղեցի մը։ Զանց կ'ընենք 1130'ին, 1150'ին, 1170'ին, 1185'ին, 1187'ին այն անանուն ուղեգրութիւններն, որոնք կը հաստատեն Այն Քեւրիմի վանքին ու եկեղեցւոյն գոյութիւնը։

Ե. 1310/ին, Մարտի Աշխատող կ'այցելել
Այն Բեաթարիմ և իր շինած տեղադրական
քարտէսին վրայ, նոյն տեղը ջոյց կուտայ
հրաւարեամտքը: Ուրիշ երկու քարտէս-
ներ եւս միեւնոյն տեղը կը նշանակեն Այն
Բեաթարիմ:

Զ. 1584ին, Նիւ-Ինգլանտէ, Այն Քեաթիմը կը նկարագրէ հետեւեալ կերպով. «Զաքարիայի տան տեղւոյն վրայ շինուած է եկեղեցի մը Կոստանդիանոսի մօր Հեղինէի կողմէն: Այս տեղւոյն մօտիկ կայ աղբիւր մը, հո՛ս էր որ եղիսարէթը ընդառաջեց Ս. Կուսին, երբ վերջինս կ'այցելէր իրեն, շինուած եկեղեցին կամարակապ էր, բայց հիմակ այլք զոմի վերածած են, հո՛ս է նաև այն խէ՛շ, որ Բեթղհէմի ժանկանց կոտորածի ժամանակ, ինքն իրեն բացուեցաւ, և եղիսարէթ պահեց իր մանուկը հոն. և վէմը այսպէս կիսաբաց մնաց մինչև այսօր: Հովիտին միւս կողմը, զբթէ գիմացը, կայ նաև խիստ գեղեցիկ եկեղեցի մը, որ շինուած է նոյնպէս Ս. Հեղինէէն: հո՛ս է որ ծնած է Յովհ. Մկրտիչ և ուր կը բնակէին Զաքարիա և եղիսարէթ . . . »:

Է. Անցնինք այժմ վանահայր Կլէմէն-
տէի վկայութեան (1400): Ան Այն Գեա-
րմի Յովհ. Ծննդեան եկեղեցին յիշելէ յե-
տոյ, Հայոց վանքին նկատմամբ կուտայ
հետեւեալ վկայութիւնը. «աւելի հեռուն
երրորդ լերան վրայ կը գտնուի Հայ լուսին,
որուն եկեղեցոյն մէջ, աջակողմը, սեղա-
նին մօտ, լիար երկու կանգուն ճեղքուած
և նորէն մօմի նման միացած է, երբ Հե-
րովդէս Բեթղէնէմի մանուկները կը կոտ-
րէր, եղբարէթը Յովհ. Մկրտիչը առաւ
և լեռը փախաւ և ըսաւ, — Ով լեռ, բն-
դունէ՛ մայրը և զաւակը, և լեռը բացուե-
ցաւ:

Բ. 1422'ին, Յովնան Բաշազը կ'այցելէ
և կը գրէ, «Հո՛ն մին միւսին վրայ, երկու-
եկեղեցիներ շինուած են, յերբ եկեղեցին»

գրեթէ աւերակ է, վարի եկեղեցիին մէջ, պատին ազուցած են այն վէմը, ուր փոքրիկն Յովհաննէս պահուած մնաց մանկանց կտորածին ժամանակ: Միւսնոյն դառուն վերջերը, Ֆրանսա Սաբլէ, Ս. Երկրին մեծաւորը (Custode) սոյն եկեղեցւոյն վրայ կը գրէ հետեւեալը, «իմ առաջին պաշտօնավարութեանս (1485), եկեղեցին տակաւին կանգուն էր ամբողջութեամբ, բայց յետոյ ժլած է և չէ վերաշինուած, բայց սեղանները իրենց տեղերը կը մնան...» իսկ 1483'ին, Յովհաննէս Դ Սաբլէ և այլք կը գրեն թէ այս աւերումներուն հակառակ, ուխտաւորք երկար ժամանակ կը յիշեն պատերուն վրայ նկարուած սրբոց պատկերները:

Թ. Կոստանթնուպոլիս, Էսքիս Ռաֆէ ուղեգիրք կը նկարագրեն թէ «վարի եկեղեցին երկար ատեն զմեզ գրեց զործուած քանդուածներուն անոնց, որ եկեղեցին ու վանքը յափշտակած էին և կը բնակէին հոն. հակառակ աւերներուն, տակաւին դարմանք կը պատճառեն այն որմնանկարները, որ կը զարդարէին պատերը:

Ժ. 1531'ին, Մէտաքսէ Ասքէ ուղեգիրք ուխտաւորը՝ գեռ կը յիշէր, «այն գեղեցիկ նկարը՝ որ կը ներկայացնէ Ս. Կոյս Մարիամը և Եղիսարէթը այն տեղն իսկ, ուր իրարու հանդիպեցան, զրկախառնուեցան և փոխանակեցին իրենց ողջոյնները»:

ԺԱ. Անտարակոյս Մետանացիին նկարագրած այն նկարն է որ՝ Ջոնսոն, 1586'ին կը տեսնէր նոյն եկեղեցւոյն պատին վրայ հինգհարկերոց մեծ թարթուածութեամբ շրջանակի մը մէջ, համաձայն անոր. նոյն նկարը կը ներկայացնէր երկու կիներ, ոտքի վրայ կեցած: Զուալար, բաց աստի, կը գրէ նաև հետեւեալը. «Ս. Կոստի ագրիւն քիչ հեռի, այգիներով, ձիթատաններով շրջապատուած և խիստ բարեբեր լեռան մը բարձունքին վրայ, կը գտնուէր Զաքարիայի տունը: Հոն շինուած էր գեղեցիկ եկեղեցի մը և վանք մը, բայց անոնք այժմ աւերակ են, վաղեմի հաստ պատերը միայն կան, ինչպէս նաև եկեղեցւոյն մէկ մասը, որուն որմերուն վրայ նկարուած են սրբոց պատկերները: Այս եկեղեցին ունէր երկու յարկ, բայց հիմակ տեղացիները հաստատուած են հոն, այս եկեղեցիին տեղւոյն վրայ էր որ, Ս. Կոյսը

փութապէս այցելութեան եկաւ Եղիսարէթին, երեք ամիս բնակեցաւ և արտասանեց իր «Մեծացուցէ» երգը»:

Բ. յօդուածով մը, պիտի գրենք Այն Քեարիմի Հայոց եկեղեցւոյն և վանքին նկատմամբ զիտնոց կողմէն կատարուած հետազոտութիւնները, նոյն եկեղեցւոյն տաճարակաւիւնները և ի ձեռին ունեցած ազգ. յիշատակարաններն:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

ԴԱՐԱՆԱՂԵԱՑ ԳԱՒԱՌԸ (*)

(Հայրենի Յուշերէ)

Դարանաղեաց գաւառը այժմու կամախը կամ Քէմախն է: Բարձր Հայքի և Եկեղեաց գաւառի տափաստաններն և խրճուղիները չունին ան. բարձրաբերձ լեռներ, անդնդախոր ձորեր, անանցանելի կիրճեր, սիրուն բլրակներ, սաղարթադեղ անտառներ և քաղաքի եզերքէն հեղիկ հեղիկ սահող Եփրատը անոր կուտան գրաւիչ տեսարան մը:

Կամախը սրտի մօտ բան մը ունի իր մէջ իր պատմական արժէքով: Իւրաքանչիւր քայլիկ կը հանդիպիս ազգային յիշատակարանի մը՝ որ զքեզ կը յուզէ: Անշուշտ իւր անառիկ գիրքին և ինչպանդական կայսրութեան սահմանամերձ ըլլալուն հետեւեալով Հայ Արշակունիք գայն ընտրած էին իրենց գանձարանը:

Քաղաքէն քիչ հեռաւորութիւնով կը տեսնուի Անի Ամրոցը՝ որ հարթ բլրակ մըն է: Հոն էր Արամազդի հարուստ մեհեանը, որուն քրմապետ կը կարգուէր արքայական տունէ իշխան մը:

Մեր Արշակունի հեթանոս թագաւորները կը սիրէին թաղուիլ աստուածահօր հովանիին ներքե: 1909 թուականին իդուր երկիւղաժողովեամբ փնտռեցի Արշակունի վեհապետներու դամբարանին հետքերը. քաղաքի Հայերուն անշուք գերեզմանա-

(*) Այի ջուրբու առատ աղբիւրներ կը հոսին: Հանրային պարտուց վարչութիւնը կազմած էր բազմաթիւ լճակներ՝ որոնցմէ՝ Կարտահանէր սպիտակ, մարուր եւ առատ աղ: Նոյն իսկ սուլթան Համիդի պալատի աղը կը հայթայթուէր Կամախէն:

գրաւ բարձրացումէ յետոյ կը հասնիս Սեպուհի դադաթը՝ որ բնդարձակ լեռնադաշտ մըն է, ծածկուած թաշկա՛յ կանաչութիւնով և ակնապարար ծաղկունքով: Հըսկայ լեռան բարձունքէն առջեգ կը պարզուի բնդարձակ հորիզոն մը՝ իր նկարուն դաշտով, խայտաշող հովիտներով, լերկ սարերով, հոս ու հոն կէտկիտուած սիրուն գիւղերով: Սեպուհի հարաւային կողմէն, քանի մը ժամուան հեռաւոր անջրպետով, կը բարձրանայ ուրիշ հսկայ մը՝ Գոհանամ լեռը:

Իսկապէս Սեպուհ «առաւել խորին խորհրդով խնդայ քան զԱրարատեանն բարձրը Մասիս»:

Լուսաւորչի վանքը շինուած է Սեպուհի լեռնադաշտին վրայ՝ մերձ Մանեայ այլիկին: Գծրախտաբար անշուք է: Կառուցուածքով, ոճով յար և նման Թորգոսի սրբավայրին: Գլխաւոր խորաց տօնին Բարձր Հայքի և Եկեղեցաց զաւառի հաւատացեալները զունդ զունդ կը մազլցին այդ լեռնէն վեր, մեծ մասը հետիտան: Մոմեղէններով կը զիմեն դէպի աւագ խորանը, ծնրադիր, ոմանք հեկեկանքով կ'աղօթեն: Կը գտնուին նաև այդպիսի ուխտաւորներ որոնք ամբողջ զիշերը Տաճարին մէջ կ'անցընեն յաճախ աղօթքներով և զուն ուրեք մրափելով: Ամուլ կիներ Լուսաւորչի նընջման տեղէն, որ ցոյց կը տրուի աւագ խորանի հետին, կ'աննեն հող, ջրախառն խմելու և զաւակ ունենալու հաւատքով: Տաճարի արտաքին դրան մօտէն կը բղխի «բարեհամ» ջուրը՝ զոր ցլազ կը խմեն ուխտաւորները: Մեր վանքերու մէջ զոյութիւն ունեցող լուսադրիւններու բուսեղ հանգամանքն ունի:

Քիչ մը անդին, ժայռի կողին փորուած է Մաշեայ շէշը՝ գետնէն զրեթէ երկու մէթր բարձրութեամբ. ամէն ուխտաւոր կը ջանայ անոր մէջ մտնել ու մոմ մը վառել:

Վարը, վանքէն քիչ հեռի, կը տեսնես ցլուած քար մը, զոր կը կոչեն Տըշ-տէշ քար: Ամէնուն փափաքն է անգամ մը նստիլ աւնոր վրայ:

Վանապետը, որ աշխարհական մըն է, քեզ պատուելու համար կը հրամցնէ սկահակ մը բնտիր մածուն, զոր ճաշակած պահուղ կ'զգաս Սեպուհի կանաչութեան և ծաղիկներուն անուշ բուրու՛մը և ուտելէ

չես կշտանար:

Սեպուհի ստորոտը, 12 տունէ բաղկացեալ զուտ հայաբնակ Վաշէ գիւղին մօտ, լայն ձորամէջի մը եզերքը կը բարձրանայ Աւաշ Վաշէ, որ կառուցուած է յանուն Թադէոս և Բարթողիմէոս առաքեալներուն: Մենաստանին թանձր ու բարձր պարիսպներուն շրջագիծը չա՛տ բնդարձակ է: Հոն կը տեսնուին տակաւին կիսափուլ ջրաղացը, բաղնիքը, և ուխտաւորներու համար հարկուէ աւելի սենեակներ: Տաճարը հոյակապ ու սիրուն է, ազգային սուրբերու ընծայուած սեղաններով և զեղեցիկ նկարներով զարդարուած՝ նոյն իսկ սրբավայրին հիւսիսային և հարաւային պատերը: Այս մենաստանը իր նմանը լուսնի նոյն իսկ Եկեղեցաց զաւառի բազմաթիւ վանքերուն մէջ: Գծրախտաբար զմէթր երկրաշարժէն վնասուած է ծանր կերպով. ժամերգութիւն կատարել վտանգաւոր էր:

Հոս կը բնակէր, անյիշատակ ժամանակներէ, սկսեալ իր թոռներով և թոռնորդիներով, Բեշ-Մաշէ, որ կը պընդէր թէ ինք քրմական տունէ մը սերած է և ժողանդականութեամբ այդ հարստութիւնը իրեն կը պատկանի: Բրոխորոնեանները Ղևտական ցեղի մը հանգամանքն առած էին. եկեղեցականութիւնը ժառանգական զարձած էր անոնց մէջ: Ո՛չ միայն Աւաշ Վաշէ վանահայրութիւնը, այլ և Դաւրանաղեաց զաւառի առաջնորդութիւնը իրենց սեփականութիւնը դարձած է բնդերկար՝ իրենց կայան ունենալով Աւաշ Վաշէ: Ակնարկուած եկեղեցականութեան վերջին շառաւիղն էր Վարդան վարդապետ Բրոխորոնեանը՝ որ շուրջ 15 տարիներ առաջ, վախճանեցաւ Կ. Պոլիս Մզզային Հիւանդանոցին մէջ:

Վանքի բնակիչները իրենց մօտ կը պահէին «Իշէշ-ժէշ» կոչուած թանկարժէք սրբութիւն մը, զոր ցոյց չէին տար ոչ ոքի: Երգնկայի շատ քիչ առաջնորդներ հազիւ յաջողած են միայն տեսնել զայն, և այդ ընտանիքը վանքէն արտաքսելու համար անոնց ցոյց տուած եռանդն ու կորովը ապարդիւն անցած են: Բրոխորոնեանները երկրին մէջ միշտ ունեցած են իրենց զօրաւոր պաշտպանները:

Միւս կողմէ պէտք է խոստովանիլ թէ Երգնկայի շրջանակին ամբողջ անտառնե-

րը սպառնում էին: Բրտորոնեաները ո՛չ միայն Աստուծոյ վրէժն, այլ և Սեպուհ լեռան ընդարձակ անտառները յաջողեր էին պահպանել իրենց կեանքին գնով: Աւագակ քաղաքը և հետ ունեցած պարբերական բախումներու միջոցին զոհ տուած էին 6-7 կարիճներ: Անոնք կ'ապրէին վանքին հողերը մշակելով և իրենցմէ Ամերիկայ աշխատող քանի մը երիտասարդներու նիւթական օժանդակութիւնով:

Ֆիլիպպէ

ԵՐՈՒԱՆԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՎԱՐՔ ՄԱՇԹՈՑԻ

ՈՒՂԱԵԱՆ ԵՒ ՍՐԲԱԳՐԵԱՆ

Ներածութիւն

Սակայն, զուտ լեզուաբանական հիմքի վրայ խիստ բանաւոր ազդեցոյցներ կան հաստատելու համար թէ Յառաջաբանը, Դարձ փրկութեան Հայաստան աշխարհիս, և Վերջաբանը Կորինթի ձեռամբ, «Վարք Մաշթոցի» էն յետոյ գրուած են, ո՛չ երբեք Կորինթի ձեռամբ, այլ բանաբանի մը կողմէ, հետեւաբար երգ դարուն երկրորդ կէտին կը պատկանին: մինչ Վարք Մաշթոցին հաստատաբար առաջին կէտին գրուած է, 444'ին կամ 445'ին, ոչ աւելի ուշ քան վերջի թուականը: քանզի չի յիշեր Վասակի մարզպանութիւնը, որուն վրայ այնքան մեծ գրութատիք հիւսուած է, և չէր կրնար զուրս ձգել անոր ամէնէն բարձր և նախանձելի արտղոսը, մարզպանութիւնը, երբ կը յիշէ «Առաւանայ ուրումն» հազարապետութիւնը, երբ կը յիշէ Վասան Ամատունիի ևս տիտղոսը, «որ էր հազարապետ Հայոց Մեծաց» րտելով:

Թողունք զուգահեռ հաստատմանը մէջ Ազաթանգեղոսի բանաբանին կողմէ բառերու յաւելում, ձեւափոխութիւն, պարբերութեանց կտրատում, կարկտան, անդէպ և անհամար պատշաճեցում: ամբողջ Ազաթանգեղոսի նմանմաներուն մէջ յայտնի դիտում և քանք կը տեսնուի պարզելու՝

կողմէ, աւելի յստակ ընելու Կորինթի նորաձեւութիւնները, մեղմելու յանգչեութիւնները, մթին երեցած տեղերը, օրինակ, աշխարհածնիւն եղած է աշխարհածնուող, միաւորութիւն՝ մենաւորութիւն, ամենապարզեղ՝ ամենապարզ, ամենաշնորհոյ՝ ամենաշնորհ, ողջապատում՝ ողջոյնապատում (խաթարելով իմաստը) խնդրելին՝ խնդրեալն, չողաւորձե՝ չողաձե, բանջարձաշակութեանց՝ բանջարաձաշակ կենաց, նպատատիւն ցուցել՝ նպատատուութիւն ցուցելով, յական թօթափել՝ ի թարթափ ական, հարքն որք յաջորդեցան յառաքելական կանոնաց՝ առաջնորդեցան, յորդորելով առ բարեացն քաջութիւն (առաքինութիւն) քաջալիրութիւն (իրբ թէ պարզուած), ակնափայլ տեսիլ աստուածագործ սքանչելագործութիւնք՝ սքանչելութիւնք (ԱԳԹ. 578) հայելոյն (հայողին) ակնառեալ տեսիլ հայեցելոցն (իրբ թէ պարզուած, սակայն ո՛ւր և ե՞րբ տեսնուեր է հայեցելով՝ նայողներ նշանակելը), անջատել ի հայրենեաց իւրեանց (իրենց հայրերէն) անջատել ի հայրենի բնակացն իւրեանց, ի չընորհացն Աստուծոյ ճանապարհորդ լինէր՝ յանձն եղեալ չնորհացն Աստուծոյ ճանապարհորդեալ (զիտելի է որ Բանաբանը չէ հաւնէր Կորինթի «ի շնորհացն Աստուծոյ» ին = չնորհացն Աստուծոյ, և փոխեր է, իրբ թէ պարզեր է առանց մտադիր ըլլալու որ պատուական հայերէն է զոր նոյն ինքն Սահակ զորձանք է իր թուղթին մէջ առ Պրոկզ «Առ ժամանակս ի չնորհացն Աստուծոյ տնայիս ինչ չե է յայտնեալ») առ ի մանրակտիտ առնելոյ, զկարեորագոյնս պատմելոյ՝ զհանգամանս ասացաք (իրբ թէ պարզուած) առ ի մանրակրկիտ առնելոյ զկարեորագոյնս և զօգտալարագոյնս պատմեցաք, միով աստուածաբարբառ պատգամօքն մի ազգ կապեալ, մի ազգ կասարեալ, խոտաբուտ ճաշակօք՝ ճարակօք և այլն: Եթէ այս երկու տարբերակները կիրարկողը նոյն ինքն Կորինթն է, զոր վայրկեան մը խոսկ չը կրնար մտքէն անցընել ուղղադատ բանաբանին մը՝ հարկ կ'ըլլայ ենթադրել թէ Կորինթի վերջի տարբերութիւն յանկարծ իր յունական, յանդուգն նորաձեւող, խրթին լեզուէն դարձի եկած, ուխտած է ինքզինքը ուղղել, պարզ և հանրատու լեզուով գրել: բայց առ պարագային, ինչո՞ւ իր

գրածը ինք խեղաթիւրէր և խաթարէր:

Գարձեալ, Կորինի մէջ գրչագրական վրիպակ մը մեծամեծ սխալական հետեւութիւններու առաջնորդած է Հ. Սարգիսեանը: Կտակաւ բառն է ան, զոր պէտք է ուղղել զտակաւ հետեւեալ հատուածին մէջ (էջ 48) « քանզի չէաք իսկ հանդուրժողք զամենայն արարեալս կտակաւ զխրաքանչիւրսն (նշանակել կամ պատմել) », ուր ակներև է թէ զտակաւ է հարապատը, որ հնչումով կը մօտենայ կտակաւ, և լսելով ընդօրինակող մը կրնայ դիւրաւ շփոթել, ինչպէս եղած է, օրինակի համար (Ոսկ. Մեկն Փիլիպ. էջ 365) « Զի որ ընդ ճշմարտութեան մարանչի չկարէ կանազիս (տպեալ) վնել, այլ և առաւել զանձն խոցէ », ուր զանազիս է բուն բառը, որ հնչական նմանութեամբ շփոթուած է ու կանազիս եղած ընդօրինակողէն:

Կորինի իմաստը պարզ է « կարող չէինք ամէն բրածները ճշգրտաւ ամէն մէկը նշանակել »:

Գտակաւ ճիշդ այս իմաստով գործածուած է Կորինի ուսումնականց եզնիկէն « և եղջերուաց զտակաւ զժամանակ խառնիցն իմանալոյ »: Սակայն այս բառը՝ Ազաթանգեղոսի հուգակչիո հատուածին մէջ՝ գրչազրի սխալով դարձեր է « զիտակաւ » ի, ճիշդ ինչպէս Ոսկեր. մեկն Մատթէի գիրք Գ. ճառ 1Բ., ուր օրինակը ունի « զիտակաւ » բայց տպագրողք իրաւացի ուղղած են զտակաւ: Սակայն Հայր Սարգիսեան չանգրագոնալով գրչագրական այս սխալին, և զիտակաւ ուղիղ ընդունելով և մեկնելով « զիտակ ըլլալով » տեսէք ի՞նչ մեծակշիռ հետեւութիւններ կը կառուցանէ այդ խաբխուր հիման վրայ Կորինի նկատմամբ:

« Աստի ամենայն հաւանականութեամբ կարելի է եզրակացնել թէ Ազաթանգեղայ վերջարանը յառաջարանին միմասն է, և թէ յառաջարանն իսկ է արգասիք գրչին Կորեան: Եւ յիշաւի այս բացատրութիւնն իսկ « Զէաք հանդուրժող զամենայն արարեալսն զիտակաւ նշանակել » կը ջուշնէ թէ հեղինակ վերջարանիս և նորա նախընթաց բազմաթիւ հատուածոցը՝ Կորին եղած է և ոչ այլ ոք որ ժամանակաւ հետի գտլով՝ կ'անդիտանար Գրիգորի և Տրդատայ գործոց շատերն. արդարեւ երբնա կը խոստովանի(?) այս բանս, մենք

իրաւունք չունինք այլապէս պնդել: . . . Ուղղակի Կորեան ընծայելով այդ մասը գարձեալ կ'ըսեմ թէ այն ժամանակէն ի վեր ներմուծած էր նա զայնոսիկ Ազաթանգեղայ գործոց մէջ, երբ գեռ Ս. Մեսրոբայ պատմութիւնը գրելու ձեռք դարկած չէր, և թէ վերջինը գրած ժամանակ իւր առաջագոյն գրուածներէն քաղուածներ բրաւ »:

Ահա վտանգը Կորինը Ազաթանգեղոսով ուղղելու սխալին, զոր գործած է նաև Նորայր, ինչպէս պիտի չուցնենք: Շատ աւելի տեղիք կայ Ազաթանգեղոսը ուղղելու Կորինով, ինչպէս վերը չուցուցինք, բայց աւելի ընդարձակօրէն յետոյ: Առ այժմ մէկ քանի օրինակներ կը բաւեն լուսացայտ նշույլ մը արձակելու այն խոնդիրին վրայ թէ որո՞ւն կը պատկանի առաջնութիւն, և թէ ո՞րն է ճշմարիտ մատենագիրը և ո՞րն է հետեւակ բանաքաղը:

Հ. Սարգիսեան՝ Կորինի ուրիշ աւելի յստակ տողերն ալ սխալ մեկնած է, ինչպէս « Հրաման առն ուրումն պատուականի Յովսէփի կոչեցելոյ և քաջալերութիւն այլոց աշակերտակցաց մերոյն վարդապետութեան », աշխինքն մէկուն հրամանը, միւսներուն ալ խրախուսանքը ձեռնարկել տրւին կենսագրութեան, մինչ Հ. Սարգիսեան կ'ըսէ « զրեց ի քաջալերութիւն աշակերտաց »: Նաև « առ ի մանրակտիտ առնելոյ զկարեորագոյնս պատմելոյ, զհանգամանս ասացաք » (աշխինքն կարեորագոյնները պատմելու համար, որպիսութիւնը, պարագաները, ամբողջական նշմար մը տրւինք), Հ. Սարգիսեան կ'աշխարհէ՝ պատմելոյն և տք ստորակէտը վերցնելով, որով կը խառնակի իմաստը:

Ուրիշ օրինակ, Ազաթանգեղոսի խմբագրողին բանաքաղ ըլլալուն: Կորին ունի « Յայնժամ վաղվաղակի հրաման առեալ ի թագաւորէն սկիզբն առնելոյ զխոժաղուժ կողմանս Մարաց որք ո՛չ միայն վասն ղիւսկանս սատանայակիր բարուցն ճիւղաութեան այլ և վասն իսցեցեկազոյն և խոշորագոյն լեւուին զժուարմատոյցք էին » և այլն: Ազաթ. ի զուգակչիո հատուածը (էջ 589) այսպէս կը փոխէ. « Զերծուցանել զնոսա ի գարչելի (աւելագրութիւն) ղիւսկանս սատանայակիր բարուցն ճիւղաութեան: Զխոժաղուժ կողմանցն աշակերտելոյ, զխոշո-

բազմոյն և զխեցրեկագոյն (տեղափոխութիւն երկու ամականներուն) քառս հեթանոսութեան չըջել ի զգաստութիւն»։ Պարզ համեմատութիւն մը յայտնի կ'ընէ թէ մ'ընէ բանաքաղը, տեղափոխութիւն, աւելադրութիւն, բառի թեթեւ փոփոխութիւն փոխած ըլլալու համար լոկ. բոլոր նշանները հոն են։ Նաեւ Կորինթի մէջ «խեցրեկագոյն լեզու» պատշաճ ամականն է լեզուի համար, զրեթէ միշտ ատ զոյականին համար զործածուած է. մէկ անգամ կը յիշենք Ոսկեր.ի մէջ նուազի համար, և ուրիշ տեղ մը զնոյնի համար զործածուած. բայց Ազաթ.ի մէջ բանաքաղը անփութութեամբ տուեր է ատ ամականը քառքի, որուն չի պատշաճիր այնքան. իսկ Ազաթ.ի դիւցախներ Կորինթոյ ուղղելի է դիւսախներ, եթէ հոգ ալ բանաքաղը Կորինթէն թեթեւ մը տարբերած ըլլալու գիտումով դիւցախներ ի փոխած չըլլայ՝ հեթանոսականի իմաստով։

Կորինթ (էջ 23) ունի «Համարձակագոյն և առաւելագոյն գաշակերտութիւն նորագիտ վարդապետութեան խնդիրն ուսուցանել»։

Ազաթ. (528) «Համարձակագոյն և առաւել բարձրագոյն (ինչո՞ւ աւելցնել բարձրագոյն) գաշակերտութիւն նորագիտ վարդապետութեան խնդիրն ուսուցնել են»։

Ուսանել անշուշտ զբնագրի սխալ է ուղղելի Կորինթով, բայց խնդրել խնդրել տեղ՝ չէ նոյնպիսի, այլ կասկածելի է իբր պարզելու ջանք Ազաթ.ի զբնակին կողմէ։ Կորինթի խնդրել պատուական հայերէն է «խումբ խումբ կը գումարէին» իմաստով, ինչպէս նոյն էջին մէջ, Կորինթ ունի «գումարել... գաշակերտեալսն ճշմարտութեան»։

Ուրիշ տեղ, զարձեալ, բանաքաղը ինքզինքը կը մատնէ անհարկի աւելագրութեամբ (յայտնի նշան հետեւողութեան) Կորինթ ունի (էջ 43) «Զայր քուն աչաց և ոչ նիտն արեւանաց մինչև հասանել ի հանգիստ Տեառն»։ Այս բացատրութիւնը Կորինթի ուսուցիչ Մաշթոցի անդրանիկ թարգմանութեան Առաւել Գրքին մէջ երկու անգամ զործածուած է, և աշակերտ Կորինթի խիստ բնտանի ըլլալով այդ գիրքը, բնական է չիշուած։ Սակայն Ազաթ.ի մէջ բանաքաղը քաղելով հանդերձ Կորինթէն կը նկրտի իբր թէ ճոխացնել փոխ առածը և մեղրին վրայ շաքար ցանկու կերպով կը

զրէ «Զայր քուն աչաց և ոչ նիտն արեւանաց և ոչ նիտն իրանացն մինչև հասանել ի հանգիստ Տեառն» (ինչո՞ւ չաւելցնել նաեւ «և ոչ դիւր անձին և ոչ դար կենացն»)։

Կորինթ ունի (էջ 39) «և բարեխօսել նորա վասն սրբոց, և բարեխօսել Հոգւոյն Սրբոյ՝ առ ի վարդապետելոյ մեզ զի ընդ միմեանց բարեխօսելն դիտելի է»։

Այս հատուածը որ Հոգով. Բ. 27-ի մէջ բերումն է, կ'երևի թէ Ազաթ.ի խմբագրողը չէ անդրադարձեր, մոթ գտեր է, և պարզելու դիւրիմաց բնելու եռանդէն մղուած, հետեւել կերպով ալլափոխած է։

«Եւ բարեխօսել Հոգւոյն Սրբոյ՝ առ ի վարդապետելոյ մեզ զի ընդ միմեանց (ուղղելի Կորինթով ընդ միմեանց) բարեխօսիցեալ, և ոչ երկ առ բարձրագոյն ոք Միաձնին կամ Հոգւոյն Սրբոյ բարեխօսելն զիտելի է»։

Բանաքաղը նախ Հոգով. Բ. 27-էն Կորինթի մէջ բերումին էական մէկ մասը «վասն սրբոց» զուրս ձգեր է, երկրորդ Կորինթի «զի ընդ միմեանց բարեխօսելն (Ոսկեղարեան հայերէնի դիւ էն ետքը անորոշ դերբայ զործածական ձեւը պարզելու համար փոխեր է բարեխօսիցեալի), երրորդ՝ անտեղի պարբերութիւն մը աւելցուցեր է մեկնողական, եթէ այս վերջինը ընդօրինակողներու լուսանցադրութիւնը չէ որ սպրդեր է բնագրին մէջ։

Ինչ որ ալ ըլլայ, կարելի չէ երկմտիլ թէ ո՞րը որմէ բանաքաղած է, ոչ ալ կարելի է ենթադրել Հ. Սարգիսեանի հետ, թէ «նոյն ինքն Կորինթն է ինքեան բանաքաղ»։

Այս մի քանին իբր օրինակ, բայց զեռ կան տասնեակներով, զորս մի առ մի մեր վերահաստատած Կորինթի բնագրին ծանօթութեանց մէջ նշանակած ենք. իսկ զեռ կայ մասնանշելի Կորինթի մէկ անձի մը վրայ զբաժնը Ազաթ.ի խմբագրին կողմէ ուրիշ անձի մը վրայ անճահօթէն պատշաճեցնելը (Մաշթոցինը՝ Ս. Գրիգորի վրայ, վահան Ամատունիինը՝ Տրդատի վրայ, Մաշթոցի և իր աշակերտներունը՝ Տրդատի և աշակերտելոց վրայ, Մաշթոցինը զարձեալ Ռատակէսի վրայ), որ այնպիսի անկյանելի անտեղութիւններ յառաջ կը բերէ որ մէկանց յայտ կուզան անճարակ բանաքաղին անխոհմտութիւնները,

յատուկ ցուցակազրութեամբ կը ներկայացնենք ընթերցողին: Աստուծոյ, ինչպէս և պարբերութեանց բառերու փոփոխութիւն իրր թէ պարզելու համար, կարատում, անկեղի կարկտան, աւելադրութիւն կամ բարձում մասանց, այս ամէնը առատօրէն մեր դէմ կ'ելլեն Ազաթ-ի մէջ, և ասանց ամէնուն զուտեղալ զօրութիւնն է որ անգիմադարձ կը տանի մեր հասած եղբակացութեան: Եթէ ցանցառ օրինակներ միայն գոյութիւն ունենային վերադրելու անտեղութեանց, թերևս հնար ըլլար վերադրել զանոնք մեր այժմ ձեռքը հասած Ազաթանդեղոսին խանգարելու օրինակ մը ըլլալուն, ինչ որ ստուգիւ ալ է:

Այս խանգարման մէկ հետաքրքրական և չուարճալի օրինակն ալ տանք: Զուարճալի ըսինք, որովհետեւ այդ խանգարումը՝ հրէշային ծնունդ մը՝ ինքը սերած է ուրիշ խանգարումէ մը, որ Կորինի օրինակին մէջ սպրդած է (զարձեալ ապացոյց Ազաթանդեղոսի Կորինէ կախումին) և որ բազմաթիւ պատմաբաններ, քննադատներ մոլորեցուցած և ընդ վայր յածեցուցած է: Կ'ականարկենք «Ընդհանրական Դաստակերտ»-ին. (Ազաթ. էջ 623):

«Հասանէր յառաջագոյն ի դաստակերտն իւր յԸնդհանրական (Կ. Պօլսի տիպ՝ յԸնդհանրական) յԱյրարատեան գաւառին ի Վաղարշապատ քաղաքն»:

Խանգարումը Ընդհանրական կամ նախնապետի տարբերակը Ռոտատական բառն է, զոր ցարդ ամէն ոք՝ այս պարբերութիւնէն զատելով՝ ստուգապէս զոյգութիւն ունեցող գաւառ (այս իմաստը տալով «դաստակերտ»-ին) կարծեր է և Հայաստանի ընդարձակ սահմաններուն մէջ անոր տեղը գտնելու զբաղեր է վայրապար, քանի որ չգոյին ի խնդիր կ'ելլեն: Ոմանք Յովհ. Կաթողիկոսէն յիշուած Ռոտակաց գաւառին հետ կը նոյնացնեն: Այլանձն Ռոտատակ գաւառ մը կը յիշէ «ընդ մեծ-կողմանս և ընդ մեծ-իրանս, այսինքն է Ուտի և Արձախու մէջ, իսկ Հ. Սարգիսեան (Ազաթ. էջ 222) այդ նորալուր անունը կը սեփականէ «Ազաթանդեղոյ էջ 545 յիշուած մշակելու և ծառախորտ այգոյն . . . այս ճշմարտութիւն (?) աւելի յայտնի կը տեսնուի սանսկրիտ rohanta բառէն որ կը նշանակէ ծառս և տունկո պատաստուողս

կամ որթս»:

Այս մտացածին գաւառին անգոյ և լոկ խանգարումէ ձեւացած լինելը իսկոյն երեւան կուղայ, երբ ձեռք առնենք մեր Կորինը և դէմը դնենք զուգակիւս հաստուածը, որ սակայն ինքն ալ իր կարգին ծալած ըլլալով ուրիշ խանգարումով մը զժուար կ'ընէր չուգակոսին գտումը. բայց բախտաւոր զանուելով նշմարելու և ուղղելու Կորինի մէջի խանգարումը, զիւրին եղաւ նշմարել նաև անոր վրայ հիմնուած Ազաթանդեղեան նոր խանգարումը: Կորինի պարբերութիւնն է (էջ 24) «երթեալ իմաներ առ ոսս սանն Գողթան՝ յառաջին դաստակերտն իւր (այսինքն իր աւետարանական արուեստին առաջին ձեռնարկին տեղը, ձեռնարկը, դաստակերտը):

«Առ ոսս սանն» գրչագրի սխալը ուղղեցինք առ ոսսանն, հասկանալի պարզ հնչական սխալ մը, տունն տուողէն լսելով ընդօրինակողի համար: Արդ «առ ոսս սանն» խանգարումը անցնելով Ազաթանդեղոսի մէջ՝ իր կարգին նոր խանգարում մը կրեր է և փոխուեր է առ ոսս սանն կամ ըռոսսաննի (Կ. Պօլսի տիպ), և ուրիշ օրինակներու մէջ ըռոսսաննանի. և որովհետեւ այդպիսի կամ անոր մօտ հասարակ անուն չկայ հայերէնի մէջ, և հասանելու վրայ է խօսքը յատուկ անուն տեղի անուն համարուեր է և զխաղրով սկսուած դրուեր է, ուստի և «յառաջին դաստակերտն իւր» իրր բացայայտիւ ընդհանրական է առաջ անցուցեր է խմբագրող՝ բանաքաղը Կորինի առաջին բառն ալ ձախող կերպով յառաջագոյնի փոխելով՝ փոփոխած ըլլալու մարմաջէն, որով Ազաթանդեղոսի այս պարբերութեան խանգարումը կատարեալ գործեր է:

Արդ՝ Ազաթ-ի այս մասերը՝ անոնցմէ առաջ զրի առնուած Կորինով ուղղելու մեր սկզբունքի համաձայն, կ'ուղղենք Ազաթ-ի վերոգրեալ պարբերութիւնը սպալէս.

«Հասանէր առ ոստանն Այրարատեան գաւառին ի Վաղարշապատ քաղաքն յառաջին ի դաստակերտն իւր», կամ «յառաջագոյն ի դաստակերտն իւր» եթէ ուղուի անպատճառ պահել որեւէ գնով բանաքաղին մօտած սոյն անիմաստ փոփոխութիւնը. անիմաստ՝ որովհետեւ առաջին դաստակերտն միշտ առաջին է, և առաջինէն աւելի առաջ՝ իմաստ է:

Այսպէս ընդ միշտ կը թողուի «Ընտանեկան» մոլորեցուցիչ հրէշը, և կը դադրի գոյութիւն ունենալէ, ինչպէս արդէն գոյութիւն չունէր մինչև Զբոյ դարու Ազատագրողական համամատարար սխալազերծ օրինակներուն մէջ, քանի որ կրպակսի հայերէնէ թարգմանուած յոյն օրինակին մէջ, և առ նշմարելով Հ. Սարգիսեան (Ազատ. էջ 335), զարմացած պատճառը կը հարցնէ, «յատուկ անունս Ընտանեկան կը պակսի (ի Յունարէն) չգիտեմ առ ի՞նչ»։ Կը պակսի սա գերազանց պատճառով որ գոյութիւն չունէր Հայ բնագրին մէջ որպէսզի փոխարկուէր Յունարէնի։

Մանչեսթր

ԿԱՌՆԻԿ ՅԸՆՏՐԿԻՄԵՆ

ՅՈՒՇԵՐ ԱՐՄԱՇԻ ԶԵՌԱԳՐԵՐԷՆ

Զեռագրական ամէն ժողովածու մեր նախահայրերու հոգեկան արտադրութեանց ծաղկեփունջ մըն է և հայելի մը անոնց կեանքին ու գործունէութեան։ Ամէն Հայ որ կը հետաքրքրուի իր ազգին անցեալով և անոր քաղաքակրթութեամբ, ստիպուած է անգամ մը աչքէ անցնել մեր ձեռագրական ժողովածուները, ուր նա կը գտնէ ամենալուրջ և ամենագոյնաւոր ամբողջական արձաններ, ստացուածներ ու ժողովրդական երգեր։ Այս յօդուածին մէջ մենք կ'ուզենք պարզ ու անպաճոյճ ճաշակ մը տալ մեր ձեռագրական ժողովածուներու մասին վերոյիշեալ տեսակէտով։

Նախ ըսենք թէ մեր խեղճ նախահայրերը ի՞նչ մեծ դժուարութիւններով ձեռագրեր կը գրէին և կամ մանուանդ զանոնք կը պահէին։ Ինչպէս յայտնի է՝ հին դարերուն մեջ թուղթի գործարաններ գոյութիւն չունէին, և մագաղաթ ու գրթի մը համար տրամադրելի թուղթ ունենալու համար հարստութիւն մը պէտք էր։ Այս է պատճառը որ գրիչ մը (սովորաբար հոգեւորական) ի վիճակի չէր իր ուզած գործը գրելու կամ արտագրելու, մինչև հարուստ աշխարհական մը կամ բարձրաստիճան հոգեւորական մը նիւթական անհրաժեշտ ծախքերը չհոգար։ Զեռագիրը այս-

պիսի դժուարութիւններով գրուելէն ետքը, մեր ազգին քաղաքական դարաւոր անապահովութեան հետեւանքով դժուար էր նաև զայն պահպանել, քանի որ օտար թշնամիներ չարունակ մեր երկիրը կ'արշաւէին և յափշտակած ձեռագրերը կ'ոչնչացնէին կամ աւարելով սուղ գինով կը ծախէին։ Հետաքրքրական է այս տեսակէտով հայ ազգին քաղաքական անապահովութիւնը պատկերացնող Արմաշի N° 145 Աւետարանը, որ անգամ մը թշնամիներէն կը յափշտակուի 16^{րդ} դարուն ըսկիգրը և հայ Կէն մը Գուլազ անունով «հանեալ ի պարանոցէն Ղուլ մի Գիւ. (3000) դահեկանի ետուր և սպասեաց զաւետարան»։ Ի՞նչ զոհողութիւն կ'ընէ մը համար... Զեռագիր աւետարան մը ազատելու նպատակով մանեակը զոհել։ Նոյն աւետարանը կը յափշտակուի երկրորդ անգամ 1578-ին «Ղալլաշի» (պարսիկ) և «Խոնդարի» (թուրք) միջև ծագած պատերազմի մը միջոցին, և Հայերու վիճակը այնքան կը ծանրանայ «որ շատ ոք երանի կուտայ ին մեռելոց»։ Ահա այն ատեն զայն կ'ազատէ հաւանք մը, «Յիշեցէք զՏէր Վարդան որ նորա հրամանօք ազատեցաք Ս. Աւետարանս ի ձեռաց այլազգաց»։ Այս Աւետարանին ողբասկանը ասով ալ չի վերջանար։ 1733-ին «Եղեւ Շամախի (կովկաս) այս յափշտարանս... յինկեր էր գէրի, ի ձեռէն Լեզկոյն (Լեզկ) ազայտեց Ակէնցի (Ակն)»... Յակոբէն։ Այսքանը միմիայն մասնաւոր կերպով յիշատակուածներէն. կարելի է երեւակայել թէ որքա՞ն գրչագրեր կորած և որքա՞ն ուրիշներ երիցս գնուած են առանց յիշատակուելու...

Յայտն Հայոց հին իրաւական և ընկերային վիճակը շատ քիչ ուսումնասիրուած է։ Երբ մենք լսենք օրինակի համար թէ մեր հին հեթանոսական շրջանի թագաւորներու մահէն ետքը անոնց զերեզմանին վրայ անոնց սիրելի հարճերն ու կիները կը թաղէին սպաննելով զանոնք, կը կարծենք թէ Սկիւթացիներու և կամ Հօթէնթօցիներու մասին կը խօսին։ Այս ընկերային տեսակէտով շատ հետաքրքրական է Արմաշի ձեռագրերուն N° 28-ը։ Այս ձեռագրին պարունակած կանոնագրքին համաձայն հին Հայոց մէջ ազնիւ մը 12 տարեկանին և մանչ մը 14 տարեկա-

նին արբուն կը համարուէր, և այս տարի-
քէն սկսեալ անոնք կրնային կոչ ընել և
խառնուիլ: Հայր մը կրնար իր զաւակը ժա-
ռանգութենէ զրկել, անոր մահէն ետքը
ժառանգաւորի կ'ստանար հօր ունե-
ցածին 1/36-ը: Հին Հայերը ժառանգը և
ստրուկներ ունէին, որոնք շարժական այլ
գոյքերու պէս կրնային ծախուիլ: Տէրը
կրնար զանոնք մասնաւոր կտակով մը իր
ժառանգութեան բաժնեկից ընել, բայց
չէր կրնար զանոնք ազատել առանց իր
զաւակի քորեպիսկոպոսի արտօնութեան:

Եթէ կին մը ամուսնացած միջոցին իր
մարդուն 100 զահեկան բերէր, մարդն ալ
պարտաւոր էր անոր 100 զահեկան տալու:
Բայց եթէ այլը իր կինը արձակէր՝ պար-
տաւոր էր անոր բերած պոռոյզը (100 զա-
հեկանը) ետ տալու:

Կինը կրնար ամուսինէն բաժնուիլ, ե-
թէ ապացուցանէր որ ամուսինը զայն կը
ծնծէ անիրաւօրէն և կամ եթէ ան «կախար-
գութիւն, շնութիւն, գողութիւն» կը գործէ
և «կամ որ էած ի տուն իւր բող կամ մա-
նուկ, կամ գործեաց պղծութիւն հետն որ
ի ընտանեացն (կենդանի)»: Բնականաբար
գերուհիները կամ աղախիները չկան այս
հաշուին մէջ: Ասոնց համար կ'ըսուի «Եթէ
դնէ մարդ առ իւր ընկերն աղախին, իւր
վատական լիցի փոխարէն վաշխին և թէ
լիցի որդիք աղախնոցն, առաջին ստա-
ցողին են որդիք»: Այս տեսակէտով աղա-
խիները կրնան իրենց տէրերը փոխել,
բայց անոնց զաւակները կը պատկանին
միշտ առաջին տիրոջ, որ զանոնք կրնայ
միշտ ծախել:

Զաւակները չէին կրնար իրենց հօրը
հետ թատրոն երթալ, «որդիք ընդ հօր իւր-
եանց ո՛չ ունին մտանել ի թէատրոն»:

Հայաստանի մէջ ապրող օտարները
հայ քաղաքացիներու չատ մը իրաւունք-
ներէն զրկուած ինչ. այսպէս «Հրամա՛ն օ-
րէնքս զի որք գործակալք են Հոսմոսեցոց
և զթագաւորական զապառաւորութիւնն ու-
նիան յարքունիս, ո՛չ լինել ի նոցանէ հո-
գաբարձու ի վերայ ընչից որբոց և ո՛չ մը-
տանեն ի դատաւորան և տսեն այլոց բանս»: Անոնք
դատարանի առջև վկայութիւն տա-
լու անգամ իրաւունք չունին: Գիտու-
թեամբ, ուսուցչութեամբ և բժշկութեամբ
գրադոյնները մեծ յարգանք կը վայելէին

և տուրքերէ ազատ էին, «Հրամա՛ն աւրէն-
քս վասն Բժշկաց և վասն Հագագեաց (=
ուսուցիչ) և վասն Գիտնաց և Գրագեաց (=
որք են ի քաղաքս և ի գեաւղս աշա-
լել արհմայն հաբէաց և չիւ իշխանութիւն
հարկէ կամ անդադու կամ հարկմել, կամ ան-
հարկել և իրաւացի է տանել ի նոցանէ հո-
գաբարձու որբոց և ազատէ զնոսա նա-
մասս, զի բժիշկքն բժշկեն զմարմին և
վարդապետքն զհոգիս»: Ասիկց կը հետեւի
թէ մեր նախահայրերը ուսուցիչներուն ար-
ժէքը ապահովարար մեզմէ անհամեմատ-
րէն աւելի լաւ կը գնահատէին:

Դաւաճաններու համար կ'ըսուի. «ըզ-
քաղաքատուրս և զբերդատուրս, եթէ յա-
ռաջ քան զչարն ի գլուխ հանել յայտնե-
ցին իրքն, մահու մատնեցին. իսկ եթէ
զնով գնեցէ զանձն իւր՝ փրկեցի, ապա
զաչան հանիցեն և զկին և զորդիսն յար-
քունիսն ծառա առցեն և զինքն յայլ աշ-
խարհ վարեցեն մերկ և անաչք: Ապա ե-
թէ զչարն ի գլուխ հանիցէ և ընդ ձեռամբ
ածիցին, անդորմն սպանցի»:

Շատ հետաքրքրական են նաեւ քրիս-
տոնեաներու և «այլազգի»ներու (այլակրօն)
յարարերութեան վերաբերեալ օրէնքները,
«Եթէ քրիստոնեա զայլազգի սպանանէ կա-
մաւ՝ զգին արեանն առցեն 122 զեկան և
եթէ տկամ՝ 61 զեկան»: Մինչդեռ եթէ
քրիստոնեայ մը ուրիշ քրիստոնեայ մը ըս-
պաննէ, վերոյիշեալ գումարին եռապատիկը
պէտք է վճարէ: Եթէ այլազգի մը քրիստոն-
եայ մը սպաննէ, մահուամբ կը պատժուի:

Պախմներու վայրագութեան տեսա-
կէտով հետաքրքրական է նաեւ N° 38 կա-
նոնադրքին հետեւեալ հատուածը, «Եթէ
ոք ի մձդնէութեան գտցի կամ երէց կամ
սարկաւազ... ազուէս գրոշմ ի ճակատն գի-
ցի և ի տեղիս ճգնաւորաց յապաշխարու-
թիւն տացեն. ապա եթէ դարձեալ ի նմին
գտցի՝ զձիզան գերկոսին... կտրեցեն և ի
գողենոց տացեն»:

Յոյն և Ասորի գրականութիւններէն
հատրնաւոր գործեր թարգմանող մեր նախ-
նիքներէն ամէնէն զարգացածը, Դաւիթ
Անյադթէն գատ, գուցէ անկից ալ աւելի
Գրէգոր Մօսէսէն է: Ահա թէ ի՞նչ կ'ըսէ
ան իր թարգմանական բեզուն գործու-
նէութեան մասին, «բազում մատեանս
գորս ո՛չ եմք գտեալ ի մեր լեզուս, չէր-

հաշիմա՝ Պաշտօնի, շինարարական արհեստներին և շինարարական արհեստներին... քաղաքի և գյուղերի մեր խոյի ի հայ լեզու գրեալ թարգմանացն շինարարական արհեստներին, զոր Գաւիթ յիշատակէ... գրեալ եմ և շինարարական և շինարարական շինարարական սկսալ թարգմանել և թէ տակաւին կամեցի տէր երկարաժամ մեզ ի կենցաղումս, բազում հոգս յանձն կալեալ զմեացեալսն բոլոր ցունաց և յԱսորոց թարգմանել ո՛չ դանդաղեցայց...» (Տե՛ս Արմաշի N° 41 ձեռագիրը)։ Այսպիսի բեղմնաւոր և զարգացած իշխան զբաղէտ մը սակայն չի կրնար իր բուսական կիրքերը զսպել երբ խօսքը Թոն-դրակեցիներու կամ Մանիքեցիներու (ազանդաւորներ) մասին է և ահա թէ իր անձը ստորնացնող ինչ լեզու կը գործածէ Թոն-դրակեցի ներսէնի գէմ. «քաղ հրաշունչ, քծնիդ աղուէս, յափշտակող զայլ, պարարեալ խոզ, ջորի աքացող, խիմն արջառ, դուարակ հարկանող, ուղտ ռիսկալ, վրնջող մօլի ի մատակս, զիշերայածու զազան, գերեզմանակրկիտ բորենի, . . . գէմք գաղանի քո թխասցի...»։ Մարդակամայ կը տարուի խորհելու թէ մեր երկրին լեռնային հանգամանքը մեր նկարագրին մէջ կոչուած թեան գիծ մը ներմուծած է, զոր պէտք է սրբազրեք ամէն գիւնդի։

Խորենացիին շատ մը օտար յաղթանակներ և փառքեր Հայերուն վերագրելու մարմաջը հետեւողներ ունեցած է նաև մեր ապագայ մատենագրութեան մէջ։ Այսպէս Արմաշի N° 54-ի համաձայն Գերմանացիք (Ալաման) Հայերէն կը ծագին, «Յորժամ գնացին (Տրդատ և Լուսաւորիչ) ի տես թագաւորին Կոստանդիանոսի Հի. (70,000) արամք... ի նոցանէ արգելեալք էին արք հօրք և յաղթանդամք և անուանիք... քե՛ւ ելլէլէլէլ, իսկ ի նոցանէ աճեցեալք և զարգացեալք, որ կոչին Ալաման»։

Ինչպէս յայտնի է հին փիլիսոփայութեան մաս կը կազմէր նաև երաժշտութիւնը։ Յովհան Որոտնեցին, որ շատ մը խաղեր և եղանակներ յօրինած է (տես. Արմաշի թիւ 7 ձեռագիրը) ուր կ'ըսուի. «Ի սմանէ յոգնանկար նորազիծ տառք և երաժշտական եղանակք» ունեցած է իբր արժանաւոր հետեւող Յակոբ Ղրիմեցին, որ խօսելով իր «Մեկնութիւն Տամարի»

գրքին մէջ իր ժամանակ գործածուած երաժշտական գործիքներու մասին կ'ըսէ. «Քնարն որ ունի գտանն աղին ի լարս մետաքսեայ և թէ արեւելն որ է քառասուն աղի ի թելըս պղնձի և արեւելն որ է եօթանասուն լարի և թէ արեւելն որ է հարիւր աղի ի թելս պղնձի»։ Այս նուագարաններու յանգը «սուր, բութ, զիւ, բամբ» էին և արեւելն շուր, երկար, եղանակն «թոյլ, պինդ», և յանգը արեւելն շուր, «կէս ձայն, երկպատիկ, կիսաբոլոր, մակեռակ, մակքառեակ»։ Ծաղակ մը տալու համար թէ Հայերը ինչ զազափար ունէին իրենց լսած հին լեզուներու հնչականութեան մասին, յիշենք Վարդանի Արարածոց Գրքի Մեկնութենէն (տե՛ս. մեր Արմաշի ձեռագրերու չուցակ N° 167) հետեւեալ հատուածը. «Փափուկ՝ Հեյլէն, սաստիկ՝ Հոսմայեցին, սպառնական՝ Հոնին, աղաչական՝ Ասորին, պերճական՝ Պարսիկն, զեղեցկազարդ՝ Աղուանն, ծաղրական՝ Մուսգն (քուրդն), տափակախօս խափարական՝ Եզրկատացին, ծնողական՝ Հնդկին, համեղակ՝ Հայն»։

Վերջացնենք մեր յօդուածը, զոր կարելի է անսահմանօրէն երկարել մեր թիւ 62 (Արմաշի ձեռագրերու չուցակ) տողերու և ոտանաւորներու ժողովածուէն բնագործ մասին գրուած հետեւեալ տողերով, որուն հեղինակը Աղեքսանդր կայսեր և Եղիսարեթ թագուհիին նուիրուած կարգ մը ուղերձ ոտանաւորներ գրած է, «Արիազեղ կառք արեւու, ի մէջ երկրի բոցաճեմէ, ոսկեճաճանչ նորին ճաճանչ, ի հոգիս մեր փայլատակէ, լուսափայլակ անոյշ գիւնի, ցօղ քաղցրութեան տապոյստի...»։ Նոյն հեղինակը խօսելով Աղեքսանդր Բաւոյլի մասին, երբ Հայերը դարձեալ ազատութեան յոյսեր կը տածէին և սակայն վերջէն յուսաբեկ եղան, կ'ըսէ. «Նոր արշալոյս մեզ երեւցար, ի կողմանէ հիսիսոյ, սուր հաւատոյ լուսով վանեալ, զխոր խաւար հարաւոյ»։ Խեղճ քանաստեղծ, երանի թէ քաղաքականութեամբ չզբաղէիր և զիւրաբոյրք ոգևորութեանդ սե յոռտեսութիւն չհետեւէր նոյն արագութեամբ։

Պէյրուք

Յ. ԹՕՓՃԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՄԱՀՈՐԱՆ ԱՌՋԵՐ

ԱՆՅԱՌԻ ՄԷ ԽՈՐԵՐ ՄԵՊՈՐՍԻ

Իրիկուն մ'էր, Առկոնի մէջ, անսառի մ'խորըր մեկուսի՝
 Զոր պաշտպանած էին մերոնք արեւոյտէն ի վեր՝ քափով...:
 Թշնամիին՝ խառնորդուած դիմադրութեամբ մեր կաշքմբուն՝
 Դադրեցուցած է յարձակմունքն եւ հեռուներն է դիբք բոներ.
 Իր քնդանօրն ա՛լ չի գոռար կասազութիւնն Ասիդասի.
 Ասկէ անկէ մերք կը սուլեն կը ճարնասեն դեռ գնդակներ,
 Կըռլի յետին շրջուկ՝ որմէ լոկ արձագանգը կը սարսուայ.
 Բընութիւնը կը լըռէ սրժագգեցիկ քուփերուն մէջ...:
 Օդին մէջ մերք ընդ մերք հիշեր կը բարձրանան անդոնական՝
 Հոգեվարքի հրօրնդիւններ վիրաւորի կամ հեծկըլտուք...:
 Մահաաւարսուն տեսիլներուն այս արհաւիրքն սփռելու
 Համա՛ր կարծես է տարածեր մութի՝ գիւերն՝ իր վարագոյրն,
 Գիւեր մը քանձոր որուն բեռը կը ննէ՛ դժընդակօրէն
 Այս վայրերուն վըռայ ո՛ւր տեսնենան հիգըր վիժեցաւ:

Դիակներուն մէջտեղ՝ տառկած խոտին վըռայ արիւնագանգ՝
 Հոմերակա՛ն հերոսներ՝ ինկած կուրն մէջ գիրկընդխառն,
 Մահամերձ մ'ահա յոնկարծ հոգի կ'առնէ, կը խըլըրքի,
 Հեւ ի հե՛ւ ու տենդագին՝ աչկերը մեծ մեծ կը բանայ...:
 Ու կ'ուցկընդդէ... միմա՛կ է... միամիտակ սեւ գիւերին մէջ.
 Հետքգնետէ յիշողութիւնը կուգայ տեղը, կը սքափի...:
 Աչիւն առջեւն է հիմա՝ սրիւնամերկ բուն ընդհարումն,
 Գիւրկ գրդկի կուրն այն ահաւոր, ոգորումն այն անեղ անուր...
 Յետոյ անկումն իր վիրաւոր՝ բախումէ մ'վերջ օրհասական...:
 Հիմա արդէն խելաբերած ու գիտակից է վիրաւորն,
 Ու զինք սարսափը կը խեղդէ... զի հասկըցած է ամէն բան.
 Ահռելի վերքէն տրորած ամբողջ մարմնէն՝ արիւնին հետ՝
 Կեանքն ալ տակաւ տըւած խոյս, քէպէտ դանդաղ՝ բայց ապանով
 Մահը կուգայ, մահն որ արդէն կը սառեցնէ կամքն ու կորովն,
 Եւ հեւասպառ զինք կը գընէ յաւերժութեան հետ դէմ առ դէմ...:

Հանդերձեալին մօտ ընդ մօտ այս տեսիլէն սարսափահար՝
 Մահամե՛րձը կը սարսուայ... անմեղ մը չէ՛ բոլորովին.
 Հայրենիքին համար մեռնիլ՝ այո՛, անճա՛ւտ յօծար է ան,
 Բայց ինք բարի բըրխտոնեա՛յ կ'ուզէ մեռնիլ միանգամայն,
 Առասաւնորն խօսիւն ներքեւ՝ որ կը ներէ ու կ'արձակէ՝
 Ան միա՛կ իր Աստուծոյն կ'ուզէ հոգին իր աւանդել...:

Այսպէս զինուորը մեր բարի՝ մանուան առջեւը վերահաս՝
 Կը հընընայ ու կը կառչի իր այս տենչին անձկակաւօրս...
 Զեմ գիտէր ի՞նչպէս՝ յանկարծ՝ զաւհուրանքին տակ զինք նընեղ՝
 Ան անդորրիլը կը զգայ օրհասական իր տագնապին...
 Ու դող ի դող՝ ան կ'ունկընդրէ... Իրմէ երկու քայլ լոկ անդին՝
 Մութին մէջ՝ յա՛մբր, քաւ, անոյշ մի ձայն կ'լքուի զերդ մի սաղմոս...
 Ան երգի ձայնն այս հասկըսուր ուշի ուռով կ'անուայ կ'ստէրէ...
 Երա՞զ մ'արդեօք... բայց ո՛չ, իրեն խիստ ծանօթ է այդ եղանակն...
 Մանկութենէ ի վեր լրտած՝ կրկնած «Հայր մեր»ն է ի՛նչ եւ իսկ...
 Հանդիսաւոր պատարագի մէջ երգըւած «Հայր մեր»ն անոյշ...
 Բայց այն ասե՛ն, — ո՛վ բարութիւն տեսուածային շնորհաց անհառ, —
 Այն որ այս երգը նուիրական այսպէս կ'երգէ դաւերն ձայնով՝
 Մի՞ գուցէ... ո՛վ գիտէ, քերես... ո՛ն, իցէ քէ... քահանայ մ' է:
 Եւ մեր բարի զինուորը՝ զոր այս յոյսն իսկոյն կ'ոգեւորէ,
 Ծունկի կուգայ, գայք ի գայք կ'առաջանայ, եւ զեհաբար
 Սողալով կը խաւիարի՝ գիշերին մէջ՝ հեծեծագին՝
 Դէպի մարդը ցանկացուած՝ որուն ձայնն է իր ուղեցոյց...:
 Ա՛լ խիստ մօտն է անոր... սակայն իր ցաւերուն սասկուրքենէն՝
 Երկիցքս ի՛նչ մնաց որ ան ուշակորոյս իյնար գետին...
 Հուսկ ուրեմըն կը հասնի... կը խոնարհի նա անձկայոյզ՝
 Անո՛ր առջեւ զոր երկնառաք ազատարար մը կը նանչնայ:

Սաղմոսերգուն՝ ծառի մ' շուրթին՝ պառկած է հոն երիքացած...
 Իր ձայնն արդէն կիսահագագ շունչ մըն է սօսկ, մեմունջ մհագիւ,
 Եւ մեր զինուորը՝ վերջին նիզով մը հզօր գալարապիւրի՝
 Կ'նանչնայ զօրին հոգեւոր հայրն՝ արիւնքաքալի՝ իրեն նման,
 Որ եւ իրեն պէս կը մեռնի հաւտնեւեւէն ջարդուվըուր...:
 Ազիկներուն ալէն յայնժամ կը բարձրանայ նիչ մ'աղեստի,
 Սնդոնի՝ եւ խունապի, քան հառ մ'ամբողջ յուզիչ, քրքումն...
 «Հայր սուրբ, հայր սուրբ... կը լրսե՛ս... Ես մանուան դուռն եմ... օգնութի՛ն
 «Խոստովանի՛լ կ'ուզեմ... ի սէ՛ր Աստուծոյ շո՛ւս լրսե՛ ինծի»:
 Հըրա՛ւք... յանկարծ քահանան՝ կողկողագին ձայնին ի լուր՝
 Հոգի կ'առնէ ու կը հըզնի շարժում մ'ընել ու մօտեցալ...
 Ո՛չ ապաւէն ան վերջին պա՛րս մ'ունի զոր հարկ է կատարել...:
 «Խօսե՛» կ'նայնէ, Զինուորին՝ որուն վերջին ժամն է՝ բերնին
 Մէջ բառե՛ր կը պակսին. «Խոստովանիմ... առաջի քա...
 «Տէ՛ր, մեղա՛յ իեզ... վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ...» Ու լրուրքներ կը տրէ:
 Ապաշխարող հոգին արդէն մինչ կը քուչէ՝ «քա՛ւ է, հերի՛ք»,
 Կը մըմընջէ քահանան՝ որմէ նոյնպէս խոյս կուտար կեանքն...
 «Խաղաղութեամբ... Ե՛լ դու երկինք, Ե՛ղբայր... Աստուած... Բեզ կը ներէ.
 Յետոյ կ'իյնայ՝ վերջին անգամ խաչին նըշանը կընկելով.
 Իրիկուն մըն էր, այնտե՛ղ՝ անհառի մ' խո՛րըր մեկուսի:

Քրգմ. Մ. ՏԱՄԱՏԵԱՆ

ՔԱՄԻՅ ՇՎԻԴԿՐՈՒՊԷՐ
 «ՄԵՇ ՊԱՏԵՐԱԶՄԷ՛»

ՍԻՈՆԻ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Տէր Գարեգին Քնյ. Պօղոսեան, Հալէպէն կը շարցնէ.

1. — Շարականներ ընդհանրապէս երեք համարներէ կը բաղկանան. արդ՝ նկատի առնելով զաս զաս երգութիւնը, ինչո՞ւ համար զոյգ (երկու կամ չորս) համար չեն պատրաստած որ սկսուածքը և փառք չօրը միեւնոյն կողմին դայ. հիմայ շատերը առաջին համարը կրկնելով կ'երգեն. ոմանք ալ փառք չօրը առանց նկատի առնելու սկսուածք, ըստ կանոնի, պատկանեալ կողմէ սկսելով, առանց կրկնելու, երեք համար կ'երգեն, որով սկսողը երկու, իսկ զիմացինը մէկ համար երգած կ'ըլլայ:

Ժամանակի խնայողութիւն և կրկնումներ չընելու համար արդեօք հին աստիճան ինչպէս կ'երգէին Մեծացուցէն, Աղումեան, Տէր յեկնիքը, Մանկունքը, և այլն, իրենց կարգին կարելի՞ է ենթադրել որ Օրմնութեանց և Համգոսեան շարականներու նման՝ իւրաքանչիւր կողմ երեք համար պատկեր մը երգելու պէտք, Մեծացուցէն և Աղումեան և այլն, երեք համար Աւագի Դասէն և Տէր յեկնիքն ալ Հաւցին հետ կողման Դասէն կ'երգէին: Ժիշդը ո՞րն է, նկատի առնելով թէ համար մը կրկնել ընական բան մը չէ. թէ զոյգ ըլլալը պէտք լինէր, կրնային չորսական համար շարել:

2. — Պատկ զիրացնելու կարգին ինչո՞ւ համար Մատթոսաց և Խաչի շարականներ կ'երգուին, ի՞նչ պատշաճութիւն ունին: Թէ ձեռնառութեան և թէ նշանորհութեան համար ևս Խաչի շարականներ են ընդհանրապէս երգուածները: Կրնա՞նք ենթադրել որ մեր եկեղեցին պատկի օրհնութեան համար մասնաւոր շարական, երգ չունենալուն յարմարեցուած բաներ են ասոնք: Արդեօք ի հրեան, լուսաւորչեան, Սահակ-Մեսրոպեան զարեւուած եօթը խորհրդոց կարգը չէ՞ր զատուած Պատկի, և երբէ՞ն ի վեր մուտք գտած է: Միւս եկեղեցիներէ՞ր ալ չունէին պատշաճ երգեր որ մերոնք չեն թարգմանած և կարգաւ բաներ ըրած են, լուսարանութիւ կ'ուզեմ:

1

Կարգ մը թիւեր խորհրդաւոր նկատուած են՝ հնուց ի վեր: Եւ երբեք խորհրդաւոր թիւերուն կարեւորն ու ընդհանրացածն է: Այդ է պատճառ որ Շարականներուն պատկերքն ալ երեք տուններով կազմուած են: — Հայաստանի եկեղեցին լուսաւորչեան շրջանին, այսինքն զիրերու գիւտէն յառաջ շարակալն չունի, ոչ ալ զիրերու գիւտէն հտըր: Այնպէս որ նոյն իսկ շարակալն

բարձր վերջին դարերուն ստեղծուած է և անծանօթ է սփեղարուն: Վարդանանց պատմութիւնն զիտենք որ եկեղեցւոյ երգեցումներ կը բաղկանար Սողոմոնեւէ: — Այս մասին տե՛ս իմ Հայց. եկեղեցիւն երգ Դարու մէջ, տպ. Կ. Պոլս, 1912, էջ 16-21):

Այնպէս կ'երեւի թէ հին աստիճան հիմնական Շարականներու պէս զատուորուած Շարականի կանոններ չկային: Ներսէս Շինող կիթի. (641-661) աստին է որ Շարականներ առաջին անգամ կարգի դրուեցան կերպով մը, հետեւալ պարագաներու մէջ: Ներսէս կիթ. Վարդապետի աստիճան առթիւ ներկայ կ'ըլլայ Բագրեւանդի Ս. Յովհաննէս եկեղեցւոյ աշխարհաժողով հանդէսին. և երգեցող վարդանները ուրք հարց կը փոխեն այդ օր. այսինքն մէկ զատեն ըսուածք միւս զատեն չեն կըրնար բնել: Այս ղեպը ցոյց կուտայ թէ երաժիշտներ ազատ էին աւուր պատշաճի երգեր կամ շարականներ գրելու և երգելու, ինչ որ տեղի կուտար անկարգութեան և զայնակողութեան: Եւ Ներսէս կիթ. զայնակողած այդ ղեպէն, ժողովական որոշումով խափանեց այդ ազատութիւնը, և Շիրակայ Գարեւանքին առաջնորդ ձոն Բարսեղ վարդապետին պաշտօն տուաւ որ եկեղեցւոյ մէջ երգուած շարականները ժողովէ, ընտրութիւն մը ընէ ասոնց մէջ և ամփոփէ հատորով մը, որպէս ղի այդ ընտրուած շարականները միայն երգուին այնուհետեւ:

ձոնըտար շարականներու հաւաքածոյն օրինակներ չեն հասած մեզ որ գիտնայինք թէ ինչպիսի շարականներ էին ընտրուածները և ի՞նչ կերպով զատուորուած էին ասոնք, թէեւ ըստ Կիրակոս պատմագրի ձոնըտար շարականները պահուած են մինչև իր ժամանակը (ԹԱ. Դար):

Գալով շարականներու աստիճանին, այսինքն նախնիք ինչպէս կ'երգէին շարականները, Տաթևացիք քանի մը հետաքրքրական տեղեկութիւններ կուտայ մեզ այդ մասին: Ըստ Տաթևացւոյն իւրաքանչիւր պատկերի տունները պէտք է կրկնուին. իսկ Հաւցեան տունները պէտք է երեքնուրեք րացի Գործասունքէն, որուն պէտք է կրկնուին: Տաթևացիք զիտել կու տայ թէ միւս շարականները երեք տունէ բաղկացած են իսկ հարցերը վից տունէ (երկու պատկեր):

Գիտելիք ուրիշ կարեւոր կէտ մըն ալ Սողոմոնեւերու և Շարականներու իրարու կցորդումն է: Բացի Օրմնութիւններէն միւս բոլոր Շարականներ կցուած են սաղմոսներու. այսինքն նախ փոխ մը կ'ըսուի, յետոյ այդ փոխին արձագանգ կուտայ շարական մը նոյն փոխին սկսուածով. այս այսպէս է մինչև հիմայ. իսկ հին աստիճանը այս փոխերը (սաղմոսները) կ'ընդմիջուէին շարականներով, չորս չորս տուն փոխ (Սողոմոս) կը ըսուէր և մէկ տուն շարական. այսինքն մէկ պատկեր (երեք տուն) շարականի համար 12 տուն փոխ: Երբեմն ալ փառք և Այժմ եւ միւսք մէկ զատեն կ'ըսուի, որպէս զի ո՞ր Դասը որ սկսած է շարականը նոյն Դասը աւարտած ըլլայ զայն (ՏԵ՛ս Գլխ. Հարմանց, էջ 636-37):

Շարականներու սաղմոսախառն աստիճան

(*) եկեղեցագիտական լեզուով պատկեր կը նշանակէ օրուան կամ շաբթուան պատկերը, պատշաճը, աւուր պատշաճին տօնակարգի, եւ այլնի կողմէն, եւ միանգամայն այդ օրուան յատուկ շարականը կամ շարականները իւրաքանչիւր հատուածը երեք տուն երգով:

հետքերը մնացած են թէ՛ շարականներու մէջ և թէ՛ նոյն իսկ գործնականին մէջ այժմ. այս վերջինին համար բաւական ըլլայ յիշել ծաղկազարդի երեկոյ Խամարեցո՛ւ և Ապրեցո՛ւ փոխերուն ընդմիջումը շարականներով: Իսկ հին կերպին հետքերը տեսնելու համար բացէ՛ք Շարականը, գտէ՛ք պահոց **ԲԱ** Օրհնութիւնը (Յամենայն ժամ աղաչանք իմ այս են) և զիտեցէ՛ք երկրորդ պատկերը, որու առաջին տունը կ'սկսի այսպէս՝ . . . քիւնս իմ: Ողորմեա՛ իմն Աստուած, երկրորդ տունը՝ . . . տապալեալ: Ճամապահք՛ քո ուղիղ են: Նոյն Օրհնութեան հինգերորդ պատկերին առաջին տունն ալ կ'սկսի . . . քիւնս իմ: Մեղայ լեզ Տէւ: Ասե՛ք բոլոր Յիսներորդ Սաղմոսին (Ողբ մեա ինձ աստուած) 1, 9, 15 տուններուն վերջին բառերը կամ բառամասերն են:

Ինչպէս կը տեսնուի այս բացատրութիւններէն երեք տունով շարականներ պիտի երգուին կրկնումով որպէս զի ձեր մատնանիշ բրած անպատեհութիւնները տեղի չունենան:

Այս կրկնումին ապացոյցը սա է որ նոյն իսկ այժմ, մէկ պատկեր (երեք տուն) շարականի մը առաջին տունը կը կրկնուի որպէս զի Փառք սկսեալ կողմին իշնայ:

Շարականներուն տունները կրկնելու և երեք-նելու սովորութիւնը մնացած է մինչև հիմայ:

Եւ շատ լաւ կը յիշեմ թէ Անթէպի եկեղեցւոյն մէջ, մեր ժանկութեան, նշնդեան Հարցը Աւագ սուգանի վրայ կ'երգուէր երկու կողմէն, կրկնումով կամ երկընումով: Եւ այժմ ալ Աւագ **ԵՃ**. առատուն, Ալաւախաղաց Արմախան կարգին շարականները (Ջարհուրեալ, Ամենակալ), ըստ Տօնացոյցի, պէտք է երգուին եւիցս կրկնելով: Դիտելի է որ այս շարականները ծնրադիր կ'երգնէ. և Տաթեակցին կ'ըսէ թէ Ողորմեա՛ շարականներն ալ ծնրադիր կ'երգուէին իր ատեն:

Երեցս կրկնելու զրութիւնը միայն շարականներուն յատուկ չէ. Սուր Աստուածք, Սուր Սուրբ, մաղթանքներու Տէր ողորմեաները, ճաշուի Ողորման ներք, Աւագ ուրբաթ գիշեր Այսօր անճառ շարականին հատուածներուն սկիզբը Սաղմոսներ (Եփրայիմ, Կայրն), Հրամարիմը, Չեռնազրութեան ատեն Աստուածային եւ երկնաւոր շնորհ, Ջրօրհնէքի և Գերեզմանօրհնէքի Օրհնեցիները, Կայրն, եւիցս կը կրկնուին, եւ այս բոլորը ցոյց կուտայ թէ երեւ թիւը, Ամենասուր երոգութեան խորհրդաւոր թիւը, մեծ դեր կատարած է շարականներու եռատուն պատկերներու կազմութեան և երկուս կրկնուելուն մէջ:

Իբրեւ հետաքրքրական զիտել կուտանք թէ նոյն իսկ այսօր մեր Ս. Յակոբայ Տաճարին ժամերգութեանց մէջ Մանկունքներն ու Համբարձիւնները կրկնումով կ'երգուին:

Այս բացատրութիւններով կը շարունակեն ձեր հարցումները, և հարկ չի մնար աւելորդ ենթադրութեանց:

Մեծացուցէ շարականներու մասին անոգում չէ գիտեալ թէ ի սկզբան միայն կիրակի օրեր կ'երգուէին ատոնք, եօթնեակի միւս օրերուն ալ երգուելը ժեղ գարուն սկսաւ:

Ամենէն հնագոյն Մատոցը որ հասած է մեզ, վենետիկի Միխիմարեան Հարց երկաթագիր ձեռագիրն է, որ կը համարուի Թեղ զարու գործ: Արդ՝ այս Մաշտոցին մէջ Հոգեմանգիոսի, Մկրտրեան, Խաչափոխ առնելոյ, Պատկ աւրննելոյ, Ջուր աւրննելոյ կանոններուն մէջ ամենեւին շարական չկայ. բոլորովին սաղմոսներ են կարգացուածները կամ երգուածները. միայն Թաղման կանոնին մէջ կ'ըսուի. «Եւ ապա իջուցանեն ի գերեզմանն ասելով՝ Հաւատ ունելով շարականաւ. Հաւատ ունելով նոյն խաղ. Սաղմոս՝ Միրեցի գիւրուիցէ. զկնի Փառք ի բաճումնս, զի միխիմարեցեմ զվեսպակեմնս: Ժեղ գարուն է որ շարականներ կ'սկսին յետուի այս կանոններուն, կիլիկիոյ մէջ, և բնական է որ յաճախեալ տեսակէտէն ընտրուած և յետուած շարականներ են ատոնք, և ոչ թէ մասնաւորապէս գրուած և երգուած:

Սրինակի համար, այն Մատոցը, որ ԴՏԻՄ տպագրուեցաւ վենետիկ, Յիսուսի չափ ձեռագիրներու համեմատութեամբ, նշանօրհնէքի կանոնին երկու շարական գրած էն **Ա. Է. Է.** մի Խորհուրդ անճառ ծածկեալ յաղագի յալիսեանց, Աւետումի՛ շարական մը շատ յարմարութեամբ ընտրուած. իսկ երկրորդը՝ ծանօթ նշանաւ ամենայադ խաչիւղ քո: Նշան — Խաչ, կը յարմարի նշանաւորին, և խաչը ինքնին խորհրդաւոր է: Պատկ, բաղ, հաւա, Կայրն բառեր ևւ զաղափարներ ունեցող շարականներն ալ շատ յարմար տեսնուած են, վերջապէս պատկ, բաղ՝ մարտիրոսաց պատհին հետ խորհրդաւոր զօգորդութիւն մը կը թելադրեն:

Այս բացատրութիւններէն ետքը այլեւ ինքնին աւելորդ կը դառնան ուրիշ ենթադրութիւններ թէ արդեօք պատկը եօթը խորհրդոց կերպը չէ՞ր անցած, Կայրն, Սահակ-Մեսրոպի ատեն, որովհետեւ եօթը խորհուրդներու բանաձեւումը զոյնութիւն չունի նախկին եկեղեցւոյ մէջ: Գլխաւոր երկու խորհուրդ ունի եկեղեցին, Մկրտութիւն և Հաղորդութիւն, և Մանդակունին այս երկուքը կը ծանշնայ:

Բ. Ե.

ԷՋ ՄԵՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԵՑ ՀԱՅ ՊԱՏՄԱՆՔԱՆԵՐ

ԱԶԳԱՊԱՏՈՒՄ

ԵՒ

ՌՈՒՍԱՀԱՅ ԿԱԼՈՒԱԾՆԵՐՈՒ ԳՐԱԻՈՒՄԸ

Խրիմեանի Կարողիկոսութեան եւ Ռմանեանի Պատրիարքութեան ընթացին՝ ռուս պետութիւնը գրաւեց Էջմիածնի եւ առհասարակ Ռուսահայոց եկեղեցական կալուածները:

Ի՞նչ էր բուն եւ ներքին պատճառը այս բռնաբարութիւն, ռուս կառավարութիւնը ի՞նչ կերպով զործադրեց գրաւութիւն օրէնքը, Հայութիւնը ի՞նչ բողոքներ եւ ի՞նչ դիմադրութիւններ ւրա իր եկեղեցւոյն ու Ազգին իրաւունքները պաշտպանելու համար, եւ թէ վերջապէս, երկու տարւան գրաւումէ մը ետք, ի՞նչպէս վերանաստեղծեցան Հայոց եկեղեցւոյ իրաւունքները:

Այս բոլոր հետաքրքրական դէպքեր ու խնդիրներ ամփոփ բայց ըման պատմագրութեամբ եւ Ռմանեանի գրչով, իր ԱԶԳԱՊԱՏՈՒՄին մէջ:

Եւ մենք շատ բարեպաշտեմ կը համարինք ՍԻՌՆԻ մէջ արտասպել ԱԶԳԱՊԱՏՈՒՄին այդ հաստատումները, իրենց բոլորովին ալքամէութեան պատճառաւ: Վասն զի ՍԻՌՆԻ ընթերցողները պիտի տեսնեն թէ շատ մօտիկ անցեալի մը մէջ, Զարեմ Ռուսիան, իր բոլոր անով ու զօրութեամբ ի՞նչպէս տեղի տուաւ Հայ Ժողովուրդին օրինաւոր բողոքներուն եւ նուիրական իրաւունքին առջեւ, եւ թէ արդի Խորհրդային Ռուսիա, ինչպէս նաեւ Խորհրդային Հայաստան, ի՞նչ դասեր պիտի կրնան սորվիլ այս շատ մօտիկ անցեալի պատմութենէն:

Վասն թէ որ ո՛չ միայն հետաքրքրութեամբ պիտի կարդացուին ԱԶԳԱՊԱՏՈՒՄին այս էջերը, այլ նաեւ պիտի ըմբռնուին խորունկ հանդիմանումով մը: Վասն զի Հայ Ժողովուրդի միաձայն կամքին ու իրաւունքին յաղթանակովն է որ կը կենդանի այդ գրաւումներուն պատմութիւնը:

ԱԶԳԱՊԱՏՈՒՄԵՆ

Արտասպառած այս էջեր նաեւ գաղափար մը կուտան ՍԻՌՆԻ ընթերցողներուն, թէ Ռմանեան Մրբազան ինչ ոնով եւ ի՞նչ ոգիով գրած է մեր ժամանակներու ազգային-եկեղեցական պատմութիւնը, իր ԱԶԳԱՊԱՏՈՒՄին այս ՎԵՐՋԻՆ Մասին մէջ, որուն տպագրութիւնը զբերէ հասած է 100-է 125 ժօրմա:

Բուն հեղինակին գրչէն ելած մասը պիտի ըլլայ 120-125 ժօրմա:

Ասոնց վրայ պէտք է աւելցնել *Բովանդակութեան*, *Մտեմնագրութեան* եւ *Յետմտ. Զանկերը*, եւ այլն:

ԱԶԳԱՊԱՏՈՒՄին սկիզբը պիտի զարդարուի Նուպար Փաշային, Պօղոս Նուպար Փաշային եւ Ռմանեան Մրբազանին պատկերներով:

ԱԶԳԱՊԱՏՈՒՄը կը տպագրուի ՀԱԶԱՐ օրինակ միայն: Ապստարանները կանխիկ են: Այժմ ՄԷԿ ԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ՈՍԿԻ կամ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՀԻՆԳՏՈՒՄ: Տպագրութենէն եւ հրատարակութենէն ետք պիտի աւելնայ զինք:

բէն ազատած կործակելով Ռուսիոյ ծանրագոյն հալածանքին հանդիպած և շուտաւորէր, առ ժամս կը զոհանար նոր օրէնքը Մայրաթոռոյ կողմէն հրատարակութեան չտալով և վիճակներու չհաղորդելով, մինչև որ զործը որոշ ձեւ մը առնէր: Իսկ Գալիցիոյ շահ և փոքրէն զործելու հետամուտ (ԴէՊ. 33), խիստ հրամաններ կը հասցնէր ուղղակի եկեղեցականներու, վանահայրներու, առաջնորդներու և փոխանորդներու ստիկաններու միջոցով, և խաղախ հեծակներու և խլամ գիւղապահներու ջոկատներով. զի կը կարծէր և պետական շրջանակներու ալ վատանցուցած էր, թէ կաթողիկոսը ծեր ու տկար է և շուտով կը համակերպի, ժողովուրդն ալ իւր եկեղեցականներէն զոգուած է և ուրախութեամբ կ'ընդունի (ԴէՊ. 34). քայքայ ճիշդ անոնցմէ կը սկսէր գիմարդու թիւնը: Գաթողիկոսը ընկճելու համար ուղղակի Պոլսէն հեռագիր կը հասնէր օգոստոս 3'ին, օրէնքը անշաղկապ զործադրելու եւ ծանր հետեւանքներու առիթ հաւաքու (ԴէՊ. 43): Իսկ իւրիմեան կը պատասխանէր օգոստոս 6'ին թէ զործը կրնար միայն ինչ-ինչ շահ և փոքրէն զործելու հետ համար, այժմ նախարարութենէն կը խնդրէ ինչ-ինչ շահ և փոքրէն զործելու հետ համար, այժմ նախարարութենէն կը խնդրէ ինչ-ինչ շահ և փոքրէն զործելու հետ համար (ԴէՊ. 44), և նախարարէն պատասխանը ուշանալուն վրայ օգոստոս 10'ին ուղղակի կայսեր կը հեռագրէր, աւելցնելով բացատրութիւնները անշահ մատուցանելու պարագան: Ասոր վրայ 12'ին Պոլսէն կը պատասխանէր թէ յետագոյնիս և կայսեր ներկայանալու առաջարկները մերժուած են (ԴէՊ. 45), և բացատրական խիստ գրութիւն մըն ալ կը յղէր, թէ այդ առիթն ինչ-ինչ շահ և փոքրէն զործելու հետ համար, այժմ նախարարութենէն կը խնդրէ ինչ-ինչ շահ և փոքրէն զործելու հետ համար (ԴէՊ. 46): Իւրիմեան բաւական ոգևորուած էր զանազան կողմերէ յայտնուած յորդորներով, որոց կը ձայնակցէր եւրոպայի զաւանկցական կեդրոնէն բղիւսած կոչ մը, թէ պէտ քիչ մը պոռոտախօս ոճով զրուած (ԴէՊ. 76-78), և այլ ևս յայտնի գիմարդութեան որոշումը առ-

ւած էր, զի օգոստոս 4'ին պաշտօնական կոնգակով սինոդին կը հրամայէր օրէնքը չհրատարակել և զործը սահմանափակել ու պէտք եղած հին վաւերապիւրները պատրաստել (ԴէՊ. 36 և 83), և օգոստոս 7'ին նոյն ուղղութեամբ ընդարձակ պատասխան մը գրեց Կ. Պոլսոյ պատրիարքին, նոր վաւերագիրներու պատճեններն ալ յարակցելով, իւր ուղղութիւնը զօգնելով, և թեմակալներն ու վանահայրները ու փոխանորդները հաւատուած ժողովի հրաւիրած ըլլալը ծանուցանելով (ԴէՊ. 82-84): Միանգամայն զատ զատ կոնգակներով սինոդին և վեց թեմակալներուն կը հրամայէր ոչ մի կերպով նոր օրէնքին զործադրութեան մասնակից զրուանել (ԴէՊ. 37): Ծանուցուած ժողովին նախ կը գումարուէին թեմակալներ և սինոդականներ 9 հոգի, Սուքիաս եպիսկոպոսի նախագահութեամբ, և օգոստոս 9'ին հրամանին համակերպելով հրաժարականին կը մատուցանէին, որ ստիպել ընթացք չէր ունենար: Երկու օր ետքը օգոստոս 11'ին կը գումարուէին վանահայրներ և փոխանորդներ 22 հոգի, զարձեւալ Սուքիաս եպիսկոպոսի նախագահութեամբ, և կայսեր հաւատարմութիւններն վկայելով կը խոտաւանային զործադրութեան շտապակցի (ԴէՊ. 131-133): Նման յայտարարութիւն մըն ալ ամբողջ միաբանութիւնը կը ներկայէր (ԴէՊ. 129-130) յուլիս 30'ին: Իսկ Կ. Պոլսոյ պատրիարքը կանխած էր Տաճկահայոց բողոքին պաշտօնականութիւն և ծանրակշռութիւն տալու համար օգոստոս 5'ին Կ. Պոլսի գանուղ եպիսկոպոսները ժողովի գումարել ներկայութեամբ 12 անդամոց, որք էին ինքն Օրմանեան, Մեսրոպ Սուքիասեան, Բարթողիմէոս Չամբիւհան, Գրիգորիս Յովհաննիսեան, Վահրամ Մանկուհի, Տիմոթէոս Սափրիչեան, Եղնիկ Ապահունի, Հմայեակ Դիմաքեան, Մկրտիչ Վահագեան, Գեորգ Երեցեան, Ներսէս Աստուհան և Գարրիէլ Ժէվահիրճեան եպիսկոպոսներ (ԴէՊ. 84): Լոկ եպիսկոպոսներով ժողով գումարելու ձեւը նախադասուեցաւ, զի զործը ընդհանուր հայ եկեղեցւոյ և ուղղակի Մայրաթոռոյ հետ կապ ունէր, և զի սահմանադրական վարչութեան կրօնական եւ քաղաքական ժողովներուն նշանակութիւնը նուազ էր ուսական կառավարութեան աչքին: Այդ ժողովին մէջ նկատի առնուեցաւ

թէ Մայրաթոռոյ և բոլոր ուսանող եկեղեցեաց և վանորէից և վարժարանաց շահաւէտ և անհրաժեշտ բաները զանազան և ընդունուած են իրր ընդհանուր պատշաճ և անհրաժեշտ բաները (ՊՈԼ. 21), որով իրենք ալ իրր նոյն եկեղեցեաց եպիսկոպոսներ և նոյն աթոռի միաբաններ իրաւունք ունին իրենց ծայր լսելի ընել տալ: Այդ սկզբումը որոշուեցաւ յիշեալ գոյքերու սեփականութեան համար և մատակարարութեան համար ամենուն ըստորագրութեամբ գրել ամենայն Հայոց կաթողիկոսին և ուղղակի գիմել Ռուսաց կայսեր և ծանուցանել Ռուսաց դեսպանին, և պատրիարքին յանձնուեցաւ գրութիւնները պատրաստել և առաքումները հոգալ: Կաթողիկոսին գիրը շուտով պատրաստուելով անմիջապէս ծանարայ հանուեցաւ (ԻԷՊ. 84-85), իսկ կայսեր ուղղակիք գիրը դադարէն պատրաստուեցաւ և հայերէնի վերածուեցաւ, թէ՛ ուղղային լեզուն պահելու և թէ՛ բոլոր ստորագրողներուն մտաշնորհքը համար, և նոր դումարման մէջ կարգուեցաւ և հաստատուեցաւ օգոստոս 21-ին, և երկու լեզուով ընդօրինակուելով և ստորագրուելով յղուեցաւ (ԻԷՊ. 91-95) ուղղակի կայսերական պալատան նախարար Ֆրիսխիքսի դեսպանին խոհրդով որ յարմարագոյն դատեց զօրծակից չերեւնալ, իսկ Իվան Չենովիէզի դեսպանին յանձնուեցաւ ընդարձակ գաղղիներէն յիշատակագիր մը սեպտեմբեր 9 թուականով (ԻԷՊ. 95-106), որուն համեմատ նա ալ արտաքին զօրծոց նախարարութեան տեղեկագրեց յոյժ նպատակաւ ոճով, զի Գալիցիոյ ուղղութիւնէն տարակարծիք ըլլալը քանիցս առանց քաշուելու յայտարարած էր:

Պ.

ՊԱՏՐԻԱՐԺԱՐԱՆԻ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կ. Պոլիս գտնուող եպիսկոպոսներ կաթողիկոսին ուղղուած գիրով կը յանձնարարէին նոր օրէնքին զօրծաղբութիւնը արգիլելու համար Ռուսաց կայսեր գիմել, և կը թկոյգրէին յիշեցնել յատուկ օրէնքով ապահովուած իրաւունքները, պաշտօնական յայտարարութիւններով հաստատուած սկզբունքները, ժողովուրդին բարեպաշտական զգացումներուն քաղաքական հաստատութեան հիմ

ըլլալը, եկեղեցական կալուածոց և գոյից զաշտոյցներուն դէմ արձակուած տհաղին նրդովքները, հայրապետական իշխանութեան պէտք եղած անհրաժեշտ պահանջները, և ալ նմանօրինակ կէտեր, և կը խոստանային իրենք ալ զորքէն և զֆէլդ-շերտէն և զբոլոր զանազան զինուորներէն և զբոլոր զանազան զինուորներէն և զանազան զինուորներէն (ԻԷՊ. 85): Իսկ կայսեր ուղղուած օգոստոս 21-ի ուղերձով պատշաճ յառաջարանէ մը ետքը՝ կը յայտարարէին թէ գոյից մատակարարութեան մշտնջենաւոր դադարումը համագոր է սեփականութեան դադարման, և այդ ալ հաւասար է իրաւունքին ջնջուելուն, և հայ եկեղեցեաց իրաւունքին ջնջուելուն ալ եկեղեցեայ դադարումն է, և իսկանքն է զայն է շինուած բնաց զբոլորէն: Իսկ իրենք և իրենց ծայրակից բոլոր եպիսկոպոսներ և թեմակայներ երգումը պարտաւորեալ ըլլալով իրենց եկեղեցեայ պաշտպանութեան՝ յայտնէ հաւանքին ընդդէմ է զանազան և զանազան ընդդէմ է զանազան ընդդէմ ըրած պիտի ըլլային եթէ լսէին: Կը յիշեցնեն ևս թէ Ռուսիոյ մէջ գտնուող բոլոր կրօնքներ իրենց կրօնական պաշտօններուն ձեռքով կը մատակարարեն իրենց սեփականութիւնները, և հայ եկեղեցին ալ պէտք է նոյն կերպով մատակարարուի, մանաւանդ որ Ռուսիոյ հայ եկեղեցիներու բոլոր գոյքերը արդիւնք և սեփականութիւն են ընդհանուր հայ եկեղեցեայ և ոչ լոկ Ռուսահայոց, ինչպէս պօլժէնիէն ալ կ'ընդունին: Վատտն են որ եթէ այդ գիտութիւններ կանխաւ զեկուցուած ըլլային նոր օրէնքն իսկ կազմուած չէր ըլլար: Կը վկայեն թէ Հայեր իրենց եկեղեցին պահելէ զատ ուրիշ ձգտում չունին, և կը մերժեն իրենց վերագրուած անուղիղ մտայնութիւնները, կը յիշեցնեն Հայերու կողմէ ոռոսական պետութեան ընդարձակման և զարգացման համար մատուցուած ծառայութիւնները, կը խնդրեն հրահանգները և զանազան բանաբանները (ԻԷՊ. 91-95): Դեսպանատան մատուցուած սեպտեմբեր 9-ի յիշատակագիրը կը սկսի յայտարարել թէ ինչպէս եկեղեցեայ սեփականութիւնը է իւրացած և յանձնարարած հաստատուած իրաւունք կը կազմէ, պօլժէնիէն ալ զայն ընդունած է, հակասական կը գտնէ նոր օրէնքին սեփականութեան իրաւունքը պահելը և մատակարարու-

գլխավորներէն Սարգիս Փօթոյեանը, և Ղա-
րատուզու գիւղի Գարեգին քահանայն, և
խեղդաման բրեր ևն Կորս գիւղի Խաչատուր
քահանայն, օրէնքին զօրծաղրութեան հա-
մակերպելուն համար (ԴԷՊ. 252): Մինչև
իսկ Խրիմեանն ալ մասնաւոր նամակի մէջ
կը գրէր թէ քանի մը օգտակար եղած ըլ-
լան այդ խնդիրները: Սակայն պատ-
մական եղելութեանց հետեւելով զմասար
չէ տեսնել, թէ կուսակցական ձեւով և
ազաւով չարժուիներէն քաղաւած օգուա-
ները, եթէ իրօք ալ եղան կեկեղեցական յու-
զումին մէջ, աւելի մեծ եղան անոնցմէ յու-
սաջ եկած վնասներն ու վտանգները: Ե-
կեղեցւոյ պաշտպանութեան համար մղուած
պայքարին ինչպէս Գարեգին Քաչա-
ղեան (ԴԷՊ. 195, 196, 198), խնդիրը իւր տեսակէտէն
խախտեց, և պաշտպանողական ձեւին յար-
ձակողականի փոխարկու իր զօրծին խելու-
թիւնը չփոխեց, հայ տարրին դէմ թաթա-
րական տարրը դիմելու պատճառաւ կազ-
մեց, և ազգային կրօնատներու ու վնաս-
ներու առիթ ընծայեց, և դաշնակցական
ոյժը իւր մէջը ոչնչացուց, որ եթէ Ռուսա-
հայոց մէջ աճելով Տաճկահայոց պիտի նը-
պատէր, Ռուսահայոց վրայ ալ, հարածանք-
ներ, բռնադատութիւններ, աքսորանքներ,
զատաւտաններ և զատապարտութիւններ
հրաւիրեց, և ինչպէս Գարեգին Քաչա-
ղեանը շէշում Գարեգին Քաչաղեան և Գարեգին
Քաչաղեան կարծեցնել տուաւ (ԴԷՊ. 204): Իրաւ
դէմընդդէմ մրցումը ժամանակ տնցնելով
թուլցաւ և եղերական հետեւանքները նը-
ւաղեցան, սակայն տեղական կոռումբարու-
թեան միտքէն չջնջուեցաւ Հայոց հանդէպ
կասկածոտ և զսպողական ընթացքը, որուն
տեղի տրուած չէր ըլլար, եթէ կուսակցու-
թիւնը զործի խառնուած չլլար, կամ զոնէ
խառնուած ատեն խնդիրն օտարոտի ձեւեր
և պարագաներ չխառնէր: Տէրրէ (terreur)
ըստածը, որ է սպառնալիքով ահաբեկել,
և զօրծաղրութեամբ սպառնալիքը զօրացը-
նել, զոր դաշնակցականութիւնը իր պար-
ծանք կ'իրացնէ (ԴԷՊ. 251), չենք կար-
ծեր որ եկեղեցական գոյնը խնդիրը լուծե-
լու խիական փաստն եղած ըլլայ, մինչ ընդ-
հակառակն Ռուսահայերը հալածանքի և
նեղութեանց ենթարկուելուն իրական առի-
թը տուաւ: Գալիցին կոռումբարուական

վրայ 1903 հոկտեմբեր 14-ին կատարուած
դաշնահար մահափորձը (ԴԷՊ. 253), Գա-
լիցինը շկտեցուց իւր բռնաւորական ձեւ-
նաբեկներէն, և Անարէէլ նահանգապետի
(ԴԷՊ. 258) և Բօգուսլովսքի գաւառապե-
տին (ԴԷՊ. 263) և Բըկով գնդապետին (ԴԷՊ.
264), և ուրիշ քանի մը լրտեսներու նպա-
նութիւնները (ԴԷՊ. 265) շնուաղեցին տնի-
րաւ պաշտօնեաներու թիւը, երբ աճեցու-
ցին Ռուսահայոց վրայ կատարուած փոր-
ձանքներուն դէպը:

2.

ԴԻՍԱԴԱՐՔ ԳՈՐԾՈՒՆԵՐԻՅԻՆ

Երբ կուսակցական չարժուիները
կովկասի մէջ խնդիրն իսկութիւնը կը
խանդարէին, խաղաղ դիմադրութեան նախ-
նական ձեւ խափանուած չէր բարձր չըջաննե-
րու և տրտաւածման չըջանալներու մէջ, և
կը շարունակէր օրինական դիմաւորութիւնը, հա-
մադիւ յորդորակներով և ողբերկով քաջա-
րութիւններով, որոնք ամէն կողմերէ կը
հասնէին Խրիմեանի, որպէսզի տեղի չտայ
և ոչ ալ տեղէն կամ պաշտօնէն չհեռանայ,
այլ կրաւորական և խաղաղ դիմադրութեամբ
անեղծ պահէր սկզբունքն ու իրաւունքը:
Նոր օրէնքին ազգած ցնցումը մինչև նոր
աշխարհ հասած էր, և Ամերիկայի, Փրո-
վանսի և Շվեյցարի և Ռուս քաղաքներէ բո-
ղոքախառն քաջալերականներ կը հասնէին
(ԴԷՊ. 68-69), Պոլսի տարաւ, Եգիպտոս, Պարս-
կաստան, Հնդկաստան իրենց ձայնը կը
բարձրացնէին (ԴԷՊ. 69-76), Թուրքիոյ և
պիսկոպոսներ և առաջնորդներ Կ. Պոլսէ
յղուած գրութեան համերաշխութիւնին կը
յայտարարէին, որոնք հետզհետէ Մայրաթոռ
կը յղուէին, Կիլիկիոյ կաթողիկոս Խաչա-
ղեան, Երուսաղէմի պատրիարք Վահագնա-
եան, նախորդ պատրիարք Իգմէրլեան (ԴԷՊ.
86), իրենց հեղինակաւոր ձայնով Խրիմե-
ան կը սրտապնդէին: Օրմանեան շարունակ-
եալ թղթակցութեամբ եղելութեանց ամէն
մանրամասնութիւնները կը հաղորդէր (ԴԷՊ.
106-112), Կ. Պոլսի գանուղ եպիսկոպոս-
ներ Ռուսաց կայսեր մատուցած ուղերձին
պատասխանը ուշանալուն և հետզհետէ բըռ-
նութեանց և բռնադատութեանց լուրեր հաս-
նելուն վրայ, նոյեմբեր 12-ին երկրորդ ու-
ղերձ մըն ալ կը յղէին կայսեր, որուն մէջ
զօրծածուած բռնութեանց դէմ կը զանգա-

տէին, թէ նոր կարգադրութիւնք պէտք է
 լին յայտնադէմ, և միւրի միւրաբար համարելն մար-
 քի, թէ ընդէր լաւան յանձն առնէն անձն ու-
 ձել զպարէն: Ուրիշ տեսութեամբ մըն ալ կը
 հաւատաւորն թէ հայն էինքաւ է շարք միայն
 լաւն էրէն և լաւն էինքաւ էրէն, և թէ նա-
 րքաւ էրէն և համարէ զմիայն յիշմարի ընդ-
 քէն էինքաւ, և չկրնար գործակցիլ սրբ-
 բնադրութեան: Ուրիշ շատ փաստերով կը
 քննան եպիսկոպոսներ կայսեր խղճին և և
 հաւատաւորն վրայ ազդել, որ դադարին օ-
 րէնքին գործադրութիւնը և գործադրութեան
 բանութիւնները, զորս համառօտակի բայց
 համարձակ կը թուարկեն (ԻԼՊ. 112-115):
 Կիլիկիոյ կաթողիկոսն և Երուսաղէմի պա-
 տրիարքն ալ կայսեր հասցէին մէկմէկ ու-
 զերձ հասուցած էին պատրիարքին, զորս
 Օրմանեան գաղղիկներէն թարգմանելով կը
 յղէ հասցէին (ԻԼՊ. 116) և արքունեաց
 նախարարը նոյնմըն 26'ին և զեկտեմբեր
 2'ին պատմադրութեամբ Օրմանեանի կը հա-
 զորդէր կայսեր ուղղուած բոլոր զիրերուն
 կայսեր յանձնուած ըլլալը (ԻԼՊ. 127), բայց
 միթաբական արդիւնք մը չէր լսուիլ տա-
 կաւին, ընդհակառակն լրագրական տեղե-
 կութիւն մը կը հաղորդէր թէ պարտաւոր
 լինէինք (ԻԼՊ. 116): Բայց կաթողիկոսն
 ալ կը հաւատաւոր թէ էինքաւ և լաւանքն
 լաւանքն արքուն Էրէնքաւ է իրենց կողմէ
 (ԻԼՊ. 124): Ասոր հետ մէկտեղ կաթողի-
 կոսը կը տեղեկացնէր, թէ օրշափ ալ օրա-
 պահիկի միջոցներէ ալ զրկուած է ամբողջ,
 սակայն զերմեանց ազգայիններ արքուն
 քէնքաւ և հաւաքէնքաւ, և միտարնութիւնն
 ու ճամբարներ չլինէն և չաւար արքուն և
 յանքաւքաւ պէտքն (ԻԼՊ. 119): Միւս կողմէ
 Կ. Պոլսի կը յանձնարարէր թէ պէտք չէ կա-
 ռավարութենէ դրամ ընդունիլ, եթէ տալ
 իսկ ուղուի (ԻԼՊ. 117): Կը յանձնարարէր
 ևս մէկ կամ երկու կարող անձեր ունենալ
 Պետրոսը, որ կարենան տեղեկանալ և
 տեղեկացնել կատարուած անցուդարձերը,
 և ծանօթութիւններ քաղել Պօլսմէնիէի
 մուծուելիք փոփոխութեանց վրայ, և թա-
 խանձանք կը խնդրէր միտքէ հանել հը-
 բաժարելու կամ հեռանալու կամ ամբողջ տե-
 ղափոխելու խորհուրդները (ԻԼՊ. 121-124):
 Այս ցրիւ տեղեկութիւնները բաւական կը
 սեպենք Էմիւնանայ Մայրաթոռին վրայ Կի-
 րող տաղնապին նկարագիրը զմեկու առանց

շատ մանրամասնութեանց մտնելու: Երկու-
 եան կաթողիկոս կացութեան ստատականալը
 տեսնալով և անձամբ Պետրոսը կրթալու
 արաժեութեան գրացուելուն վրայ, շատ ըն-
 գարծակ (ԻԼՊ. 137-165) բացատրական զը-
 բութիւն պատրաստել կուտար, նոր օրէն-
 քին տրամադրութեանց և հետեանաց, Հայ
 եկեղեցւոյ իրաւանց և կանոնաց, և օրէն-
 քին իր պատճառ ցուցած ենթադրութեանց
 վրայ: Պարունակութիւնը վերագոյնդ զը-
 ւած կամ քաղուած տեղեկութեանց համա-
 ձայն ըլլալուն, նորէն քաղել տեղորդ կը
 սեպենք: Բացատրական զիրը զեկտեմբեր
 12 թուակիր նամակով մը կայսեր կը յղէր,
 խնդրելով նկատի առնել իւր զիրը և յա-
 տակ յանձնաժողով մը կազմել այդ գործին
 քննութեան համար, և իրեն ալ ձայն տալ
 նոյն ժողովին մէջ, որպէսզի արդարութիւն
 և ճամբարութիւն երեւան զան և զայ-
 թակողութիւն ու տաղնապ վերջ գտնան
 (ԻԼՊ. 134-137): Սակայն այդ արդար խն-
 դրանքն ալ նկատի չէր առնուի, այնպէս
 որ 1903 սեպտեմբեր 2'ին Բաղուի մէջ ըս-
 ցիկըր տաժ արձակ համարձակ զիմադրու-
 թեան տարեգործին, 1904 սեպտեմբեր 2'ին
 կուսակցական մարմինը հայերը կը հրահը-
 բէր զիմադրութեան վրայ հաստատուն
 մնալու (ԻԼՊ. 198-200): Բայց տակաւին
 չուտով չվերջացու տաղնապը, ինչքեր և
 կալուածներ գրաւելու համար թափուած
 հայու արիւնք, բողոքող զոհերը, զիմադրաձ
 ըմբոստացումները զրեթէ տարի մը ևս չա-
 բուանակցին, ցորչափ Գալիցիոյ իր պաշտո-
 նին վրայ մնաց, և բունութեամբ ժողովուր-
 զը զսպելու և յուսադրութեամբ կառավա-
 րութիւնը խտրելու ձեռնարկը շարունակեց:

Է:

ՈՒՆԴՈՒԹԵԱՆ ՅԵՆԱՆԵՐՈՒՄ

Ռուսահայոց վրայ հասած տաղնա-
 պին իրեւ հեղինակ և գործադիր մատ-
 նանիշ եղած է Կովկասի կառավարչապետ
 Գալիցիոյ. սակայն նա չէր յաջողեր եթէ ի-
 րեն հովանաւոր և քաջաբերող չունենար ներ-
 քին գործոց նախարար Պլէզին, որ ոչ միայն
 կայսեր վրայ կ'ազդէր պէտք եղած հրամա-
 նները արձակել տալու, այլև Գալիցիոյ կը
 պաշտպանէր և բուն հրահանգներով կը
 զինէր: Այդ կէտը վստահօրէն կրնանք շեշ-
 տել, զիտեղով որ Ռուսիոյ կայսերական և

կառավարական շրջանակներուն տեսութիւնները փոխուեցան Պէլզէի մահուամբը, որ տեղի կ'ունենար 1904-ի վերջին օրերը: Իրեն յաջորդող Սիլվիո Բորիս-Միլոսի իշխանին տառջին գործերէն մին կ'ըլլար Գալիցիոյ պաշտօնէն հեռացել (05. ԲԻՁ. 2529), և Կովկասը առժամաբար յանձնել օգնական Մալամա զօրավարին, մինչև նոր կառավարչապետի ընտրութիւնը: Պարզեան Սուքիաս Եպիսկոպոս և վարդապետներէն բաւական թուով Գալիցիոյն հրամանով Ռուսիոյ ներսերը աքսորուած էին, իբր Մայրաթոռոյ զիմադրութիւնը զսպելու միջոց, Մայրաթոռը կը մնար ամէն միջոցներէ զուրկ, և բարեպաշտներու նպաստներուն կարօտ, ալիւսինալ ու տկար ու հիւանդաղին կաթողիկոսը տաղնապետներու ներքև կ'ընկճուէր, ներքին բարեկարգ ընթացքին օճանները կը պակսէին, սակայն զիմադարձ ուղղութիւնը միշտ միևնոյն կերպով կը շարունակէր. և այդ ձախող ընթացքը, ո՛վ գիտէ, մինչև ե՞րբ պիտի տևէր ինքէ Պէլզէ ապրէր և Գալիցիոյ իշխէր. բայց այս երկուքին հրապարակէն պակսելը առիթ բնծայեց խաղաղական զիմադարձութեան նոր շրջան մը սկսելու, որուն առաջին նշանը Կ. Պոլսէ տրուեցաւ, և 1905 յունուար 2-ին Օրմանեան նոր զիմում մը ըրաւ Ռուսիոյ կայսեր (05. ԲԻՁ. 2544), առիթ առնելով Վանայ վանքերուն կոլիկասի մէջ ունեցած հաւոյթներուն ալ զրաւուիլը (05. ԲԻՁ. 2529), և կրկնելով ընդհանրապէս նոր օրէնքին դադարման մասին կանխաւ եղած դիմումները (§ 3027): Կայսերական արքունեաց նախարարը 12-ին կը պատասխանէր և բոլոր գրութեանց ներքին գործոց նախարարին քննութեան յանձնուած ըլլալը զը ծանուցանէր (05. ԲԻՁ. 2545): Յետագործական էր պատասխանը և կառավարական տեսութեանց մէջ յեղաշրջումի նշանն էր: Մալամա ալ եթէ օրէնքը խախտել չէր կրնար, գոնէ ուղղակի Տփղիսէ ըզխած կորգադրութիւնները կը մեղմէր և աքսորուած միարաններուն հետզհետէ դառնալը կը ներէր (05. ԲԻՁ. 2549): Խրիմեան ալ նոր օգնականութիւն կը զգնուէր և նոր յիշատակագիրի մը հետ պատգամաւորներ ալ կը յընէր Պետրբուրգ տեղեկութիւն քաղելու և բացատրութիւն տալու, և այդ յանձնարարութեամբ ծանայոյ կը հանէր Խուտավերտ-

եան ներսէս Եպիսկոպոսը՝ իբր աթոռական գործոց հմուտ և վարժ, և Տէր-Մովսիսեան Մեսրոպ վարդապետը՝ իբր Ռուսիոյ համալսարանական և լեզուին քաջահմուտ, որոնք Պետրբուրգ հասնելով ներքին գործոց նախարարը փոխուած և Պուլիկինը պաշտօնի անցած կը գտնէին, Սիլվիո Բորիսէն ոչ նուազ նպաստուոր անձնաւորութիւն մը (05. ԲԻՁ. 2564): Նպաստաւոր յեղաշրջման հիմ կը կազմէր 1903 փետրուար 16-ի հրովարտուիլը, որով պաշտօնական անձեր կը հրաւիրուէին կառավարական բարեօքման և բարգաւաճման համար Զեյթել Էլեյն Գլուշկին, Գլուշկին Զեյթել Էլեյն Գլուշկին, և այդ ծրագիրներուն մէջ կը մտնէր նաև Բուրա Յալիշև և Յալիշև Զեյթել Էլեյն Գլուշկին, Գլուշկին Զեյթել Էլեյն Գլուշկին և Գլուշկին Զեյթել Էլեյն Գլուշկին (03. ԱՐՔ. 192-293): Այդ ժամանակները սկսած էր և կը շարունակէր 1904 յունուար 27-ին Ճարմինի դէմ հրատարակուած պատերազմը (04. ԱՐՔ. 195), և գէնքի բախտը նպաստուոր չէր դառնար Ռուսներուն, ինչ որ կը գայթակղեցնէր և կը զայրացնէր նոյն իսկ միամիտ ժողովուրդը, տեսնելով ոչ-քրիստոնեայ ազգի մը քրիստոնէին վրայ զօրանալը, և և կառավարութիւնը կը ստիպէր ժողովուրդէն հեռացնելու քրիստոնեաները վտանգող և միտքերը վրդովող պարագաները, և մեղմօրինակ ընթացքով մը տէրութեան համակիր և կառավարութեան համերաշխ պահելու իւր ամէն գոտակարգերը և ամեն ազգութիւնները: Որչափ ալ Ռուսիոյ կառավարական շրջանակներուն մէջ բարեմասութեան զօրանալը ենթադրենք, չենք կրնար չխոստովանիլ թէ կառավարութեան մը, մանաւանդ զինքն ամենիմաստ և ամենաւարժ ըմբռնող կառավարութեան մը համար, զիւրին չէր որոշումէն ետ դառնալ, վճռածը ջնջել, սխալած ըլլալը ընդունիլ, մոտաւորական երկունքի մը հոգեկան ցաւերը յանձն առնուլ: Այդ փորձէն անցան Հայ եկեղեցւոյ գոյից և կալուածոց համար 1903-ին, և Հայ դպրոցներու համար 1898-ին տրուած գրուած հրամանները: Յատուկ յանձնաժողով մը կազմուեցաւ ներքին գործոց նախարարութեան մէջ, որուն մասին փետրուարի վերջերը լսուեցաւ թէ գրուած օրէնքները անփոփոխելի պահել կը խորհի (05. ԲԻՁ. 2570), սակայն չուտով վրայ հա-

սաւ Կովկասի կառավարչապետութեան փոխարքայութեան վերածուիլը և Իւարկոն Վորոնցով-Տաշկով կոմսին մարտ Տ'ին այդ պաշտօնին տնտեսուիլը, որ կը յիշեցնէր Կովկասի մէջ պաշտօնի ըլլալու շափ սիրուած նախկին Վորոնցովի անունը, որուն թոռն ալ էր Տաշկովի տնտեսինը (05. ԲԻՁ. 2580), և միեւնոյն տուն կը լսուէր թէ Հայոց գործն ալ նոյն փոխարքային յանձնուած է (05. ԲԻՁ. 2588): Պետրուրդ զըտնուող պատգամաւորները այս անգամ ըսկոսան Վորոնցովի հետ բանակցիլ, և յուսադրական և քաջալերական պատասխաններ ընդունիլ, ինչպէս Խիւտովերտեան մարտ 28'ին Խրիմեանի կը հեռագրէր (05. ԲԻՁ. 2592). բայց դարձեալ վերջնական որոշումը կը յապաղէր, զի պէտք էր սովորական ձեւակերպութիւնները լրացնել և արդարացուցիչ հանգամանքները պատրաստել, որչափ ալ խոտաւումներ և յուսադրութիւններ օրէօր կը զօրանային և կը վկայուէին, որոց արձագանգ կ'ըլլար նոյն իսկ Լազարեան իշխանազունը (05. ԲԻՁ. 2605): Տըփ-իսիսի քաղաքային ժողովն ալ պաշտօնապէս զիմում կը կատարէր Հայոց ինպատ (05. ԲԻՁ. 2614), ուստական հեղինակաւոր լըրագիրներ ալ, որ երբեմն Հայերու հակառակ հրատարակութիւններ ըրած էին, այս անգամ օտարազական կը հռչակէին Հայերը օր առաջ պոհացնել (05. ԲԻՁ. 2608): Այս նպատակով փոխարքային համեմէն ետքը յատուկ յանձնաժողով մը կազմուիլը կը խօսուէր (05. ԲԻՁ. 2635), միւս կողմէ կը հրատարակուէր թէ վերցուած է Տաճկահայ եպիսկոպոսացուներուն համար էջմիածին գալու արգելքը որ Գալիցիէն դուրս էր, և Հայ եկեղեցականներուն դատարանական արտօնութիւններէ զրկուելուն բարձր հրամանը (05. ԲԻՁ. 2637): Վերջապէս Վորոնցով Տփղիս հասաւ մայիս 5'ին, Հայերը խանդավառութեամբ ընդունելութիւն ըրին սպասուած յաջողութիւնը իրը լրացած նըկատելով, կաթողիկոսին կողմէ յատուկ պատգամաւորութիւն մը եկած էր էջմիածինէ փոխարքան ընդունելու, որ փոխարքաձարար նոյն իսկ հասած օրը Օրթոտոքս եկեղեցին ուխտ ընելէ ետքը, Հայոց Մայրեկեղեցին ալ կուզար ուխտ կատարելու (05. ԲԻՁ. 2638): Վորոնցով չուտով պաշտօնական քննութիւնը բացաւ, տեղեկու-

թիւններ հաւաքեց, և որչափ ալ բարձրագոյն հաճութիւնը կանխաւ ստացած էր, ձեւակերպութիւններն ալ զանց ընել հնար չէր, և մայիս 29'ին տակաւին գործը անորոշ կ'ըսուէր (05. ԲԻՁ. 2681). սակայն յունիս 25'ին, կաթողիկոսին անձամբ կատարած բարեկարգտեան այցելութեան տոթիւ, փոխարքայն կը յայտնէ թէ յէր այս ինչէրէ յիշուէր (05. ԲԻՁ. 2683), ինչ որ ենթադրել կուտայ թէ նա արդէն պէտք եղած պաշտօնագիրը յղած էր Պետրուրդ, որ ըստ այնմ հրովարտուր պատրաստուի:

Է.

ՎԵՐՋՆԱԼԸ ՏԱԳՆԱՊԻՆ

Յունիս 25'ի աւետիսը սիրտերը հանգարեցուցեր էր: Պետրուրդէ գործող Տէր-Մովսիսեան ալ վստահութիւն ներշնչող տեղեկութիւններ բերած էր կաթողիկոսին, բայց ամիս մը ևս կ'անցնէր և սպասուած պաշտօնական հրովարտուր դեռ չէր երևնար: Խրիմեան, Վորոնցովի տուած այցելութենէն ետքը, Պօթժովի ամարանոցը մեկնած էր իւր վստանգալ առողջութիւնը կազդուրելու: Յունիս 24'ին Տփղիս դարձաւ Միքայէլի օրդի նիկողայոս մեծ դուքսը ողջունելու, և քանի մը օրեր ևս Տփղիս դեղերելով էջմիածին դառնալու: Օգոստոս 2'ին երկուշաբթի օր, կէս յուսիսար, ալ ոչ յուսարեկ, փոխարքայական ապարանքը այցելութեան գնաց՝ կոմսին և կոմսուհոյն հրաժեշտի ողջոյնը տալու: Երբոր խօսքը նորէն զպրոցներու և կալուածներու խնդիրներուն չուրջը կը դառնար, և կաթողիկոս իր սովորական տիեկայութիւններն ու բացատրութիւնները խօսելու կ'ըլլար, Վորոնցով խօսքը ընդհատելով կ'ուսեալ թէ թագաւոր-կայսրը, համաձայն կաթողիկոսի խնդրանքին և իր տեղեկագիրին, Բաբելոնից Զաքարիայ Բագրատունիին և հայ Բագրատունիին Բագրատունիին (05. ԲԻՁ. 2714), իրօք ալ նախորդ օր օգոստոս 1'ին ստորագրուած էր Բագրատունի Զաքարիայ Բագրատունիին (05. ԲԻՁ. 2713): Խրիմեան անսրժեկի և միթոսական անակրեկալի զիմաց կը դանուէր. իսկոյն օրհնարան բերանը կը բանայ կայսեր և կայսերութեան համար, ամէն մաղթանքներ և եռանդուն շնորհակալութիւններ կը խօսի, և վստահութիւն ստանալով որ աւետիսը կըր-

թեմակալ առաջնորդներուն թէ ի՛նչ ձեռով պիտի կատարուին ընտրութիւնները, և ի՛նչ են հոգաբարձութիւններուն գործերը և թե՛ մականերուն իրաւունքները (05. ԱՐԲ. 863-864): Յատուկ հրահանգ մըն ալ հրապարակեց փոխարքայն նոյեմբեր 4ին թէ ի՛նչ ձեակերպութիւններ և պայմաններ պիտի գործադրուին զրաւեալ սեփականութիւնները վերագործնելու գործողութեանց մէջ, մանրամասնելով բոլոր նախատեսելի զխաւար պարագաներ, և իւրաքանչիւրին պէտք եղած բացատրութիւնները աւելցնելով (05. ԱՐԲ. 1045-1051): Այսպէս հետզհետէ օրինական և կանոնաւոր ձե կ'ըստանային հոգեւորական և կրօնական գործոց խանգարուած կարգերը, զի թէպէտ 1903է 1905 երկամեային մէջ Կողկասի կառավարչապետութիւնը ջանացած էր իւր լըզացած գրութիւնը օրինաւոր իրականութեան վերածել, և կողկաստանակ հայութիւնն ալ մինչև տասնիւն մը համակերպութեան քանդակատաճ էր, սակայն երկու կողմերն ալ չէին կամեցած փոխադարձ համերաշխութեան յանգիլ, առանց որոյ անհնար էր որ ևէ խաղաղ կոցութիւն գոյացնել: Ռուսահայոց եկեղեցական կայուածներուն վերաբերեալ տեղեկութիւնները փոխելու առթիւ հարկ կը տեսնենք յետահայեաց ակնարկ մը նետել գործերու կապակցութեան, և պատճառին ու արդիւնքին յարաբերութեանց վրայ: Երբոր կայսերական հրամանագիրն ալ կ'ընդունի 1903ի կարգադրութեան թերի և փնասարեր եղած ըլլալը, երբոր ռուսական հանրային կարծիքը և իրեն թարգման կանգնող լրագրութիւնը յայտնապէս կը պախարակէ Պլէվեան ուղղութիւնը և Գալիցիական գործունէութիւնը, երբոր Կ. Պոլսոյ ռուսական դեսպանութիւնն ալ պատրիարքին հետ պաշտօնական խօսակցութեանց մէջ համարձակ կը մեղադրէ բոլոր եղածները, մեղի ալ ներեալ կը սեպենք անկախանգ կերպով եզրակացնել, թէ տարբէն և անկանոն գործեր իրենց մէջ կը պարտանակին իրենց անյաջողութիւնը և իրենց կը պարտին իրենց ապարդիւն վախճանը: Ասոր հետ մէկտեղ անհնար է չճանչնալ որ Մայրաթոռին և Ռուսիոյ հայաբնակութեան և ընդհանուր հայութեան հաստատուն և կուսիւնն ունեցան տարօրինակ կարգադր-

ութիւնները ձախողուածի մասնելու մէջ: Բայց զիմադարձութիւն ըսելով կ'իմանանք խաղաղական և կրաւորական ընդդիմութիւնը, և ոչ կուսակցական բուն և զինեալ զիմադրութիւնը, որ թաթարական խրնդիրին ծագում էր տուած և երկիրը ընտանի պայքարի մասնած: Առկայն այս ալ 1905 փետրուարին վերջացած էր, երբ երկու կողմեր ինքնաշարժաբար հաշտուեցան: Հանգիստը և Կողկասու Շէյխիւլիսլամը զոյգ ստորագրութեամբ շրջաբերական հեռագիր յղեցին Էջմիածինէ փոխադարձ սէր և հաշտութիւն, վատհութիւն և խաղաղութիւն յանձնարարելով (05. ԱՐԲ. 523), որ է ըսել, թէ Վարնցով-Տաշքով փոխարքային խաղաղագործ պաշտօնավարութիւնէն առաջ ամբողջովար զիմադրութիւնը կորուսած էր իւր ոյժն ու գոյութիւնն իսկ, և ձեռք ձեռուած յաջողութիւնը արդիւնք էր տակաւին տեղ խաղաղական և կրաւորական ընդդիմութեան: Եթէ այդ շարժումներէն հետեւանք մը մնաց, այն ձախող պաշտօնական եղող գործունէութեան կառավարութիւնը իւր միտքէն չհանեց կուսակցական կազմութեան և գործունէութեան վրայ, որոնք առաջիկային յայտնի հալածանքներու և խիստ դատաստաններու նիւթ կ'աղմկէին: Այդ ըզգացմամբ էր որ Կ. Պոլսոյ եպիսկոպոսները 1905 սեպտեմբեր 5ին հանրագիր թուղթով Թրիմնան կ'առաջարկուէր կը իմէին և պատրիարքն ալ առանձին նամակով զայն ուշադրութեան կը յանձնէր, որպէսզի հաճի նա իւր բարձր հեղինակութեամբ խրատել յախուռն գործիչները, և արդիւն խառնակութիւններ յուզելէ, որոնցմով հայութիւնն սկսել էր նկատուիլ ինքնաշարժաբար: Այս առթիւ պատրիարքը կը լիւրէր Զմիւռնիոյ մէջ գտնուած ղէնքերուն և հրանիւթներուն համար հարկաւորներու: Զերբակալուիլը, և Աթենքի մատուռին մէջ գտնուած հրանիւթներու համար բաւական Հոյերու հեղինակական դատարանին մատուցելը, և յուլիս 5ին Աթիկ Ունճեան բարերարին պաշտօնութեամբ սպանուիլը (ՆՄԿ.):

Վ. Ն. Ք.

ԿՐԻՐԿՐՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐԸ

Բ.

ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՒԳՈՎԱՅԻ

(1446-1477)

Մուսարէկեանէ ետքը Յովսէփ անուն մէկը կաթողիկոս նշանակուած է Մաղաքիա Դպրի կազմած ցուցակին մէջ, որ ծանօթ չէ մէկի ուրիշ կողմէ: Ըստ Չամչեանի աշխարհիկ ու է Յովսէփ, որ նստած է ասանց օծումի, եւ ազգը բնաւ չէ ընդունած անոր կաթողիկոսութիւնը (Չամչ. Գ. 485):

Իսկ Առաքել Դավրիթեցիին 1437ին Յովսէփ կթղ. մը կը գնէ իբրեւ յաջորդ Կոստանին Վանկացի: Օրմանեան, թուականները եւ զէպքերը քննելով, կ'եզրակացնէ « թէ Դավրիթեցիէն Յովսէփի տրուած 1437 թուականը չկրնար երբեք նկատի առնուիլ իբր Վանկացիին կաթողիկոսութեան վերջը, քանի որ Վանկացիին 1438ին զօրծելը, եւ 1439ին մեռնիլը հաստատուն վիճակութիւններով ճշգրտած է: Իսկ Յովսէփը պէտք է կաթողիկոսութեան թեկնածու, եւ ամէն միջոցները անխտիր զօրծածող մէկ մը ճանչնալ, որ ամենայն հաւանականութեամբ ոչ իսկ եպիսկոպոս եղած է: Նա իւր նպատակին հասնելու համար Վանկացիին կեանքին ալ դաւաճանած է, եւ թրեւս բռնի կերպով հայրապետանցին ալ տիրացած է, բայց Սոսյ հայրենակութիւնէն ընդունուած չէ, եւ եպիսկոպոսներն ալ օծումը զրացած են, եւ իրենց մէջ միանալով եւ ժողովուրդն ալ թիկունք առնելով, իրենցմէ մէկը կաթողիկոսական աթոռ բարձրացուցած են: Այս կերպով անցած է 1439 տարւոյ մնացորդը Վանկացիին մահուանէ ետքը, կատարելապէս անխախտութեան եւ կաթողիկոսական աթոռին բռնաբարձման միջոցը, որուն վրայ հնար չէ ընդունիլ բռնակալ Յովսէփի անունը, որով Յովսէփ Գ. կոչուածը՝ անգոյ կաթողիկոս կը դաւնայ » (Ազգայն. 2088-89):

Օրմանեան, խօսելով Մուսարէկեանի յաջորդին վրայ, կ'ըսէ. — « Անոնք որ կիկիկոյ մասնաւոր աթոռը՝ ոչ թէ Կարա-

պետ Եւզոկացիէ, այլ Դրեղոր Մուսարէկեանէ կը սիրեն սկսիլ, աթոռին աւելի փայլ մը տալու փափաքով, Մուսարէկեանի եւ Եւզոկացիին մէջտեղը Յովսէփ կթղ. մը կը գնեն Մաղաքիա Դպրիին յիշատակադրէն քաղելով (ՍԻՍ. 218):

Այդ Յովսէփը միեւնոյնը պէտք է բլլայ որ Վանկացիէն ետքն ալ կաթողիկոսական աթոռը ձեռք ձգելու աշխատեցաւ, եւ եթէ առիթ գտաւ իւր ստանձնութիւնները նորոգել, անշուշտ այլեւս Մուսարէկեանց չկար, եւ բնական եզրակացութեամբ, եւ ոչ թէ մըտացածին կարծիքով, կը հետեւի Մուսարէկեանցի կամ մեռած եւ կամ տեղը լրացած եւ հեռացած բլլալը: Մենք դժուարութիւն պիտի չհանէինք սպանութեան պարագան ալ ենթադրել, եւ վեց սպանեալ կաթողիկոսներէն ետքը, եթեներորդ մըն ալ աւելցնել այդ շարքին, ինչ որ Աջին զօրութեան կամակից կրիիկեցի եպիսկոպոսներուն նպատակէն օտար պիտի չբլլար » (Ազգայն. 2118-19):

Որչափ խառնակ ու մթին են ժամանակն ու զէպքերը, այնչափ ալ անբաւական են Օրմանեան Սրբազանի ենթադրութիւններն զանոնք պարզելու եւ լուսաբանելու համար:

Միայն կարելի է Դավրիթեցիին եւ Մաղաքիա Դպրիին նշանակած Յովսէփներն նայնացնելու ենթադրութիւնը, որով Յովսէփի մը գոյութիւնը կը հաստատուի, բայց չի հաստատուի իր անոր կաթողիկոսութիւնը:

Հետեւաբար 1441էն մինչեւ 1446-47, Եւզոկացի Կարապետին կաթողիկոսութեան սկիզբը հիմնդ տարիներու միջոց մը կայ: Մուսարէկեանը ո՛ր է այս միջոցին. բացակայ է իր աթոռէն թէ մեռած է:

Եթէ իրեն վերադրեալ նամակը, որ ինչպէս տեսանք, 1450 Ապրիլ 4 թիւը կը կրէ, եթէ իբր ք իրենն է, այն ատեն կրնայ ենթադրուիլ որ Մուսարէկեան բացակայ էր աթոռէն եւ Եգիպտոս կը գտնուէր, եւ իր բացակայութեան միջոցին է որ պատահեցան Յովսէփի խառնակութիւնները, եւ թրեւս Մուսարէկեան զախճանեցաւ Եգիպտոս (Գահրէ), եւ Յովսէփի կաթողիկոսութիւնն ալ մերժուելով, Մուսարէկեանէն մինչեւ Կարապետ Եւզոկացի հիմնդ տարիներու միջոցը բացուեցաւ:

Մուսարէկեանի վրայ գրելու ատեն զիտել տուինք թէ Ալիշանի զործածած ժամանակագրութիւնը մեկ տարի պարապութիւն կը դնէ Մուսարէկեանի եւ Եւզոկացիի միջեւ, փոխանակ ճիշդիւ։ Եթէ արժանահաւատ է այդ աղբիւրը, եւ հաւանաբար է՝, այն ատեն պէտք է բռնել որ ժամանակագիրը ոչ միայն կ'անգիտանայ Յովսէփի մը գոյութիւնը կամ աչոր գայթակգութիւնները, այլ նաեւ Մուսարէկեանի անմիջական յաջորդ կը նկատէ Էւզոկացին, որով նաեւ անուղղակի կերպով նշանակած կ'ըլլայ Մուսարէկեանի մահուան թուականը, 1451, ինչ որ կը մօտենայ Մուսարէկեանի վերագրուած նամակի թուականին, 1450 Սպտմ. 4։ Եւ այս պարագային, ինչպէս որ զիտել տրուինք արդէն, հարկ չի մնար ժամանակագրին 26 թուականը սրբագրել եւ ընել 36 բառ Ալիշանի։ Վասն զի ժամանակագիրը կ'ըսէ թէ Եւզոկացին յաջորդեց Մուսարէկեանի՝ աթոռին մեկ տարի պարապութիւնէն ետքը եւ 26 տարի կաթողիկոսութիւն ըրաւ եւ վախճանեցաւ։ ԶԻՉ = 1477 թուին։ Արդ՝ եթէ 1477էն իջնենք 26ը, կը մնայ 1451։

Կալով Եւզոկացիին, զմթախտաբար ծանօթ չէ իր ծագումը։ Ժամանակակից թովմա Մեծոփեցին անցողակի յիշատակութեամբ մը կը բաւականանայ երբ կ'ամբաստանէ Վիրապեցիի աթոռադրկութեան պատասխանատուներուն գլխաւորը, Հերմոնի վանքին առաջնորդ Կորյոփի Յովնանէն վարդապետը, եւ կ'ըսէ. — «Դուն, ականջներով խուլ, սպիտակ մօրուք, որ զեղնեցած ալ է, զերեզմանի մօտեցած ես, դո՛ւն խափանեցիր Հայոց ուղղափառ աստուածաբանութեան զարօցները. իսկ Աստուած ազատեց (Աթոռը?) Կիլիկիցիներու Աղբարմայոյրենիկը(*) Լուսաւորչի քահանայապետութեան մէջ մտած արատէն ու բիծէն. Աղթամարի բանագրանքն ու կապանքը օրհնութեան փոխեց. իսկ դուն ամէնուն

բերանը բացիր։ Եւ Կիլիկիցիներ լսեցին քու տգիտութեան ու անհամութեան լուրը, եւ զտան աշխարհական երեց մը («զտեալ երեց մի աշխարհի») Կարապետ անունով, որ անունակ ձեռնադրուած էր, նորէն նախառնական հասարակարգիկոս դրին. անէծքներով եւ անուղղայ վարքով նորէն կ'ազէին կործանել Հայերը. դուն ասոնց համար գառատաստներն օրը ի՞նչ պատասխան պիտի տաս Քրիստոսին (Մեծոփ. 84-85)։ Ասկէ կը հետեւի թէ Եւզոկացի Կարապետ շուշտակ քահանայ մըն էր, որ եպիսկոպոս եղած է Եւզոկիոյ վրայ, եւ յետոյ Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնն ալ ձեռք բերած է։ Եւզոկացի կրնայ նշանակել թէ՛ բնիկ Եւզոկացի, եւ թէ՛ եպիսկոպոս կամ Առաջնորդ Եւզոկիոյ։

Իսկ Չամչեան սա՛ տեղեկութիւնները կ'աւանդէ Եւզոկացիի մասին. — Երբ մեռաւ Կիլիկիոյ կաթողիկոսը, այն է Գրիգոր Մուսարէկեանց, Սիսիկ Կարապետ վարդապետ մը, որ Կիրակոսէն եպիսկոպոս ձեռնադրուած էր, զիմեց Կիլիկիոյ ամիրային, որ Եգիպտոսի սուլտանին իշխանութեան ենթարկուած էր, խոստացաւ անոր ամէն տարի երեք հարիւր դիկան վճարել, եւ առաւ անկէ Սիսի կաթողիկոսական իշխանութիւնը. վասն զի զեռ Սիս Եգիպտոսցիներու իշխանութեան ներքեւ էր, եւ այդ պարտքը ետքն ալ մնաց. եւ երբ Օսմանցիք տիրեցին Սիսին, անոնք սկսան անել զայն, եւ պատմիչը կ'ըսէ թէ այս տուրքը կուռեցաւ Քեշիշ անձնի (Չամչ. Գ. 491)։

Կարապետ Կթղ.ին եթէ ծագումը ծանօթ չէ, բայց իր զործունէութեան մասին ներբողալից Յիշատակարան մը հասած է մեզի, հանուած ճաշոցէ մը, զոր գրած է Մինաս սարկաւազ մը, յԱրապկիր, 976 = 1446ին։ Այդ ճաշոցը Կարապետ կթղ. ստացած է իբրեւ յիշատակ իրեն, իր ծնողաց, իր եղբոր Պարոն Առաքելին եւ ասոր որդւոյն Տէր Գրիգորին եւ իր բոլոր արեան մեծաւորաց(*)։ Այս Յիշատակարանին

(*) Աղբարմայ կամ Ալբարմայ թիւրքերէն է եւ կը նշանակէ հոս փոխադրուած, փոխաւած հայադասանութիւնէ՝ ի յատկանշաւանութիւն, նաեւ նաեւ տեղէ տեղ փոխադրուած համբարդի կամ ապրանքի մը պէս։

(*) Ալիշան Կարապետ Կթղ.ին եղբոր Առաքելին տոհմագիծը կազմած է, որուն համեմատ Տէր Գրիգորն է Եպիսկոպոս Հարսեմէճոյ (Սիսուան էջ 223. 2մտ. Նոտար Հայոց էջ 157, թիւ 166 Ա. Ետարանի Յիշատակարանին հետ)։

բնագիրը սեփականութիւնն է Անտոնեանց Մատենադարանին (Օրթաքէոյ, Կ. Պոլիս), իսկ պատճենը հրատարակուած է Ալիշանի կողմէն (Հյպսմ. էջ 575. Հմմտ. Ազգայն. էջ 2119, 2139, 2142):

Յիշատակարանին մէջ չէ նշանակուած թէ ո՞ր տարին Կարապետ Կթզ. գնած է այս ծաղոցը: Բայց այնպէս կ'երեւի թէ իր կաթողիկոսութեան առաջին տարիներուն մէջ. որովհետեւ իր կաթողիկոսութեան հաստատութեան վերաբերեալ գործառնութիւնք արձանագրուած են այս Յիշատակարանին մէջ. ըսել է ծաղոցի գրութեան թուականէն (1446) ետքը, մինչեւ 1450-51 տարիներու ընթացքին:

Այս Յիշատակարանի համեմատ Կարապետ Կթզ. է՝ «հանձարեղ և կորովամիտ, քաջ հոգեւոր եւ վարդապետ աստուածաբանութեան, անտարակոյս գիտող եւ խոհեմ, մեկնող հին եւ նոր աստուածաշուքի կտակարանաց, մանաւանդ առնող եւ ուսուցող», եւ այլն:

Այս Յիշատակարանի մէջ երկիցս կը շեշտուի թէ «վերսին կրկին նորոգեալ զարոն մայրամաղաքիս Կիլիկիոյ», կամ «այս երջանիկ հայրապետ Տէր Կարապետ կաթողիկոս՝ եկեալ ի Թօթաթոյ եւ վերսին հաստատաց զՍուրբ արքայ Լուսաւորչիս ի մայրամաղաքս Կիլիկիոյ, զոր հինգ ան խափանեալ մնաց վասն անշայտ լինելոյ Սուրբ Աշին մերոյ Լուսաւորչին. և յետոյ զբռնեալ նորոգեաց զսուրբ աթոռս»:

Կարապետ իր նորոգեալ Աթոռը հաստատած է «ի յաստուածաբնակ սուրբ ուխտս Տէր Պողոսի, որ կայ ի հարաւախողմն փաղափս Սոյոյ, ընդ հովանեաւ Վանկոյ Սուրբ Նշանիս եւ Սուրբ Աթոյն Գրիգորի մեր Լուսաւորչին, և մօրն Տիրամօր Աստուածամեկն Աննայի, յորոյ անուն կառուցեալ կայ եկեղեցի»(*):

Կարապետ Կթզ. անշուշտ իր պաշտօնը ճանչցնել եւ հաստատել տալու համար եւ զիպտոս կ'երթայ, Երուսաղէմի գլխով: Երուսաղէմ կը ճգնուէր պարտքերու եւ հարստահարութեանց ներքեւ: Կ'ուսուցնա-

սիրէ կացութիւնը, Ս. Յակոբայ բոլոր սրբութիւններն ու սպասները «ի ձեռս այլապէս աւանդ կային»: Կ'անցնի եղիպտոս սուլտան Տահիրի ներկայանալու, որուն յաջորդած էր սակայն Ապուսահա Զաքմաք, որ մեծապէս կը պատուէ Եւդոկացին, մեծագին խիլաներ և պարգևներ կուտայ անոր և կը հաստատէ անոր կաթողիկոսական իշխանութիւնը: Կարապետ, ուժով ցած սուլտանական հաստատութեամբ, կըրկին կու գայ Երուսաղէմ, կ'ազատէ Ս. Յակոբ իր բոլոր պարտքերէն «և զսրբութիւնն ի յանօրինաց», և առօք փառօք կը վերադառնայ Սիւս:

Պէտք է դիտել որ Կիլիկիոյ կաթողիկոսներ թէ՛ Կիլիկիոյ թագաւորութեան շրջանին և թէ՛ 1441էն յետոյ, Երուսաղէմի վրայալ կը տարածէին իրենց իշխանութիւնը: Ս. Յակոբայ աթոռակալները «Եւպիսկոպոս Երուսաղէմի» են զեռ: Պատրիարք աթոռորդ անագան կը գործածուի:

Եւդոկացին ուրեմն յայտնի իրաւասութեամբ մըն է որ անձամբ կու գայ Երուսաղէմ և կը կարգադրէ Ս. Յակոբայ պարտուց խնդիրը:

Շատ ուշագրաւ է Երուսաղէմ գրուած Դանձարանի մը Յիշատակարանը, որ զօրախտաբար թուական չունի, բայց գրուած է «ի կաթողիկոսութեանն Հայոց Տեառն Կարապէսի, և յեպիսկոպոսութեանն Սուրբ Քաղաքիս Երուսաղէմայ Տէր Մեսրոպայ և Տէր Արամանի, և այլ ամենայն միաբանացս Սուրբ Յակոբայ. ամէն» (Նօսարք Հայոց, էջ 18-19. Հմմտ. ՍԻՈՒՆ. էջ 16):

Ուշագրաւ է Յիշատակարանս անոր համար որ Երուսաղէմ կը գրուի այդ, և էջմիածնի Կթզ. չի յիշուի հոն, այլ կը յիշուի Հայոց կաթողիկոս Տէր Կարապետ, որ է նոյն ինքն մեր Եւդոկացին. որովհետեւ ասոր ժամանակակից են Երուսաղէմի Մեսրոպ և Արաման աթոռակից եպիսկոպոսները 1445-1446 (Յերդն. Պսրփն. Երաղմ. էջ 49-50):

Դարձեալ ուշագրաւ է Ս. Յակոբայ մատենադարանին թիւ 12 ձեռագիր ծաղոցին (գրուած ի Սուլիսաթ, ՊԻԶ=1377ին) վերջին յիշատակագրութիւնը, ուր կ'ըսուի — «գրեցաւ ի թվ. ՋԺ (= 1461) ի Հայրապետութեան Տէր Կարապէսին, և յեպիսկոպոսութեան Տէր Պետրոսի. և Քրիս-

(*) «Ուխտս Տէր Պողոսի» բռնածը, կը նշանակէ Պօղոս Կաթողիկոսի շինել կամ վերաշինել տուած Վանքը յանուն Ս. Աննայի, ՊԶԲ=1423ին (Սիսուան, էջ 540-41):

տասի Աստուծոյ մէքս փառք յաւիտեանս.
ամէն»։

Էջմիածնի Աթոռին վրայ Ջալալբէկեան Գրիգոր կաթողիկոս է 1443-1465, և այս յիշատակագրութեան մէջ 1461-ին չի յիշուիր անոր կաթողիկոսութիւնը, բայց կը յիշուի Կարապետինը։

Մինչ 1454ին, Տիվրիկ նահանգի Խուռնայի վանքը գրուած Աւետարանի մը յիշատակարանին մէջ կ'ըսուի. «Եւ ի հայրապետութեան Տեառն Կարապետի և ի միւս հայրապետութեան արեւելեան կողմանց Տեառն Գրիգորի» (Կոլոս, էջ 119)։

Կարապետի Կերկարառե կաթողիկոսութիւնը խաղաղ չեղաւ քաղաքականօրէն։

Մէլիք-Էօմէրի յաջորդները վաղուց ի վեր կը բռնանային Սիւսի վրայ և կը հարստահարէին ժողովուրդը և Եկեղեցին։ Ասոնց նախահայրերէն մին, դարձեալ Մէլիք-Էօմէր մը, թունաւորեց Թէոդորոս Բ. Կթղսը. 1392ին։ Եւ ասոնց հարստահարութիւնը այնքան անտանելի կ'ըլլայ Եւզոկացիի օրով, 1461ին, որ Սիւսի բոլոր Տաճկներն ու Հայերը կը միաբանին երզումով ու դաշինքով, որպէսզի ձերբակալեն Մէլիք-Էօմէրը և սպաննեն։ Դիրք կը բռնեն Դարպասի ներքին դրան մէջ, ոմանք ալ պարսկացի վերայ կ'ըլլեն, Պուղ Դումս վերեւ, բայց բռնաւորը կը ծակէ պարսկալը, ներս կը մտնէ և բուռն ընդհարում մը տեղի կ'ունենայ և երկու կողմէն կարեւոր կորուստներ կ'ունենան։ Բռնաւորը կը յաղթէ, այնպէս որ Թշնամիք նոյն իսկ կը մանեն Կարապետ կթղի. կաթողիկոսարանը և կը թալանեն վանքը, Սուրբ մկրտնը և բոլոր Սրբութիւնները (Սիսուան, էջ 544)։

1468 Յունիս 2'ին ալ Շահ-Սուար Ա. Գերմանիկի թագաւորի որդին, կը բռնանայ, կ'ուզէ սպաննել կաթողիկոսը և զբաւել Սիւսի բերդը, ուր ամրացած էր Սիւսի Պարոնը՝ Չագամ Պէկ. ութ հեզ պատերազմ կ'ընեն, շատ տաճիկներ կ'սպաննուին, վերջապէս սաստիկ պաշարումի հետեանքով «Սահեքն անկեցան և տվին զբերդն» Դիւմ. 2'ին։ Շահ-Սուար իր կողմէն պարոն կը կարգէ Սիւսի վրայ Շարանկեր կամ Շարանկեր անուն մէկը, որ 1469ին ուր քրիստոնեայ կը բռնէ և հորը կը զնէ. և շատեր կը փախչին ու կ'ապաստանին

Կոպխատու բերդը, զորս սուտ երզումով և 12,000 զրէի. փրկանքով բերել կուտայ Սիւս, և զրժելով իր երզումը՝ բոլորն ալ հորը կը զնէ, և կը կողոպտէ անոնց բնակչութեանը, ձիերը և լողակը. երեք ալ տաճիկ կ'սպաննէ. բայց Հայեր ուղղակի զիմում կ'ընեն Շահ-Սուարին, և անոր հրամանով հորէն կը հանեն բանտարկուած քրիստոնեաները։

Նոյն տարին էրիւ Ֆախի անուն մոլեռանդ մօլա մը՝ Թիւրքմէններու հետ «գողութեամբ» կը մտնէ բերդը և կը կողոպտէ բոլոր սրբութիւնները։

1469-70 ին «մահաբաւամբ» մը երեւան կ'ըլլէ «Ընդ ամենայն երկիր», որուն զոհ կ'երթան շատ կարգաւորներ, իշխաններ և տանուէրներ, ինչպէս նաեւ Աջպան Հեթում ապիսակ երէցն Խաղոնց։ Կ'ըսուի թէ այս մահաբաւամբի առթիւ զրեց Մրկրտիչ Նաղաշ իր երկու տաղերը. Տղայոց և Իշխանաց վրայ. Արարիլն արարածոց և Երազ և եւ սուս, եղբարի։

Շահ-Սուար, որ իւր այս աւերումները կ'ընէր Եզիպտոսի իշխանութիւնէն հանելու համար Կիլիկիան և զբացի երկիրները, հասած էր մինչև Դամասկոսի սահմանները, այս արշաւանքներու առթիւ հազար տուն այլազգի քերաւ և զանոնք բնակեցուց Սիւս քաղաքին մէջ։ Իսկ ինքն Շահ-Սուար վերջապէս բռնուեցաւ մօմանդի բերդին մէջ և Դահիւրէ տարուելով սպաննուեցաւ 1473ին (Սիսուան, էջ 227 և 544)։

Ինչպէս որ կ'երեւի այս տեղեկութիւններէն, Կարապետ Կաթողիկոսի ատեն, ստուար հայութիւն մը կար գեռ Սիւսի մէջ, այնքան աւերներէն ու տեղահանութիւններէն ու զաղթերէն ետքը, որ ազատութիւն և ազնուականութիւն կը վայելէր, և Հայոց կաթողիկոսը փայլուն և ազդեցիկ դիրք ունէր։ Անշուշտ, Հայերուն թիւը և ազդեցութիւնը հակադրուելու համար է որ Շահ-Սուար հազար տուն տանիկ կը բերէ Դամասկոսի կողմերէն և կը բնակեցնէ Սիւսի մէջ։

Այլիւսն՝ Կարապետ կթղսի. վերեւ յիշուած յիշատակարանը հրատարակելով Հայաստանում մէջ, սա՛ ծանօթութիւնը կցած է ատոր. — «Էջմիածնի աթոռոյն գեռ նոր

հաստատման անհաւան ըլլալով՝ գրող Յիշատակարանին, ճոխապէս գովարանէ հին աթոռոյն Սոյ բնարեալ կաթողիկոսը »: Իսկ Օրմանեան այս գիտողութենէն տարուելով հանդերձ, կ'ըսէ. — « Կարապետի տրուած գովեստները հարկաւ կրիլիկեցիի մը շաղկապութիւններ են (ՀՅՊՏՄ. 575). սակայն ամէն առթի մէջ՝ ճարպիկ և գործունեայ և մտաւոր կարողութեան ալ տէր անձ մը եղած կը տեսնուի » (Ազգայն. 2140-41):

Դժբախտաբար պատմական ուրիշ տեղեկութիւններ կը պակսին այսպիսի « ճարպիկ և գործունեայ » կաթողիկոսի մը գործունէութեան մասին. վասն զի կարելի չէ ենթադրել որ այսպիսի գործունեայ անձ մը երեսուն տարի պաշտօնավարէ և յիշատակելի ուրիշ գործեր չունենայ:

Զոր օրինակ այն ատեն ինչպէս էին Սիսի և Էջմիածնի յարաբերութիւնները, Կարապետ ինչ գիրք բռնեց հանդէպ Էջմիածնի, և Էջմիածնի ինչ գիրք բռնեց հանդէպ Սիսի. դարձեալ Էջմիածնի աթոռին վերահաստատումէն ետքը, կրիլիկոյ աթոռին իրաւասութիւնը ո՞րչափ ամփոփուեցաւ, այսինքն որո՞նք եղան երկու աթոռներուն թեմական սահմանները: Ի հարկէ այս խնդիրը ինքնին պիտի յարուցուէր, որովհետեւ մինչև ժէ. դար այսպիսի խնդիրներ յուզուեցան երկու աթոռներու միջև:

Օրմանեան Սրբազանի տեսութիւնը հետեւեալն է այս մասին. — « Քանի որ Գրիգոր Էջմիածնի մէջ կը նստէր Ճիհան չահի հովանաւորութեամբ, և Կարապետ Սիսի մէջ հաստատուեցաւ Չաքմաքի պաշտպանութեամբ, բնական էր որ անոնց պետական սահմաններն ալ կաթողիկոսներուն իրաւասութեան գիծերն ըլլային, անոնց սահմաններէն անդին եղողներն ալ սահմանակիցներուն կապուելով, առանց որոշ և հաստատուն սահմանադիմ մը ունենալու, որով սահմանի վրայ եղող քաղաքներ շարունակ մէկէն միւսին կ'անցնէին: Այս խորհրդածութիւններէն կը հետեւնէինք թէ կրիլիկայէն զիպ արեւմուտք, Գարամանցիներուն և Օսմանցիներուն հպատակ Հայերն բնական կերպով մը Սիսին կապուեցան, մանաւանդ որ մինչև քանի մը տարի առաջ Սիսը հայրապետանոց ճանչնալու վարժուած էին, և Էջմիածնի իրենցմէ հետո էր և յարաբերութիւնները դժուար:

Այդ մեր կարծիքին հաստատութիւն կուտայ Եղեղեացի Կարաբապետէն չուրջ 150 տարի ետքը կազմուած ցուցակ մը, ուր իբր Սոյ աթոռին ենթարկեալ վիճակներ կը նշանակուին կրիլիկայէ գատ, Երուսաղէմ, Հալէպ, Կիպրոս, Նէոկեսարիա, Անկիրիա, Կոստանդնուպոլիս և Թեսաղոնիկէ (Պէն. Ա. 823): Ինչ որ կը ցուցնէ թէ Եգիպտոսի սուլթանութենէն դուրս, Գարամանցիներու և Օսմանցիներու ներքեւ եղող Հայերն ալ սկիզբէն Սիսի աթոռին յարած էին » (Ազգայն. 2143-44):

Կարապետ կի՞ղի. ժամանակ կրիլիկոյ աթոռին թեմերուն վրայ հետեւեալ տեղեկութիւնները կու տայ կիլ. Ժամանակագիրը, — « Սերաստիա իւր թեմովն, այսինքն իւր այալէթովն, Մարայ Սուլթանին էր, վասն որոյ եղև թեմ և վիճակ Սոյ. և այժմ Սերաստիա՝ Էջմիածնայ թեմ եղև. սակայն այալաթն, այսինքն՝ Կիւրին, Տարանտայ, Աշտի, Աղ-Տաղ՝ որ այժմ Պօզուխ ասի, և Զուգուրու հողն, սոքա Սոյ վիճակ են. նուիրակ և առաջնորդ նոցա ի Սոյ կու գան » (Սիւսումն. էջ 539):

Բ. Ե.

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԱՄԵՆԱՍՈՒՐԱ ԵՐԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԵՒ
ՀԱՅՈՒԹԻՒՆ

Գրեց՝ Բ. Ա. Կեօղիպէօյիւհան. Տպ. Գանիւրէ, Զ. Պէրպէրեան. 1926. էջ 80 202.

Կան գիրքեր, որոնց անունը նախապաշարող է ի վնաս գործին արժէքաւոր բովանդակութեան: Եւ Կեօղիպէօյիւհանի ընտրած անունը իր գործին, առաջին առթիւ իսկ, կը նախապաշարէ բեզ թէ տափակ տխրոյտ մըն է ան. վասն զի, կ'ըսես, ինչ կապ ունի Ամենասուրբ Երբողոսիւն և Հայոսիւն իրարու հետ: Այս է պատճառը, որ այս գիրքը աթոռներով մնաց գրասեղանիս վրայ, աչքերուս առջեւ. և ես չուզեցի կարդալ, ժանաւանդ երբ հարեանցի ակնարկով մը գիրքին առաջին երեսները աչքէ անցուցի, աւելի եւս շնչատուցաւ նախապաշարումս և մէկդի դրի գայն: Աւելցո՛ւր ասոր վրայ գիրքը կարդացողներուն աննպատակաւորութիւնը, զոր չվարանցեան արտայայտել խոստացութեան մը ընթացքին:

Բայց, վերապէս, արդար և ուղիղ չէր որ կապուած մնայ գիրքի անունէն ցայտող նախապաշարումին և տարուէի ուրիշներուն տպաւորու-

թեւեռն. հետեւաբար ձեռք առի Կէօզիւպէօյի բնանի գիրքը, եւ ծայրէ ի ծայր խնամքով եւ ուշադրութեամբ կարդացի զայն:

«Նշտական խորհրդածութիւններ»ով կազմուած է գործին մուտքը, որ յարձակողական մըն է պարզապէս աջ ու ձախ. բայց ոչ թէ խօսքերու պարզ ու մարդկային մը, այլ անհասական խորունկ համոզումներու — արդիւնք բարեւաշտ հոգիի մը բրիտանական հետազոտութիւններուն եւ փորձառութիւններուն — անտոմոք պոսթիւմ մը (էջ 5-22):

Այս յարձակումներուն եւ բնագիտութիւններուն կը յաջորդեն Հաւաստ, Անկեղծութիւն եւ Մեղութիւն կարծեւ եւ երկար գլուխներ, որոնք էր կազմեն գործին Ա. Մասը, թէև ասիկա զարմանալի անփութութեամբ մը չէ նշանակուած, բանի որ գիրքին մնացածը բաժնուած է Բ. Գ. Մասերու: Կէօզիւպէօյի բնանի գիրքին արդէն ամէնէն հետաքրքրական եւ հետեւաբար ամէնէն էական մասն այ Բ. Գ. է ըստ իս, որ ծշմարտ կրօնքին ըմբռնումը եւ գիտական օրէններու իսկապատշաճ շարունակութիւնը բրիտանական սկզբունքներով, Նոր հորիզոն մը կը բանան խորհող միտքերու առջեւ, եւ այս Բ. Մասին մէջ է որ գիրքին նախապաշարող անունը կը վերլուծուի եւ կը լուծուի համակրանքի օտար հոսանքին մէջ, եւ ընթերցողը կը տեսնէ որ Կէօզիւպէօյի բնանի գիտական Նոր դրութեան մը մեկնիչն է եւ շատագոյն:

Այս դրութեան տիրող սկզբունքը սո՛ւ է. տիեզերքի կազմութեան մէջ, գիտութեան ս'ը ճիշդն ու տեսակէտէն ալ դիտես եւ ուսումնասիրես զայն, միեւնոյթիւն կամ առանձնութիւն չկայ. բոլոր տարրերը, սկզբունքները բաղադրեալ են եւ համագործակցական. իր բառով «Բազում ի Մի» են. եւ որովհետեւ Գրիտանտէութեան մէջ Ամենասուրբ երրորդութիւնը սրանչեւի կերպով կ'արտայայտէ «Բազում ի Մի» դրութիւնը, ուրեմն, կը հետեւցնէ, կարելի է Ամենասուրբ Երրորդութիւնով եւ աւոր երեք Անձներու գործակցութեամբ բացատրել Տիեզերքը կազմող ու կառավարող օրէնները, Իսկապէս հաճելի է ուսումնասիրիլ Կէօզիւպէօյի բնանի գիրքին այս Բ. Մասը մեծ հետաքրքրութեամբ, որ կը բաղկանայ, մուտքէ մը ետք, Գիտական Օրէններ, Բնականութիւն (Նիւթ եւ Միջոց), Անհատականութիւն, Հոգեբանականութիւն, Բարոյագիտական, Տրամաբանական, Գեղարուեստ եւ Ազգութիւն գլուխներէն (էջ 57-129):

Գործին Գ. Մասը կը կազմէ ՀԱՅՈՒԹԻՒՆԸ (էջ 131-159), որ կը կենտրոն գոյտուն ԱՂՕԹՔՐՆՈՎ մը (էջ 198-202):

Գործը, իր ամբողջութեան մէջ, բրիտանեայ, աւետարանի ոգիին եւ տառին հաւատացող էութեանէ մը բխող ԿՈՁ մըն է մեր Հայութեան, որովորութիւնը եւ կեանքը կախուած է «Բազում ի Մի» էն, ուրիշ խօսքով Ամենասուրբ Երրորդութեան գիտական — բրիտանական հասկընդողութեան եւ պաշտամունքին:

Կէօզիւպէօյի բնանի յարձակողականներն ու բն-

նադատականները, ուղղուած անձներու եւ հաստատութիւններու, պէտք է խոստովանիլ թէ ընդհանրապէս շիտակ եւ ծշմարտ են. իսկ մասնաւոր սխալներ եւ անճշգրտութիւններ հանդէպ անձներու եւ հաստատութիւններու, ներողամիտ օրէն կրնան վերագրուիլ նախ իր չափազանց նախանձալուծութեան եւ յետոյ իր բիշ ծանօթութեան հայ ժողովրդի ամբողջութեան եւ բուն, Հայաստանի ժողովուրդին իրենց բնաշխարհին մէջ:

Այն բրիտանական կատարելութիւնը, անթերի ու անստուեր կատարելութիւնը, որ սեսիյն է Կէօզիւպէօյի բնանի, հայ ժողովուրդին եւ հայ եկեղեցականին համար. դժբախտաբար կամ բարեբախտաբար տեսիլ (vision) պիտի մնայ. եւ ես կը մտախիմ որ այդ սեսիլը մնայ հայ ժողովրդին հոգիին եւ մտքին հորիզոնին վրայ. վասն զի ա՛ն է որ առողջ եւ կենդանի ախտի պահէ Հայութիւնը. եւ եթէ այդ սեսիլը իրազգործուէր այսօր, ինչ որ անկարելիութիւններու անկաբեկին է, վաղը պիտի իյնար հայ ժողովուրդը, անկանգնելի անկումով մը. որովհետեւ Տեսիլն է որ կը կատարելագործէ ինչպէս անհատը, նոյնպէս ժողովուրդը: Մղերուս կատարեալ, որպէս երկնասուր Հայրն ձեռն կատարեալ է, — այս է Տեսիլը բրիտանական:

Գաղափարներու խոկմունքներու, համոզումներու եւ հաւատքի, խորհողներու եւ տեսիլներու այս գիրքը խնչպիսի գրական արժէք մը կը ներկայացնէ:

Պէտք է անմիջապէս բռնի որ գրական ոճէ տալիս Կէօզիւպէօյի բնան ուշադրութիւն դարձուցած է իր խորհողներն ու զգացումները պատկերացնելու իրենց բնական ու պարզ ձեւին մէջ. այնպէս որ իր լեզուն կը լծանի վճիռ վառակի մը որ կը հոսի անձիկ, բայց երբեմն հոսանքը կը զարնուի քաբի մը, թուփի մը, որոնք նետուած են առուին մէջ, մերթ կը կարկաճէ թեթեւ զառիւղայրի մը հանդիպելուն, մերթ կը զանգաղի, բարձրակի թուփի մը առջեւ խոկացող ջրակոյտի մը պէս. վերջապէս շնորհ չէ որ կը պակսի, եւ հեղինակին ինքնութիւնն ու ոգին կը հայելիաճան իր արտայայտութիւններուն մէջ:

Իրիւս խորհող Կէօզիւպէօյի բնան, երբեմն կը յիշեցնէ Պապինին, երբեմն Ինտրան, որուն զաղափարակիցն ու հիացողը եղած է, մերթ Տեսանող մը կ'ոգեւորէ իր արտայայտութիւնը, մերթ կը շարունակուի Առակող մը ընթացք կուտայ իր խորհողներուն եւ խօսքերուն:

Ինչ որ արտատոմար եւ արտակերպն կը նկատուի Կէօզիւպէօյի բնանի դիտելու եւ խօսելու կերպերուն մէջ, ասիկա իր ինքնութիւնն է արդէն. զինքը լաւ հասկնալու համար պէտք է խրաջնել իր դիտակէտը:

Կրօնական գրականութեան այս ինքնատիպ նմոյշէն ծաղկաբարդ մը կ'ընենք յառաջիկային ՍԻՈՆԻ մէջ:

ԲԱԿ

ՆՇԽԱՐՔ ՆԱԽՆԵԱՑ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐԱԳԻՒՏ ԳԼՈՒԽՆԵՐ

ՍԻՐԱՔԱՑ ԳԻՐՔԻՆ ՀԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵՆԷՆ

[Գլ. ԽԲ. 25 հմբ. — Գլ. ԽԳ. 6]

Հասարակելով Սիրաքի այս գլուխները՝ որոնք կը պակսին հին քարգնդաւորեան մէջ՝ զոյգն վայել մը կը կարծենք ընձեռել Հայ բանասէրներու (*)։ Առաջին անգամ կիլիկիոյ Տ. Տ. Սահակ Ս. Կարողիկոսը (այն աւելն Լուսարարացի Ս. Յակոբայ Վանուց) հանդիպած ըլլալով Սիրաքի այս 600 գլուխներուն քարգնդաւորեանը Չափաւրա Մոկացիի (Դաւանցի) 1615 ին Վարազայ Առաջնորդ Մարտիրոս Վարդապետի նամակ գրած Աստուածաւորեան մէջ՝ հաղորդած էր իր գիտքը յայնչի բանասէր Գ. Ֆրէսէրէի Մուրաշի։ Տեսակցութեան մը առթիւ՝ Գ. Ֆրէսէրէի վերջեա յայնչեց զայն մեզի, եւ այդ տեղեկութեան շնորհիւ՝ ի յոյս կ'ընծայենք Իմաստներն վերոյիշեալ գլուխները, մնացորդ գլուխներուքերին քողով զտել աւելի բախտաւորներու։

Մեր Ձեռագիրը բոլր է գրչութեան կողմէ։ Ուստի եւ իր սխալագրութիւնները ուղղելով՝ յոյն բնագրին հետ ալ բաղդասեցիմք նոյն գլուխները՝ նշանակուած համարներով։

Տարակոյտ չունինք որ հին քարգնդաւորեան մասը կը կազմէ մեր հասարակածը։ Արդէն Սիրաքի քարգնդաւորեանը եւ զարու վերջին հաւորդին կատարուած կը բաժնի մեզի։ Վասն զի՝ բաղդասեմք **Առաջիկայ** գրի քարգնդաւորեան՝ սկսած է լեզուն, եւ ինչ ինչ բառերու գոյութիւնը՝ զոր օր. **Ճառածուրիւն, բարեբանել, իմացութիւն, հրամայիլ, ծերայր, բռնել** (4 անգամ), **հրաշալի առնել, ճալ** (փառաւորելի) **խրաւանջիւր** (յոյն. հոլովումով), **մեղադրել, եւայլն**, իրաւունք կուտան մեր տեսութեան։ Նկատողութեան արժանի կը զտնենք մասնաւորապէս **Զննդիք, սղջապողել** եւ **զարմայիլ** բառերը, որոնք մեր բառարաններուն մէջ կը պակսին, եւ որոնց առաջինը մասնաւորապէս՝ **Նոր** է բոլորովին իբրեւ հայեցի բառ մը։

Ե. Ե. Գ.

ԳԼՈՒԽ ԽԲ.

25բ Մի գմիւոյ հաստատեալ գրարիս, եւ ո՞ր յազեացի տեսանելով զփառս նորա։

ԳԼՈՒԽ ԽԳ.

- 1 Զպերճութիւն բարձանց, զնաստաւորեան զտուրիւն, զտեսակ երկնի՝ եւ զհսկի փառաց։
- 2 Արեգակն տեսլանք պատմէ զկշ իւր։ Անօթ զարմանալի, զործ Բարձրելոյ։
- 3 Ի միջուրէի իւրում ցամաքեցուցանէ զերկիր։ Եւ առաջի տաւթոյ նորա ո՞ր կարացէ կալ։
- 4 Որ փշէ ի հնոց գործով գորոյ. եւ բեքպատիկ կիզու արեգակն զերկնս. Շողոլիս հրազինս հանէ, եւ ծագելով զհառազայթս՝ շրտուցանէ զաշս։

ԻԳ. (1) զնաստաւորիւն զտուրեան — ի տեսլան կամ ի տեսիլ։ (2) յեւս։ (4) գոյոյ՝ այն է առաջը կամ աջմասն։—հրազոյն։

(*) Զօհրապեան Աստուածաշունչի հրատարակութեան մէջ (Գ. հատոր, Յաւելուած էջ 36 — 37) Սիրաքի ԽԳ. գլխին պակասաւոր համարներ կան, որոնք սակայն բնագրին հարազատութիւնը չեն պահած։ Սիրաքի այդ քարգնդաւորեանը կը տարբերի արդէն Բագրատունիի հրատարակածէն՝ որ աւելի ընտիր է, եւ որուն հետ նոյն է մերն ալ։

5 Մեծ է Տէր որ արար զայն, եւ բանիւք իւրովք դադարեցոյց զընթացս նորա։

6 Եւ լուսին յամենայն(ի) ի ժամանակի իւրում. ցատումն ժամանակաց եւ նշան յաւիտենից։

7 Ի լուսնոյ նշան տեսանի. լուսաւոր՝ մաշի եւ վախճանի։

8 Ամիս ըստ անուան իւրոյ է, աճելով զարմանալէս ի նորոգման. աւնաթ բանականաց ի բարձունս, ի հաստատութեան երկնից փայլէ։

9 Գեղեցկութիւն է երկնից, փառք տաւեղաց. զարդ՝ որ լուսաւորէ ի բարձունս Տեառն։

(5) փութացոյց (արդիւնք շփոթ ընթերցումի)։ (6) Եւսումն։ (7) Տաւելն. — ի վախճանի կամ յետ լուսնի։ (8) Բանականաց։ (9) Յոյնն Տէր. (Տեառնը համաձայն է երբեքական բնագրին)։

- 10 Բանիւք Սրբոյն կացցեն ըստ ընտ-
րութեան, և մի՛ քակեցին ի պանպա-
նութիւնն իւրեանց։
- 11 Տէս զաղեզն և աւրհնեալ զարարիչն
նորա. կարի գեղեցիկ ի փայլելն իւ-
րում։
- 12 Բոլորեաց գերկինս բոլորիւ փառաց.
ձեռք Բարձրելոյն տարածեցին զնա։
- 13 Հրամանաւ նորա ճեպեաց զձիւնն, և
փութացուցանէ զփայլատակունս զա-
տաստանի նորա։
- 14 Վասն այսորիկ բացան շտեմարանք.
և թռեան ամպք իրբն զթռչունս։
- 15 Մեծութեամբ նորա զաւրուքիւն յամ-
պրս. և բրդեցան քարինք կարկտի։
- 16 Տեսեալամբ երկրին լերինք. կամաւք
նորա շնչեցէ հարաւ։
- 17 Չայն որոտման նորա նախատեաց
գերկիր, և փոթորիկ հիւսիսոյ և խը-
ռովութիւն հոգմոյ. իրբն զթռչունս
թռուցեալս ցանէ ի վերայ զձիւնս, և
իրբն զմարախ որ իջանիցէ՝ էջ նորա։
- 18 Գեղ սպիտակութեան նորա զարմա-
ցուցէ զաշս, և ի չաւել նորա հիաս-
ցի սիրտ։
- 19 Եւ գեղեամն իրբն զաղ յերկիր սրփ-
ռէ. և սառչին ծայրք խոցաց։
- 20 Տուրա հոգմ հիւսիսոյ ինչիցէ, և
ձողեցին ձրեծղիթք ի ջրոյ. յամենայն
ժողովս ջուրց իջցէ, և իրբն զբահ
զղեցի զըտնս։
- 21 Կերիցէ զլերինս, և զանապատս այ-
րեցէ, և շիջուցէ զգալարի իրբն ըզ-
հուր։
- 22 Յօղ պատահեալ ի ջրոյ զուարթա-
ցուցէ։
- 23 Խորհրդով նորա ծփեցան անդունդք,
և ճնկեաց նմա կողմս։
- 24 Որք նաւարկին ընդ ծով՝ պատմեա-
ցեն զտաղնապ նորա, և լրով ական-

- ջաց մերոց սխրանամբ։
- 25 Եւ անդին զարեմանալ ընդ հրաշալի
զործս. Չանազանութիւն ամենայն
գազանաց, հաստատումն կիտից։
- 26 Վասն նորա յաջողութիւն կասարման
նորա, և բանիւ նորա զուժարեալ կայ
ամենայն։
- 27 Շատ տեսեմ, և ո՛չ եղիցուք հասու,
և փախան քնալիս քանից և ինքն։
- 28 Փառաւորելով որ կարացաք ճանաչել
զինքն. մեծ [է] քան զամենայն զգործս
իւր։
- 29 Ահաւոր Տէր և յոյժ մեծ, և սքան-
չելի է զօրութիւն նորա։
- 30 Փառաւորելով զՏէր, բարձր ա-
բարեք որչափ ինչ կարող իցէք, զի
առաւել լիցի տակաւին. և բարձրա-
ցուցանելով զնա՝ յաճախեցէք զօրու-
թեամբ. մի՛ խոնջիք, զի ոչ լինիցիք
հասու։
- 31 Ո՞վ ետես զնա և պատմեցէ, և
ո՞վ մեծացուցէ զնա որպէս էն։
- 32 Բազում ծածուկք են մեծագոյն քան
զայսորիկ, զի սակաւ ինչ տեսաք ի
զործոց նորա։ Զի զամենայն ինչ ա-
բար Տէր, և բարեպաշտից ետ իմաս-
տութիւն։

ԳԼՈՒԽ ԽԴ.

Աւրեւնաքիւն Հարանց

- 1 Աւրհնեցուք զարս փառաւորս, և
զհարս մեր ծննդեամբ։
- 2 Բազում փառս հաստատեաց Տէր,
մեծութեամբ իւրով յաւիտենից հետէ։
- 3 Որք սիրեին զքաղաւորութիւնս իւր-
եանց, և արք անուանիք զօրութեամբ,
որք խորհէին իմաստութեամբ իւր-
եանց, և պատմեցին զամենայն մար-
դարէութեամբ։
- 4 Առաջնորդէին ժողովրդեանն խոր-
հրդովք, և հանձնարով զպրութեան
ժողովրդեանն, իմաստուն ի խրատ նորա։
- 5 Խնդրէին նուազս երգոց, և պատ-
մէին ճախիս զրով։

(10) Ի պանպանութիւնս։ (15) Զիւն։ (15) Զօրացոյց զամպս։ (16)... նորա երեւիքն (սասա-
նին)։ (18) Յանձնարէի։ (19) Խոցաց՝ այն է փշոց։
(20) Շնչիցէ.— Զողեցին։ թերեւ՝ պաղեցին
ԶԵՆՆԱԿԻՔԻ (այս բառը գործածուած է cristall
նշանակութեամբ, ինչպէս յայն ունի).— զղեցին
ջուր։ (21) (Համարին առաջին մասը թերի)։ (22)
Ի երոյն՝ կամ լաւ եւս ի տապալցն։ (23) Դադա-
րեցան.— և անկեաց զմա Յիսուս (մեր Թարգմա-
նիւք կարդացած է αὐτῷ νόσος, համաճայն երբայա-
կան բնագործին)։

(25) Եւ անդ եւ զարմանալիք։ (26) կատարումն
կամ կատարած (27) և փախան քանից. Բնաւ
է Ինքն։ (28) Ո՛ւր... (ճանաչել), զի Ինքն մեծ
է]... .

ԽԴ. (2) Որք սիրեին ի թագաւորութիւնս.—
(յոյնը չունի զամենայն)։ (4) Բանք իմաստունք
ի խրատ նոցա։ (5) Տաղս. յն. Շող (զէպս)։

- հնչին ի տաճարի, առ ի յիշատակ որդւոց ժողովրդեան նորա:
- 10 Զգետաւ սրբով ոսկւոյ և յակընթոյ և ծիրանոյ, զործով պէսպէս, բանիւ զատաստանի, յայտնութեամբ ճշմարտութեան:
- 11 Մանկւով կարմրով, զործով ճարտարի, մեծագին ակամբ քանդակաւ դրութի, պատուով ոսկւոյ, ակնագործ զործով, առ ի յիշատակ զբով բնդելուդելով, բոտ թուոյ ցեղիցն Խորայելի:
- 12 Պսակ ոսկի ի վերայ խուրի՝ աւրինակ դրուելոյ սրբութեան, . . . ցանկալիք աչաց զարդարեալք:
- 13 Գեղեցիկ [յառաջ] քան զնա չեղեն այսպիսիք մինչև յաւիտեան: Եւ ոչ զգեցաւ այնպէս այլազգի բաց յորդոց նորա միայն, և զարմեայք նորա հանապազ:
- 14 Զոհք նոցա որդւոցդեցին հանապազ բոտ աւրէ երկիցս:
- 15 Ելլից Մովսէս զձեռս, և աւծ զնա իւզով սրբով. և եղև նմա ուխտ յաւիտենից, և զաւակի նորա յաւուրս երկնից. պաշտաւն տանել նմա հանապազ և քահանայել, և աւրհնել ըզժողովուրդ նորա յանուն նորա (Աստուծոյն Խորայելի):
- 16 Ընտրեաց զնա յամենայն կենդանեաց՝ մատուցանել պտուղ Տեառն, խունի և անուշահոտութիւն [ի] յիշատակ, քաւել վասն ժողովրդեան իւրոյ:
- 17 Եւ զնա ի պատմութեան իւր, իշխանութիւն յուխտս իրաւանց, ուսուցանել Յակոբայ զվկայութիւնս և յանունն նորա կռել զԽորայել:
- 18 Յարեան ի վերայ նորա աւտարտիք, և նախանձեցան ընդ նմա յանապատին. արք որ ընդ Դաթանայ և Արիւրովի և ժողովն Կորիայ՝ ցամամբ և բարկութեամբ:

- 19 Ետես Տէր, և ոչ հաճեցաւ. (վասն որոյ) սպանեցան բարկութեամբ ի սրամտութենէ Տեառն: Արար ի նոսա նշանս և ծախեաց զնոսա յոցով բարկութեան իւրոյ:
- 20 Եւ յաւել ի փառս Ահարոնի, և ետ նմա ժառանգութիւն. պտուղ առաջին արմատեաց բաժանեաց նմա. հաց նախնի պատրաստեաց յազնուսին:
- 21 Զի և զգոհ Տեառն կերիցեն, զորս ետ [նմա] և զաւակի նորա:
- 22 Բայց ի յերկիրն ժողովրդեան ոչ ժառանգեցէ. բաժին նորա չիք ի ժողովրդեան. զի Ինքն է բաժին նորա և ժառանգութիւն:
- 23 Եւ Փեննէէս որդի Եղիազարու՝ երբորդ ի փառս. ի նախանձել նմա ահիւ Տեառն, և կացուցանել զինն ի վանել ժողովրդեանն՝ քաջութեամբ յաւժարութեան անձին իւրոյ, և քաւեաց վասն Խորայելի:
- 24 Վասն այսորիկ հաստատեցաւ նմա ուխտ խաղաղութեան. վերակացու որոյ՝ և ժողովրդեան իւրոյ, զի եղիցի նմա և ժողովրդեան իւրոյ քահանայութեան մեծութիւն յաւիտեան:
- 25 Եւ ուխտ Դաւթի՝ որդւոյ Յեսսեայ ի ցեղէն Յուդայ, ժառանգութիւն արքայի որդւոյ՝ յորդւոյ միայնոյ. ժառանգութիւն Ահարոնի և զաւակի նորա:
- 26 Տացէ ձեզ իմաստութիւն ի սիրտս ձեր՝ զատել զժողովուրդս նորա արդարութեամբ, զի մի՛ եղծցին բարիք ձեր, և զփառս նոցա, յազգս նոցա:

ՎԱՍԻՆ ԽԶ.

- 1 Զաւարտոր ի պատերազմունս՝ Յեսու նաւանց և մարգարէութեամբ յաջորդ Մովսիսի, որ եղև բոտ անուան իւրոյ մեծ ի փրկութիւն ընտրելոց նորա:
- 2 Խնդրել զվրէժ թշնամեացն յարուցելոց ի վերայ (Խորայելի): . . .
- 3 Որպէս փառաւորեցաւ ի համբառնալ զձեռս իւր, և ի ձգել զսուսեր ի վերայ քաղաքաց: Ոչ յառաջագոյն քան զնա այսպէս եկաց. զի զպատեհագին Տեառն

(11) Պատուածով, (12) . . . Քանդակ կրեալ (Եւր. ԻԸ, 36) — . . . (տող մը կը պակսի): (13) ԶԱՐԿԱՅԻՑ = զարմ (Տե՛ս ԻԴ. 11): (14) ՈՂՁԱՊԸՏՂԵԼ քային (իրրև ողջակէզ նուիրել) այլուր չենք հանդիպիր. թարգմանութիւնն է δλοχαροὺς յոյն քային: (17) Ի պատմութեան (արդիւնք շփոթ ընթերցումի). — յօրէնս նորա:

(19) Բոցով հոռոյ իւրոյ: (20) Շոցա. — առաջնոցն: (25) Ի կալ նմա: ԻՉ. (1) Յեսու նաւանց: (3) Զի զպատեհագին

նա ամ ի վերայ:

4 Որ ի ձեռն նորա ընդ կրունկն դարձաւ արեգակն, և մի արն եղև առ երկուն:

5 Կարգաց առ Բարձրեալն հզաւր՝ ի նեղել զնա թշնամեացն շուրջանակի, և լուաւ նմա Տէր քարամբք կարկտի, մեծ եւ հզօր դաւաւթեամբ:

6 Հոսեաց ի վերայ ազգի պատերազմողի, և իջմամբ կորոյս զընդդիմակացսն. զի ծանիցեն հեթանոսք զպառազինութիւն նորա, զի յանդիման Տեառն պատերազմ նորա . . .

(Կասարեցաւ իմաստօրինս Սիրափս մեծախոն իմաստոյ ի փառս իմաստօրեան Աստուծոյ Հօր՝ Յիսուսի):

ԱՂՕԹՔ ԵՒ ԱՅԼԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ

Ես կը հաւատամ այլակերպութեան:— Բացատրեմ թէ ինչո՞ւ: Ես անգամ մը մեծ մայրիկիս զէմքը զիտեցի՝ երբ նէ, մեր տունը, կ'ելլէր ընտանեկան աղօթքէ: Միշտ զեղեցիկ կ'լին մըն էր նէ, քրիստոնեայ մը, որ բարութիւնը յանկուցիչ կը դարձնէր, և երբ կ'աղօթէր, իր զէմքին մոյնը կը փոխուէր: Ինչո՞ւ համար մարդ չայլակերպի: Աղօթքը մարդը կը միացնէ Աստուծոյ հետ. աղօթքը սիրտը կ'ողողէ անշահախնդիր խորհուրդներով. աղօթքը վե՛ր կը բարձրացնէ մարդը այս նսեմ աշխարհէն. աղօթքը կը բռնկցնէ համակրանքին թաքուն կրակը. աղօթքն է որ զգալ կուտայ մարդուն թէ ներուած են իր մեղքերը:

Եթէ Յիսուս այսօր ապրէր մեր մէջ, անշուշտ պիտի բնաւոր հանդարտիկ, զեղեցիկ տեղ մը, ուր կարենար քաշուիլ կարդալու, խոկալու և աղօթելու: Շատ մը մարդիկ կարծես թէ սմբած են: Առաքինութիւնը խոյս է տուեր անոնցմէ: Անոնց մարտկոցները պարպուած են եկեղեցիականութենէ, և շատ հեռու են զանոնք լեցնող կայարանէն: Արիստոտէլ սովոր էր ըսել, «Աղքատը կերակրելու համար նախ

ամբարը պէտք է լեցունել ըլլայ»: Երբ մարդիկ չափէ աւելի կու տան զուրա, կը կորսնցնեն իրենց զօրութիւնն ու հրապոյրը: Յիսուս լաւ կը հսկէր իր զօրութեան աղբիւրներուն վրայ, և իր ամենամեծ աղբիւրն էր յայտնապէս՝ աղօթելը զեղեցիկ վայրերու մէջ հեռու յիմարացնող ամբուխէն: Յիսուս, իրեն ամենէն մօտիկ աշակերտներուն հետ կ'աղօթէր, լերան մը զապաթին վրայ, ազատ աճապարանքի տէ՛ղ զգացումէ: Երկիրը նահանջեց, երկիրքը բացուեցաւ, Աստուած խօսեցաւ անոր և իր զէմքը շողաց այնպիսի լոյսով մը որ ամենեկին չէ տեսնուած ցամաքի կամ ծովու վրայ:— Հոգեւոր յափշտակութեան լոյսը, սուրբ գմայլանքի լոյսը, կեանքի լոյսին հետ կատարեալ ներդաշնակութեան լոյսը: Աստուծոյ այդ կենդանի փորձառութեան արդիւնքը հեռու տեղ չէ՛ որ պիտի փնտռենք: Երբ վար իջաւ լեռնէն, կրցաւ խաղաղութիւն և առողջութիւն բերել խեղճ, հիւանդ, մտազար տըղու մը: Յիսուս իր այդ զօրութիւնը կը զանէր ամենակարող Աստուծոյ հետ իր ունեցած ներքին յարաբերութեան մէջ: Յիսուս այնքան կատարեալ կերպով հաւասարակուած, այնքան ազուրկ կերպով յարմարած էր աստուածային օրէնքներուն, այնքան ներդաշնակօրէն յարաբերութեան մտած էր իր Հօրը հետ որ առողջութիւն, խաղաղութիւն և զօրութիւն կը բերէր բոլոր զինքը ընդունողներուն: Ո՛րչափ ալ շատ մը սուր միտքեր այս մասին հետազօտութիւններ կատարած ըլլան, բայց զեռ շատ բան կայ սորվիլիք Յիսուսի այն կերպերուն նկատմամբ, որոնցմով ան առողջութիւն և ներդաշնակութիւն կը բերէր տառապող կեանքներուն:

Ես կը հաւատամ աղօթքին. ան կը միացնէ քեզ Անհունին, ան կը լեցնէ քեզ աստուածային զօրութեամբ մը, ան կ'օժտէ քեզ առատ համակրանքով մը: «Տէ՛ր, աղօթել սորվեցուր մեզի»: Թող չկարծուի թէ զիւրին է աղօթելը: Հասարակաց պաշտամունքին մէջ եկեղեցական պաշտօնէին ամէնէն փափուկ մասն է աղօթել ժողովուրդին համար. այդ աղօթքով է որ ան առ Աստուած կ'ողողէ ժողովրդին ըզձանքները, շնորհակալութիւնը, պաղատանքը մեղաց թողութեան համար, ցաւե-

մօղս իմեցին Քէր ամէր ի վերայ: (4) Ա՞ն ի ձեռն նորա . . . (5) Մեծ եւ՝ աւելորդ ըստ յոյն բնագրին:

բըն ու պէտքերը բոլոր երկրպագուներուն, որոնք կը խոնարհին Աստուծոյ առջև՝ երբ հոգեւոր պաշտօնեան կը պարզէ անոնց կարօտութիւնները:

Հայացոյ՝ ՆՈՐԱՅՐ ՍԱՐԿԻՍ ԱՊ

JOHN R. EWERS

The Christian Century

April 14, 1927

ՔԷԼՀԱՄԻ ԱՍՏՈՒԱԾԱՐԱՆԱԿԱՆ

ԴՊՐՈՑԸ ԱՆՔԼԻՈՅ ՄԷՋ

Ա.

Քահանայացուներուն կրթութեան եւ դաստիարակութեան համար շատ մը վարժարաններ կան Անգլիոյ մէջ: Երեսօղէմի մեր հայ բարեկամներուն փափաքին վրայ կ'ուզեն ՍԻՈՆԻ ընթերցողներուն ծանօթացնել Քէլհամի Աստուածաբանական Դպրոցը: Անգլիոյ մէջ ամէնէն մեծ դպրոցն է այս, և ունի մօտաւորապէս 100 ուսանող, որոնց երկուքը հայ:

Քէլհամ փոքր գիւղ մըն է Նիւարք-ան-Քրէնթ քաղաքին մօտիկ: Դպրոցին շէնքը տուն մըն էր յառաջ, և հարկ եղաւ զայն ընդարձակել և ինչ ինչ փոփոխութեան ընել իր նոր նպատակին յարմարցնելու համար: Յոյս կայ որ ապագային այդ շէնքը ընդարձակուի 300 հոգի առնելու չափ: Մեր եկեղեցին շատ պէտք ունի քահանաներու: Վերջին 50 տարիներու ընթացքին ձեռնադրուածներուն թիւը չի համապատասխաներ Անգլիոյ բնակչութեան աճումին կամ աշխարհի բոլոր մասերուն մէջ մեր գործին յարաճուն պէտքերուն: Քէլհամի գլխաւոր նպատակն է եկեղեցիին ամենակարեւոր պէտքերն զոհացում տալ՝ իր եկեղեցիներուն թիւն ու ազդեարդութեան թիւնը (efficiency) շատցնելով:

Դպրոցին մեթոտները.—

Երեսունընդ տարիներու փորձառութենէ ետքը, հասկցուած է թէ հիմնական կարեւորութիւն ունին հետեւեալ մեթոտները՝ գործը յառաջ տանելու համար:

ա) Ընտրութիւնն ու կրթութիւնը ընտրութեան, որ որ ալ զանաւոր անոնք: Յաճախ կը պատահի որ յաւազոյն մարդը

զուրկ կ'ըլլայ անհրաժեշտ կրթութիւնն ըստ տանալու միջոցներէն կամ դրամէն: Այս պիտի պարագաներուն պէտք է որ ասոր միջոցը զտնուի: Քէլհամի մէջ պահանջուած չափանիւններն են Բ-ընթերցող, Է-ընթերցող, Դ-ընթերցող և Ե-ընթերցող: Ամէն տարի դիմում ընող 300 թեկնածուներէն Քէլհամ մօտաւորապէս 30ը միայն կրնայ ընտրուիլ:

բ) Աւագ փորձը: Դպրոցը խոստում չի տար բոլոր եկողները պահելու: Տարի մը կամ աւելի ժամանակ պէտք կ'ըլլայ հասկընալու համար թէ թեկնածու մը իրական կոչում մը ունի՝ եկեղեցականութեան համար՝ թէ ոչ:

գ) Երկար և կատարեալ էմպլոյն կրթութիւն: Անոնք որ Հաւատք քարոզելու պիտի երթան՝ ամէնէն յառաջ պէտք է իրենք խորհին ասոր վրայ, և ասիկա շատ ժամանակ կ'ուզէ: Տարբական դասընթացքը կը տեւէ մէկէն մինչև երեք տարի: Իսկ բուն Աստուածաբանութեան, Փիլիսոփայութեան և Պատմութեան ընթացքը կը տեւէ չորս տարի:

դ) Նկատելի և շատ կրթութիւն: Քէլհամի դպրոցին կեանքը բացարձակ հրեշտակաբանութեան և պարզութեան կեանքն է: Սպասաւորներ չկան հոն, և առտնին բոլոր աշխատութիւնները ուսանողներ եւ վերակացուներ միասին կ'ընեն: Մատրան պաշտամունքը, զաշարի խաղերը, խոհանոցի աշխատութիւնը, պարտէզի մշակութիւնը՝ այս բոլորը կը ծառայեն միեւնոյն նպատակին:

ե) Ընդունուելու համար բոլոր քննութիւններէ: Վերատեսուել Հայր Քէլլի և դպրոցին ուսուցչական մարմինը միշտ պաշտպանած են զեռասի տարիքի մէջ ընդունուելութեան կարեւորութիւնը: Ուստի տղաք կ'ընդունուին 16 տարեկանին: Առաջին երկու կամ երեք տարին անոնք կ'ապրին դպրոցին զատ մէկ բաժնին մէջ, զատ վերակացուի մը հսկողութեան ներքեւ: 19 տարեկանէն յառաջ թոյլ չի տրուիր անոնց Աստուածաբանութեան սկսելու:

Կրնայ ըսուիլ թէ Քէլհամ ուրիշ աստուածաբանական դպրոցներէ կը տարբերի իր պարզութեամբ և խստակեցութեամբ: Ուսանողի մը տարեկան բոլոր ծախքը 65 սթերլինգէ աւելի չէ: Ասիկա կարելի եղած

շէ մակղիրը, այլ Ephrem Malphana, եփ-
րեմ ուսուցիչ, Ephrem Mshamshana եփ-
րեմ սարկաւազ (զի երբեք չէ ընդունած
եպիսկոպոսութեան կարգ) կամ պարզապէս
(Tuvana) Mar Ephrem=երանելի Տէր եփ-
րեմ: Իսկ Արեւմտեայ քով Ephrem Syrus
եփրեմ Ասորի, որուն կը համապատասխա-
նէ հայ Նէշէշէ Աւրաշ: Սակայն աւելի քան
տարակուսական է նորումս ոմանց առա-
ջարկը Աւրաշին կարգով Աւրաշ և ասոր
ածական տալ Խաչի, և Խորին Ասորիքը
հաւասար դնելով Մակարայեցոց Գրքին
Աւրաշ Աւրաշին (մինչդեռ այլ է Խորին
Ասորիք, և այլ է Ստորին Ասորիք) այդ
մակղիրը լուկ Ս. Եփրեմի հայրենիքի յոր-
ջորջումը համարել:

Անունի մը կից ազգանուն, տոհմա-
նուն կա՞յ գործածուած, ինչպէս Միքայէլ
Ասորի, Սահակ Պարթև, և այլն. նաև ծննդ-
դեան քաղաքի անուն, Մատթէոս Ուռուշա-
ցի, Փաւստոս Բուզանդացի (մէջո չէ մաս-
նիկով), բայց երկրամասի մակղիր չենք
յիշել: Եւ նկատելու է որ Եփրեմ Խաչի
կամ Խաչի անձաւ Աւրաշէ կայ նաև
գործածուած, որ տարօրինակ պիտի ըլլար
եթէ Խորին Ասորիք մակղիրին մասը կազ-
մէր. վասնզի այն առեն Վասակ սպարա-
պետ կողմանց Ստորին Հայոց (եղիշէ) պի-
տի կրնար ըսուիլ վասակ Ստորին, կամ
Տէր Զաւէն Բարձր Հայոց (Մանանաղի) Զա-
ւէն բարձր, և այլն: Ս. Եփրեմի, և ընտանեաց
ծննդավայրին վրայ աւելի լոյս սփռելու
համար, կը դնենք հոս 14րդ դարու ասոր-
ական ձեռագրէ մը (Եփրեմի թարգմա-
նութեանց, զոր Ասեմանի հրատարակած է)
հետեւեալ տեղեկութիւնները:

«Երանելին Տէր (Մար) Եփրեմ ծննդ-
դեամբ Ասորի էր. հայրը կոստանտնուպէ
և քուրմ, Մծրինցի էր, իսկ մայրը Ամիգ քա-
ղաքէն: Կ'ապրէին Մեծայաղթ Կոստանդիա-
նոսի օրով: Հայրը զինքը տունէն վանեց
իր չար կամքին անհնազանդ ըլլալուն,
ուստի Եփրեմ գնաց յարեցաւ Մծրնայ և
եպիսկոպոս Մար Յակոբի, և սրբութեան
կեանք մը վարեց մինչև Յովիանու ժամա-
նակը (երբ Մծրին 363ին յանձնուեցաւ
Պարսկաց): Այնուհետև թողուց այդ քա-
ղաքը և եկաւ Եղեսիա, ուր Հոգւոյն Սրբոյ
չնորհն ընդունեցաւ, և առատօրէն ըն-
ծեռեց եկեղեցւոյն՝ Ս. Հոգւոյն պարգե-

ները ու վարդապետութիւնը: Ժամանակ
մը յետոյ, գնաց եգիպտոսի անապատը
(եգիպտոս այս երթը առասպելական է,
մուծուած յետոյ իբր մեծագոյն արժանիք
եգիպտոսի անապատը առանձնացած հո-
գենութիւն կեանք անցուցած ըլլալ ճանչ-
ցուած ըլլալով) և անկէ Ս. Բարսեղի մօտ
ի Կեսարիա Գամրաց, և Մարկաւազ ձեռ-
նադրուեցաւ անկէ: Անմիջապէս դարձաւ
եղեսիա և հոն աւարտեց կեանքը Հոռո-
մոց 634 թուականին, և Փրկչին 373ին,
իննէրորդ օրը Հաղիբանի (Յունիսի):

Մանչեսթր

ԳԱՌՆԻԿ ՖԸՆՏԸԳԼԵԱՆ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ

Ա.

Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԷ ՀԱՅԸԸ ԻՐ ԱԹՈՒՆ ՎՐԱՑ

ՍԻՌՆԻ Յունիսի Թիւրք մէջ արձանագրելով Ս.
Պատրիարք Հօր ապաքինումը, կ'ըսէինք. Ն. Ա.
մեն. Սրբադնութիւնը հիւանալի կազդուութեամբ
մը կը թողու Սուրբ-Քաղաքին Յառնական ձեռ-
նադրուեցը:

Ս. Պատրիարք Հայրը անողորմելի ցաւով մը
զգեստեաւ էր Յուլի 9, Կիրակի օր. տաղանա-
պալից ամիսներէ և կեղծ ապաքինումէ մը ետքը,
ստիպուած էր հիւանդանոց մտնել Ապրիլ 13, ԴԵ.,
ուր վիրահատական գործողութիւնը կատարուե-
ցաւ Ապրիլ 21ին, երուսաղէմի Աւագ ԵՇ. առտուն.
Իսկ հիւանդանոցէն իր Աթոռը վերադարձաւ Յու-
նիս 15, ԴԵ. երեկոյն, Ս. Յակոբայ Միաբանու-
թեան, Ժառանգաւորաց Վարժարանի Ուսանողու-
թեան և երուսաղէմի բոլոր Հայութեան երկիւ-
ղած ցնծութիւններուն մէջ, որուն արձագանգ
կուտային Ս. Յակոբայ զանգակին խորունկ զօ-
ղանքները, Ս. Քաղաքին վրայ տարածելով զգա-
ցուած ծով ուրախութեան ալիքները:

Ս. Պատրիարք Հայրը իր սիրելի Միաբանու-
թեան և իր աշակերտներուն և Հայ Ժողովուրդի
անկեղծ արտայայտութեան թափօրով ուղ-
ղակի Ս. Տաճարը մտաւ՝ օրշիջ իջնելէ ետքը,
աղօթեց Գլխադիրի մատուան մէջ, ուր աղօթած
էր հիւանդանոց երթալու առնել, յետոյ Աւագ
Սեղանի առջև անցաւ, հոն ալ աղօթելէ ետքը,
առաջնորդուեցաւ Պատրիարքարան, օրհնեց Մի-
աբանութիւնը և արձակեց:

Իսկ Յունիս 28, ԴԵ. կէսօրէն յառաջ, իր ա-
ռաջին այցելութիւնը տուաւ Ժառանգաւորաց
վարժարանին և Տեսչութեան, ոտքի վրայ միառ-
մի այցելեց Սարկաւազաց՝ իրենց սենեակներուն
մէջ, քաջալերեց ամէնքն ալ, և հետեւեալ առ-

տուն, Յունիս 29, ԴԵ. Եաֆա գնաց օդափոխութեան համար:

Եաֆայի Ս. Նիկողայոս վանքը՝ ծովափի վրայ կառուցուած՝ հիանալի դիրք մը ունի, և Ս. Պատրիարք Հայրը յառաջ եկեալ որ պիտի ուժաւորուի ծովային օդով և կատարեալ հանդիստով:

Ք.

ՏԵՍՏԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒՄ

Տնօրէն ժողովոյ կարգադրութեամբ Տ. Համադասայ Վրդ. Ղազարեան նշանակուեցաւ Տեսուչ Յոսպէի վանուց, Տ. վանան Վրդ. Գեորգեանի տեղ:

Տ. վանան Վրդ. Գեորգեան նշանակուեցաւ Լաթաքիոյ վանուց Տեսուչ՝ Տ. Ներսէս Վրդ. Տօլապեանի տեղ:

Տօլապեան արտօնուեցաւ իր բաղմանդամ ընտանիքի տէր կորայրը անձամբ տանել Գուգա:

Գ.

ՇՆՈՐՀԱՌՈՐԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐ

Յունիս 26 թուակիր երկու հեռագրերն են հասան Կ. Պոլսէն Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, մէկը Տեղապահ Գեորգ Սրբազանէն, իսկ միւսը Նարոյեան Մեհարոյ Սրբազանէն. առաջինով Տեղապահը կը յայտնէր թէ Նարոյեան Մեհարոյ կ'ս. Պատրիարք ընտրուած է. իսկ միւսով նորընտիր Պատրիարքը իր Հոգեւոր Հօր Հայրական Օրհնութիւնը կը խնդրէր իր Պատրիարք ընտրուելուն առթիւ:

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը հեռագրով անմիջապէս պատասխանեց երկուքին ալ:

Մեհարոյ կ'ս. ընկէ Մշոյ Դաշտէն, Դպրեմանքի աշակերտութիւնէն, վարած է նոյն հաւատարմութեան վերադառնալով, և Դպրեմանքի ղադարումէն ետքը Կ. Պոլիս եկած, և պահ մը Ամեն. Զատեն Պատրիարքի բացակայութեան վարած է Տեղապահի պաշտօնը:

Կը շնորհաւորեն Կ. Պոլսի Հայերը իրենց կատարած ընտրութեան համար և կը շնորհաւորեն նորընտիր պատրիարքը, իր վայելած ժողովրդականութեան համար Կ. Պոլսի մէջ:

Ս. Աթոռոյ Տնօրէն ժողովը հարկ եղած հրահանգը տուած է Պաղատանի Հայ Եկեղեցիներուն որ Կ. Պոլսի նորընտիր Պատրիարքին անունը յիշատակուի Ս. Պատարագի մէջ:

Տ. ՍԻՄՈՆ Ծ. Վ. ԹԵԼԵԱՆ

Յաւօք կ'արձանագրենք վախճանումը Ս. Աթոռոյ Կալուսածոց Տեսուչ Տ. Սիմոն Ծ. Վ. Թելեանի, որ տեղի ունեցաւ Յունիս 7, ԵՇ. Կատու ժամը 6:30-ին, յետ երկարատեւ և տառապալից հիւանդութեան, հետեանք շարաքախտի:

Մանրամասնութիւնք ՍԻՄՈՆԻ յաջորդ թիւով:

ՍՈՒՐԲ ՏԵՂԵԱՅ ԽՆԴԻՐ

(Պատգոնական Հաղորդագրութիւն Պատրիարքարանի)

ՍԻՄՈՆ-ի Մայիսի համարին մէջ նկարագրուած էր Զատիկ ճրագալոյցի օրը, Լուսաւորեալի հանդէսին, Սուրբ Յարութեան տօնարին մէջ մեր թափօրի ժամանակ, Ասորիներու հետ պատահած միջադէպը, և ըսուած էր թէ «Ասորեաց Պատրիարքին դէմ, իբրեւ պատասխանատու այս գայթակղութեան, Պատրիարքարանիս կողմէ հարկ եղած բողոքագրեր մատուցուած է երեսուցէ մի վտանգաւորին»: Ահաւարկ այդ անդիւրեղն բողոքագրերն հայերէնը.

ՀԱՄԱՐ 6338 — 22

Երեսուցեմ, 26 Ապրիլ 1927

Նօրին վսեմութեան երեսուցէմի Պ. Կառավարչին,
Երեսուցեմ

Վսեմ. Տէր,

Յարգածօք կը ներկայացնեն հետեւեալը Զեր բաժն ուղարկեան:

Սրաբուժու-ի Օրէնք այն է որ մարդկազգի, Լուսաւորեալի, և Զատի աւաւորան, մեր հետեւակները եղող Դպի և Ասորի ազգերուն հետ հեղի ունեցող երեք Ազգաց քաթիօները՝ **Սրաբուժու-ի** քաթիօներու կարգին՝ նկատու են իրեւ Հայկական քաթիօներ, որոնց մէջ առաջնութեան բոլոր իրաւունքներ կը պատկանին Հայոց:

Մեր կողմանէ թիւ 4924 — 22 և 15 Ապրիլ 1925 բուականաւ երեսուցէմի Պ. Կառավարչին ուղղուած նամակին, և անոր ի պատասխան՝ Պ. Կառավարչին առ մեզ ուղղուած թիւ 4637/12/2, և 23 Ապրիլ 1926 բուական գրութեան մէջ պարզուած են, թէ ի՞նչ դուարութիւններ ծագած են, պատեալին լրանալէ մինչեւ ներկայ ժամանակամիջոցի միջեւ, մեր Հետեւակներուն՝ հիմնաւոր իրենց քաթիօներուն մասնակցողներուն թիւր սանձամարտակող **Սրաբուժու-ի** տաճարներուն շարքին հետեւանք՝ Օգտակար է նա յիշել, թէ պատեալուն առաջ մեր քաթիօներուն միջեւ մասնակցող ժառանգաւոր սաներուն թիւով և մեր կղերներով, մեր

այս երեք քափօրներուն մասնակցողներուն քիւր եղած է յանախ 70-է աւելի: Իսկ հազիւ բաճական հոգի կը գտնուէր միւս երկու ազգաց քափօրներուն մէջ:

Հայաւտակ այս մասին անցեալ տարի, ինչպէս եւ այս տարի եւս իրենց տուած հրահանգներուն, Ասորիներ՝ Իշաղկազարդի հանդէսին այն աստիճան մեծցուցած էին իրենց քափօրը — աշխարհականներուն բաճականի զղեւս հաղցնելով եւ օգտուելով այն պարագայէն որ՝ քափօրի պատրաստութեան ժամանակ, իրենց ետեւի՝ Յունաց սանմանը ազատ քողուած ըլլալով, կրնան, առանց խառնուի ունենալու, դէպի ետեւ տարածուիլ — որ ամենամեծ դժուարութիւններ յառաջ եկան, քափօրը նամբայ հանել եւ շրջել տալու համար:

Բայց միայն այս չէր որ սեղի կ'ունենար: **Սրաքուփուօ**-ի դէմ աւելի մեծ յանցանք մը գործուելու ջանք կ'ըլլար՝ **հիւրաբար** տեղ գտնուող Ասորաց Պատրիարքին կողմանէ: Ասոր՝ իր քափօրը կառավարելու կերպէն, զայն կեցնելու ասէն կարգաւորելու ձեւէն երեւան եկաւ, թէ կը ջանար Ասորիներուն յասկացնել քափօրին աւազանքիւնը:

Լուսաւորեայի օրուան քափօրին, Ասորաց Պատրիարքը, հաւանական է Ազունա Եազուպ կոչուող Ասորի կղերի մը դղրումով, ալ աւելի ծանր փորձ մը բրաւ այս ուղղութեան մէջ:

Լուսաւորեայի օրուան քափօրին օրէնքը այն է որ մեր քափօրը Ս. Յարութեան Գերեզմանին դիմաց իր արարողութիւնը կատարել վերջ, կը շարունակէ նամբան, եւ Ս. Գերեզմանին ետեւ գտնուող Ղպոց Մատուռին առջեւէն անցնելով, առանց կանգ առնելու կը յառաջանայ, եւ երկու սիւներու միջեւ եղող պատշաճական անցքի մէջէն անցնելով կը մտնէ մեր Տեաշարանը: Այն ասէն Ղպօիներ, իրենց արարողութիւնը կը կատարեն Ս. Գերեզմանին դիմաց, եւ Ասորիները սպասողական դիմել կը բռնեն, մինչեւ որ Ղպոց արարողութիւնը վերջանայ, եւ իրենց ալ իրենց կարգին արարողութիւնն իրենց կատարեն Ս. Գերեզմանին դիմաց եւ ետքան:

Այս վերջին բանի մը տարին եւս Ասորի սովորութիւնք բրած են, այս ժամանակին իրենց Եպիսկոպոսին համար Արքու մը դնել, որուն տեղը Լոյսի Պատանանին մօտ է: Պատշաճութեամբ առաջ արդէն, այս Լոյսի Պատանանէն մինչեւ մեր Իւզաբերից Սեղանը երկարող զինի մը ներքի կողմը կը հաւաքուէր Ասորաց քափօրը, միւս անցքը ազատ պահելով, որպէսզի Ղպոց կողմէն եկող մեր քափօրը կարենայ ազատօրէն յառաջանալ, եւ անցնիլ սիւներու մէջեղի պատշաճական անցքէն:

Քանի մը տարիներէ ի վեր արդէն, վերջիւնեալ Ազունա Եազուպը, միւս այնպէս մը դնել կուտար Ասորաց Եպիսկոպոսին արքուր, որ մեր քափօրին անցքին արդիւլ ըլլար: Բայց մեր քափօրի մօտենալուն եւ մեր Թարգմանին դիտողութեանը վրայ՝ արքուր դէպի ներս կը փաշէր: Այս տարի, **հիւրաբար** տեղ գտնուող Ասորաց Պատրիարքը, Օրէնքի հակառակ իր կազմած ասուտ քափօրը այնպէս մը շարեց, եւ արքուր մինչեւ Ղպոց սանմանին մօտ այնպիսի տեղ մը դրաւ, որ բացարձակ փախչեց մեր նամբան, եւ ուրեւ խօսք մէջի չըլլաւ զայն բանալու համար: Անմիջապէս յուր տուեցաւ հոն ներկայ գտնուող ոսկիականական պետեալ, եւ արդարութիւնը կը պահանջէր որ շտեմէր թէ Լուսաւորեայի օրէնքներուն հաշտեղեակ Իպրանիմ Պէյ Սրանգուլիի կողմանէ յուրջ ջանքեր եղան, որպէսզի **հիւրաբար** տեղ գտնուող Ասորաց Պատրիարքը իր արքուն ու միաբանութիւնը վերցնելով մեր նամբան բանայ, Իպրանիմ Պէյ առաջ գնաց, ձեռնէն քաշեց անդէլով թէ Օրէնքին դէմ է եղածը, եւ պէտք է նամբան բանայ, բայց **հիւրաբար** տեղ գտնուող Ասորաց Պատրիարքին կոչեց կերպով մերժումին վրայ ուրիշ փորձ մըն ալ բրաւ: Լուսաւորեայի հանդէսին Ս. Գերեզմանին շուրջը Հայոց յասկացուած սանմանին մէջ զրտուող ժողովուրդը, հակառակ սովորութեան, հանել տուաւ, ու նորէն խնդրեց ու աղաչեց որ Ասորաց քափօրը եւ արքուր դէպի Ս. Գերեզման փաշտեն՝ նամբայ բանալու համար: Այս բոլոր առաջարկներուն ի պատասխան, **հիւրաբար** տեղ գտնուող Ասորաց Պատրիարքը խիստ լեզու գործածելով կը մերժէր: Իր նպատակն էր նամբան գրաւել մինչեւ որ Ղպօիները իրենց արարողութիւնը վերջացնէին, եւ այն ասէն իր քափօրը արդէն շարժելով՝ նամբան պիտի բացուէր, եւ Ասորիները յաջողած պիտի ըլլային արդիւնով ըլլալու Հայոց անցքը, իր թէ Հայերն ըլլային անոնց սպասելու պատրաստուած եղող հետեւողներ:

Հետեւակ ազգի մը կողմէ **Սրաքուփուօ**-ի Օրէնքին այս բռնաբարութիւնը չհանդուրժելով, մեր վարդապետներէն մի բանին ազգու դիմել կրննցին եւ արքուր տեղէն շարժեցին, ասոր վրայ Ասորաց պատակը, իր ասան բարձրացնելով իշխուցած է մերիններէն մէկուն գլխուն, եւ տեղի տուած է կռիւի մը սկզբնաւորութեան:

Կը ցալիքն ըսել որ այս կռիւէն վերջ, Ասորի Յովսէփ Արեւաբացիի մատուռին մէջ մեր ունեցած պատկերը աւելի պատճառ եւ ուրիշ վնասներ ալ պատճառուած են:

Խոսիս կը բողոքենք Ասորաց **հիւրաբար** Պատրիարքին կաշխատածութեանը զորձ դրած **Սրաքուփուօ**-ի այս բռնաբարութիւնը համար: Կը խնդրենք Ձեր Վեմարութենէն, որ թէ՛ Հետեւակներու քափօրներուն մասնակցողներու քիւր սանմանալիակելու եւ թէ՛ Լուսաւորեայի քափօրին մեր անցքը արդիւնով մասին Ասորաց ունեցած յաւակնութիւններուն դէմ խիստ եւ վնասական միջոցներ ձեռն առնուին:

Մեր Միաբանութիւնը, հնազանդելով Պաղեստինի Վեմար. Բարձր Գովսէփի հրահանգներուն, ամենամեծ համբերութիւն ցոյց տուած է, Ասորիներուն՝ տեղականներ իրեն հանդէպ ունեցած զրգոյիչ ու ազդիւնի ընթացիկներուն հանդէպ, այն հաստատ համոզումով եւ յուսով, թէ այն արդարութիւնը որ միւս ցոյց տուած է կառավարութեան կողմանէ, այս անգամ եւս պիտի չըլլացուի:

Ասորիներն ալ, մոռնալով իրենց հետեւակ հասարակութիւնը մը ըլլալը, իրենց կողմէն զրգոյս-տիւ զրգոյսներ ըրած էին, ներկայացնելով Հայերը իբրեւ զիրենք հաւածողներ ու զրկողներ:

Սուրբ Տեղեաց խնդիրներն ու վեճերը ուսումնասիրելու և լուծելու յատուկ պաշտօն ունեցող Կառավարական Ցանձնաժողովը երկու կողմի բողոքներուն վրայ մանրակրկիտ քննութիւն քաջալ, ստուգելու համար այս մասին Սրաբուխօ-ի տրամադրութիւնները ու իրազեկ ըլլալու համար Լուսաւորեայի օրը պատահած միջադէպի մանրամասնութիւններուն:

Յետ այս քննութեան՝ Կառավարութիւնը տարւոյ Մայիս 23-ին երկու կողմանց կոչնագրեր ուղղեց, որոնցմով կը յանձնարարէր՝ 25 Մայիս Զորեքշարքի օրը, ժամը 10-ին, ներկայացուցիչներ զրկել Սուրբ Յարութեան Տաճարը:

Պատրիարքարանիս կողմէ ներկայացան Տորէն ժողովի անդամ Տ. Մուշեղ Վրդ., Թարգման Տ. Տրդատ Վրդ., և Սուրբ Յարութեան նախորդ ու ներկայ Տեսուչներ՝ Տ. Խորէն և Տ. Յակոբ Վարդապետներ և Պատրիարքարանի Գլխաւորեալ Տիար Կարապետ Դուրեան: Ասորինքու կողմէ զրկուած էին՝ նոր եպիսկոպոս Տ. Միխայիլ, Ապունա Եպիսկոպ, չորս սարկաւազներ և երկու աշխարհականներ: Կառավարութեան Ցանձնաժողովի անդամներն էին՝ երեսուցէմի Փօթ-Կառավարի Գարիմէն Գրիմ և Սուրբ Տեղեաց անդորրութեան ընդհանուր հակի՝ Մէլէքը Վրէնօրայի, ընթերակայութեամբ Լիւթիւնէնի Տէֆիլի ու Իպրահիմ Պէշ Սիւմազուլի:

Այսպիսի պարագայի մը մէջ դատական ուսէ ատեանի ներկայանալու առիթներուն, Հայոց իրենց եպիսկոպոսն հանդէպ ընկալեալ ափորութիւնը յարգուեցաւ. այսինքն նախ մերինները հրաւիրուեցան, ու մեր բողոքագիրը մէջտեղ դրուելով, կարեւոր դատուած հարցումները եղան և բացատրութիւններ ու վկայութիւններ լսուեցան: Ապա մեր ներկայացուցիչները նստեցուցին ու կոչել տուին Ասորիները, որոնք բերանացի կրկնեցին անցի իրողութիւններու վրայ հիմնուած իրենց զրպարտիչ բողոքները:

Կառավարական Ցանձնաժողովը, յետ խորհրդակցութեան, արձակեց հետեւեալ վճիռը.

Նկատելով որ քննութեանց հետեւանքով Ասորիներու պնդումները բացարձակ հակառակ եղած են թէ Սրաբուխօ-ի այս մասին տրամադրութեանց և թէ Լուսաւորեայի օրուան պատահած զէպքերու մանրամասնութեանց, կը հրամայէ Ասորիներուն.

1— Զգուշանալ այսուհետեւ ուսէ արգելք յարուցանել տեղական օրերուն՝ հանդարտութիւնը պահպանելու նպատակով Կառավարութեան դործ դրած ֆանքերուն.

2— ա) Զգուշանալ մարդկազգի և Լուսաւորեայի թափօրներու կազմութեան ժամանակ իրենց սահմանէն դուրս ելլելով՝ Յունաց սահմանը մտնել և մինչեւ Սուրբ Գերեզմանի դուռ մտնելու, ինչ որ արգելք է ըլլալ Հայոց առաջնորդող թափօրին կանոնաւոր շարժումին. բ) Եկամուտ աշխարհականներով չստուարացնել թափօրականներու թիւը ու թափօրը կազմել այնքան անձներով՝ որքան որ Կառավարութիւնը պիտի որոշէ. գ) Թափօրապետին աթոռը զնել քոյրեմի՝ հիշի Լոյսի պատուհանին դէմ և իրենց թափօրը ամփոփել նոյն պատուհանէն մինչև Հայոց Իզաբեթից անտեղով սեղանը քաշուած ուղիղ գիծէն ներս, որպէսզի Հայոց թափօրի ապստ անցքը չը բախանուի:

Հակառակ Ասորեաց եպիսկոպոսի բողոքի ֆանքերուն, Կառավարական Ցանձնաժողովը յայտարարեց՝ թէ առկա վերջնական ու արդար վճիռ մըն է. և ապա տեղին վրայ երթալով, տրուած վճիռին համաձայն սահմանները ճշդեց:

Պատրիարքարանս Սիմն ի էջերուն մէջ գոհունակութեամբ կ'արձանագրէ այս կարգադրութիւնը, ինչ որ կը սպասուէր Բրիտանական իմաստուն և արդար Կառավարութեան:

* *

Վերել վճիռով վերջ կը գտնեն Ասորիներու միջ հանդէպ փորձած իրաւանց բռնարարութիւնը: Ասորիներու հետ ունինք նաեւ ուրիշ խնդիր մը:

Յիշեալները, իրեն Լայոց եպիսկոպոս, արտօնուած են Սուրբ Յարութեան տաճարին մէջ գտնուող Հայոց սեփական Յօդակի Արեմաթացի մատուռին մէջ կ'իրակի ու տօնական օրեր պատարագել:

Ասորիք՝ իրենց շիր Պատրիարքի զրգումով՝ նոյն մատուռին վրայ կը ստուգանեն սեփականատիրութեան յաւակնութիւններ, զոր կը ֆանս իրազօրծել՝ փորձեր ընելով փնջանելու իրենց պատարագած սեղանին պատկերը, որուն վրայ Հայերէն յիշատակագրութիւններ կան, որպէս զի անհատացնեն մեր սեփականատիրութիւնը հաստատող այս յայտնի փաստը:

Ասորիք նախկին Օսմանեան Կառավարութեան տան ալ, 1873—1900, շարունակ կրկնած են նոյն փորձերը ու մինչև իսկ վայելած են երբեմն բարձրագոյն պաշտպանութիւններ ալ, օգտուելով ժամանակի հանգամանքներէն ու Հայոց աննպաստ քաղաքական կացութիւնէն:

Այս նկատմամբ իրենց ամէն ֆանքերուն և հետապնդումներուն արդիւնքը եղած է՝ կրկին և կրկին երեւան հանել միջպայային բնոյթ ունեցող Սրաբուխօ-ի տրամադրութիւնները, որոնցմով յարգուած ու պաշտպանուած է Յօդակի Արեմաթացի մատուռին վրայ դարեւ ի վեր Հայոց ունեցած յայտնի իրաւունքը:

Այս խնդրին շուրջ Պատրիարքարանս, հետեւելով իր աւանդական նախանձախնդրութեան ու պարտականութեան, ձեռնարկած է Կառավարութեան մօտ կատարել հարկաւոր ձգտումներն ու աշխատանքները, որոնց արդիւնքը Սիմն-ի միջոցաւ պիտի հաղորդուի մերազնեցի:

“ՍԻՈՆ”, Ի ՀԵՏ ՓՈԽԱՆԱԿՈՒԱԾ ԹԵՐԹԵՐ

37. ԱՐԱՔԱԾ. Անկախ Ամսաթերթ (օրաթերթի ձևով փոքրիկ չորս երեսնոց հրատարակութիւն իւր. (մեղի հասած է Փետր-Մարտ-Ապրիլ միացեալ թիւը): Տէր և Տնօրէն. Մ. Ն. Մոսաթիւեան: Տարեկան բաժնեկիրն Կիպրոսի համար 3 Շիլլին: Հասցէ.

ARAX. P. O. Box. 61. Larnaca (Cyprus):

38. ՄԵՆՆ ՇԻՔՐԱՅԺ. Ազգային և Հասարակական Անկախ Շաբաթաթերթ, ութ երես, հայերէն և անգլիերէն. (մեղի հասած է Ա. Տարի, թիւ 12, Կիրակի, Ապրիլ 24). Խմբագիր՝ Ս. Մ. Մոցիկեան. Հրատարակիչ՝ Ն. Ս. Քէշիշեան, Տարեկան բաժնեկիրն է 1,50 Տօլար. հաւար 3 սէնթ: Հասցէ.

THE MEZ'N DETROIT, 150 W. Larned St. Room 210 Detroit, Mich:

39. ԳԻԳՈ ՏԻՔՐՈՅԻԹԻ, Երգիծական Շաբաթաթերթ. Տարեկան բաժնեկիրն 4 Զօլար (Մոսկուա՝ թիւ 7, Ապրիլ 29): Հասցէ.

GHIGO. PUB. CO. 1292-14th St. Detroit, Mich:

40. ԺԱՄԱՆԱԿ. Քաղաքական և Առևտրական Երեկոյեան ամենօրեայ Հաշտաթերթ, Հրատարակութիւն՝ Մ. Տէր-Սահակեան, Տարեկան բաժնեկիրն 1250 զր. Արտասահմանի համար 40 Շիլլին: Հասցէ.

JAMANAK. Galata, Rue Billor, Eski Posta Han. Constantinople:

41. AIGUILLON, Le seul journal Franco-Arménien, Organe des Volontaires Arméniens sous les Drapeaux Français et de la Défence des Intérêts Arméniens. Directeur: Aram Turabian, 8, Cours Belsunce.—Marseille.

(Մոսկուա՝ Douzième Année.—N° 147, le 20 Mai 1927):

42. ԼՈՒՍԱՐՏԱԿ. Շաբաթաթերթ. Արտօնատէր՝ Սարգիս Միսայէլեան. Բաժանորդագրութիւն Տարեկան՝ 25 Է. Դ. Եղիպտոս, իսկ Արտասահման 6 Շիլլին. Հասցէ.

LOUSSARTZAK. B. P. 77. Le Caire-Egypte

(Մոսկուա՝ Ա. Տարի թիւ 30, Յունիս 6.)

43. ԽԱՐԴՈՅ. Երգիծաթերթ ամենայն Հայոց. Խմբագիրներ՝ Մ. Երիցանց և Կ. Պետուշ. Տարեկան բաժնեկիրն, Արտասահման 30 Ֆրանք: Հասցէ.

Journal "KHARDOTZ", 33, Rue Pixérécourt, Paris (20°) (France)

44. ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ. Օրդան Սոցիալ Դէմօկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան Ամերիկայի Շրջանին: Կը հրատարակուի առ այժմ Շաբաթ օրերը. Տարեկան բաժնեկիրն ամէն տեղի համար 2 տօլար: Հասցէ.

ERITASSARD HAYASTAN. 305 P. O. Box. Sta. A. Boston, Mass.

(Մոսկուա՝ թիւ 2, ՇԲ. Յունիս 4, 1927)

45. ՄԵԳՈՒ. [Շաբաթաթերթ, «պիտի հրատարակուի հինգշաբթի օրերը, կէսօրին»], Տարեկան բաժնեկիրն 3 տօլար: Արտօնատէր, Խմբագիր և Պատասխ. Տնօրէն՝ Յ. Դ. Փալազաշեան: Հասցէ.

MÉGHOU, 171, Rue Kabristan, Péra, Constantinople:

(Մոսկուա՝ թիւ 1 և 2)

46. ԳՐԺՇԱԿ. Ամսաթերթ «Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան», Օրդան. Տարեկան բաժնեկիրն «Երկու Դոլլար», Հասցէ.

S. Agopian 5, Rue des Gobelins. 5 Paris (13°), France

(Մոսկուա՝ 1-6 թիւերը)

ՍՈՒՐԲ ԱԹՈՌՈՅՍ ՏՊԱՐԱՆԷՆ ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ԽՈՐՀՐԴԱՏԵՏՐ

ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏԱՐԱԳԻ

ԸՍՏ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ

ԶՈՐՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Խրատներն ու առաջին գլխագիրները կարժույ

ԳԻՆ՝ 20 ԵԳ. ԴԱՀ. կամ ՄԷԿ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՏՈՒԱՐ

Խորհրդատեսի սոյն հրատարակութեան մասնաւոր խնամք տարած է
ԱՍԵՆ. Ս. Պատրիարք Հայրը:

ՍՈՒՆԻ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

ՅԻՒԶՆՍԻ Եւ Շրջակայից համար
ԳԵՐ. ՎԱՐԴԱՆ Ծ. Վ. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ,

ՍՈՒՆԻ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

ԳԱՀԻՐԷԻ համար
(Եգիպտոս)

Տիար ԱՆՈՒՇԱԻԱՆ, ՍԱՀԱԿԵԱՆ,
Ազգ. Առաջնորդարանի Պատկանայ,

ՍՈՒՆԻ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

ՍՈՒՆԻ ԼՕՍ ԱՆՃԵԼՐՍԻ Եւ Հաւա-
լային Քալիֆորնիոյ գործակալու-
րիւնը յանձնուած է

ՍԱՀԱԿԵԱՆ

ՀԱՅ ԳՐԱՆԱԶ

Բաժանորդութեան Եւ Բաժանոր-
դագին մասին դիմել գրասան տե-
ժիար Թ. ՍԱՀԱԿԵԱՆԻ,

4408 So. Hoover Street
Los Angeles, Calif.

ՍՈՒՆԻ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

Նի Լեւոբի Եւ Շրջակայից համար
ՍՈՒՆԻ Գործակալութիւնը սիրաջո-
ժար տնայնուած է

ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ

ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

Կը խնդրուի Նիւ Եորքի Եւ Շրջ-
ակայից ՍՈՒՆԻ Բաժանորդներէն,
անյապաղ վճարել իրենց բաժնեգի-
ները Հ. Կ. ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ,

Հասցէ

THE BOOKSTORE

ARMENIAN EDUCATIONAL
FOUNDATION

331 Fourth Avenue
New York City